УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ВИПУСК
V

Рівне
ПЕРСПЕКТИВА
2007

УДК 908 (447)
ББК 26. 890 (4 Укр – 4 Рів)

Наукові записки. Випуск V. - Рівне: Перспектива, 2007. - 140 с., іл. 66, табл. 1.

У науковому збірнику: «Наукові записки. Випуск V» опубліковані матеріали науковців, які відображають сучасний стан досліджень Волині, а також музейні та краєзнавчі дослідження України. Ряд статей проілюстровані фотографіями, таблицями, які опубліковані вперше. Цей випуск присвячений 190-річчю від дня народження Миколи Костомарова.

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, археологів, культурологів, етнологів, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників, біологів, вчителів, краєзнавців, художників, а також молодих дослідників, які роблять перші кроки у створенні нових знань.

Друкується в авторській редакції. Відповідальність за достовірність наукової інформації, фактів, цитат, посилань, літературних джерел, таксономічних, географічних назв та інших відомостей несуть автори.

Адреса редакції:
Рівненський обласний краєзнавчий музей,
вул. Драгоманова 19,
м. Рівне,
Україна,
33028

Телефон (факс) 8-0362-26-75-80,
www.museum.rivne-obl.eu
E-mail: rivnemuseum @ ukr. net

© Рівненський обласний краєзнавчий музей, 2007
© Автори статей, 2007

Присвячується 190-річчю
від дня народження
Миколи Івановича
КОСТОМАРОВА

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
RIVNE MUSEUM OF REGIONAL STUDIES

У РІВНЕНСЬКІЙ КЛАСИЧНІЙ ГІМНАЗІЇ
в 1844 - 45 рр
ВЧИТЕЛЮВАВ ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ
ВЧЕНИЙ І ПИСЬМЕННИК
МИКОЛА ІВАНОВИЧ
КОСТОМАРОВ
(1817 - 1885)

Головний редактор
БУЛИГА
Олександр Степанович

Заступник головного редактора
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Літературний редактор
КРАВЧУК
Дмитро Володимирович

Дизайн
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Технічний редактор
БОРИЛЮК
Олег Михайлович

Відповідальний за випуск
РОМАНЧУК
Олег Степанович

З М І С Т

Олександр БУЛИГА. Волинські штрихи до портрета Миколи Костомарова (за матеріалами Першої Костомарівської енциклопедії) 7

Світлана ГРИВЮК. Микола Костомаров – вчений, краєзнавець, викладач 9

Тетяна САМСОНЮК. Рівненщина в етнографічних дослідженнях Миколи Костомарова 12

Вікторія БІЛИК. Кирило Терлецький – речник церковної унії (до 400-річчя з часу смерті) 15

Ніла БРУХЛІЙ. Календарні свята і обряди в духовній культурі Кореччини в XX ст. 18

Гурій БУХАЛО. До питання про перебування Тараса Шевченка на Волині 23

Ольга ГАВРИЛЕНКО. Пейзажні парки Діонісія Міклера на Рівненщині 26

Інна ГАВРИЛОВА. Наш край на сторінках «Етнографічного вісника» (1925-1928 роки) 29

Наталія ГАВРИШ. Рівненщина в період Першої світової війни 1914-1918 рр. 33

Наталя ГАТАЛЬСЬКА. Феномен повивальної баби в контексті народно-побутової культури Західного Полісся (за матеріалами польових досліджень) 40

Юрій ГУДИМА, Андрій КОРЧАК. Чернече життя православного Плісненсько-Підгорецького монастиря у XVII столітті 41

Катерина ДУБЕНКО. Лоція – основа безпечного мореплавання 45

Наталія КОЖУШКО. Георгій Косміаді та рівненські навчальні заклади. 1917-1940 рр. 53

Андрій КОРЧАК. Костели та римо-католицькі монастирі м. Броди кінця XVI – першої половини XX ст. 55

Андрій КОРЧАК, Володимир УЛЬЯНОВ. Негативи із зображеннями мацейв Рівненського єврейського кладовища у допоміжному фонді Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ) 60

Ігор МАРЧУК. Підпільні друкарні та періодичні видання волинського крайового проводу ОУН(б) у 1940-50-их роках 65

Аліна МАСЯЄВА. Рівне у ліногравюрах Євгена Чорного (З фондової колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею) 69

Роман МИХАЛЬЧУК. Жовтень 1942-ого: трагедія мізоцьких євреїв 73

Степан МОХНЮК. Радянські нагороди у фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею 79

Інна НАГОРНА. Із фондів Літературного музею Уласа Самчука (до 81-річниці від дня загибелі Симона Петлюри) 82

Дмитро НАУМОВ. Родина Касатцевих (Papilionidae) на Рівненщині 83

Іван ПАЩУК. Улас Самчук і поет Герась Соколенко: публікації у Рівненській газеті «Волинь» (1941-1943 рр.) 85

Олег РАЗИГАЄВ. Джерела до вивчення державної поліції Волинського воєводства у збірках Державного архіву Рівненської області: краєзнавчий аспект 88

Володимир РОЖКО. Релігійні, культурно-освітні осередки північного Погориння: Кураш, Бережниця, Селець 91

Олег РОМАНЧУК. Формування методики мистецтвознавчого дослідження 96

Людмила ТАШЛАЙ. Велика Вітчизняна війна на Миколаївщині. Протистояння. 1941-1944 роки 104

Людмила ТАШЛАЙ, Валентина ДОРОШЕНКО, Катерина ХИЗНИЧЕНКО. Від Голодомору до Голокосту (висвітлення проблеми Голодомору в Україні 1932-1933 років та Голокосту у роки ІІ Світової війни в музеї «Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині в роки Великої Вітчизняної війни. 1941-1944 рр.») 108

Віталій ТКАЧ. Острів Дубовець та Підборецький монастир у картографічних джерелах і за даними археологічних досліджень 110

Лілія ТОЛСТУХА. Емігрантські дороги родини Нєганових (до питання еміграції українців) 116

Єва ФІЛІПОВИЧ. Дослідження витоків Національного університету водного господарства та природокористування (нарис історичної розвідки) 121

Оксана ХОДАКОВА. Образ Рівного у творчості художників (з фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею) 129

Тетяна ЯЦЕЧКО. Музей археології Волинського державного університету імені Лесі Українки: історія, сучасність 134

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 138

Олександр БУЛИГА

Волинські штрихи до портрета Миколи Костомарова

(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРШОЇ КОСТОМАРІВСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ)

Ім'я Миколи Івановича Костомарова відоме та шановане у науковому світі. Визначний вчений, викладач, письменник, суспільний діяч – творець масштабної інтелектуальної спадщини, на базі якої зростало не одне покоління дослідників, з якої черпав відомості про минувшину широкий загал пересічних громадян.

Біографія Костомарова, починаючи від народження, його походження, життєві стежини, наукові зацікавлення, громадська діяльність пов'язані з історією українського та російського народів, частиною яких він і був. Народившись на українсько-російському пограниччі, Костомаров зростав у двоетнічному середовищі, де почав ідентифікувати себе з українським світом, який йому був рідний, близький, зрозумілий. Саме відстоюванню самобутності українства Костомаров присвятив свої наукові та суспільні справи. Наскільки можливим було це зробити у тогочасній Росії, він об'єктивно висвітлював історичний розвиток двох руських народностей.

Про Миколу Івановича, його творчу працю, суспільну діяльність написано чимало досліджень, які з різних методологічних позицій оцінюють здобутки вченого та громадянина. Лише із здобуттям Україною незалежності, про яку так мріяв Костомаров, демократизацією російського суспільства стало можливим представляти костомарознавство як наукову спадщину, об'єктивно оцінювати світоглядні позиції вченого, показати його як людину – представника народу, який завжди був головним об'єктом досліджень визначного вченого.

Саме у середовищі сучасних українських істориків, з ініціативи професора Юрія Пінчука, знаного дослідника історіографічного набутку Костомарова, при підтримці та за участю російського дослідника Аліка Аббасова побачила світ перша енциклопедія, присвячена життю та творчості Миколи Івановича Костомарова [1].

Вона присвячена 185-річчю від дня народження історика та письменника, складена з більше як тисячі статей, містить переднє слово, коротку біографію вченого та бібліографію його праць, перевиданих у 1987-1998 роках, двадцять дві ілюстрації. Наклад видання, затвердженого до друку Вченою радою Інституту історії України Національної академії наук, складає 500 примірників.

Посеред статей, в яких представлені усі його твори, періодичні та неперіодичні видання, де друкувались праці Костомарова, основні сфери і напрямки діяльності, віхи творчого та життєвого шляху, дано огляд населених пунктів, місцевостей, регіонів, країн, пов'язаних із його біографією.

Тема присвячена волинському періоду у житті Миколи Івановича, загалом представлена більше як у двадцяти статтях, з них одинадцять висвітлюють історію населених пунктів краю, які відвідав тодішній викладач Рівненської чоловічої гімназії, одна стосується Дерманського православного монастиря, у якому він також побував у той час, дві розповідають про волинські річки, які пов'язані з історією тих місць, де перебував Микола Іванович, одна представляє навчальний заклад, у якому він працював тоді. Також енциклопедія містить статті про населений пункт Волині (Луцьк), який досить часто згадує вчений у своїх дослідженнях.

У статті «Почитание и увековечивание памяти Н.И.Костомарова» відзначається, що широкі заходи в пам'ять Костомарова відбулись, зокрема у Рівному в 1992 р., на честь 175-річчя від дня його народження, де пройшла наукова конференція. «По итогам конференции опубликованы фундаментальные материалы «Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української нації» (Рівне, 1992), а на здании бывшей гимназии (*тепер Рівненський обласний краєзнавчий музей (РОКМ) – прим. О.Б.*) была ус-

тановлена мемориальная доска» (див. стор. 3 цього збірника) [1, 370]. Приміщення колишньої гімназії, де викладав Костомаров у 1844-1845 рр. та меморіальна дошка в честь його перебування у Рівному проілюстровані двома фото 1999 р.

Стосується Волинського періоду в біографії Костомарова і стаття «Народные песни собранные в западной части Волынской губернии в 1844 г.» у якій відзначається, що надруковані в «Малороссийском литературном сборнике», виданому 1859 р. в Саратові, пісні, зібрані в період роботи Миколи Івановича у Рівному. Окрема стаття присвячена Волині. У ній наголошується, що з цим історичним краєм «связаны происхождение, жизнь и творчество Костомарова. Его предки, по преданию пришли с Волыни и укоренились на реке Тихая Сосна, где был построен город Острогожск» [1, 90].

У цілому енциклопедія майже повною мірою представляє волинський період життєдіяльності Костомарова. Слід відзначити, що в ній не представлені лише статті про міста Корець та Гоща, які відвідував під час своїх «пілігримств» Микола Іванович, хоча останній населений пункт усе ж згадується в статті, присвяченій волинському містечку Межиріч [1, 259].

Створення «Энциклопедии жизни и творчества Н. И. Костомарова (1817-1885)» має важливе значення у вивченні доробку вченого, літератора, публіциста, громадського діяча та педагога. Безумовно вона зміцнює авторитет одного з найуспішніших істориків XIX ст., привертає увагу до його різнопланової спадщини і ще раз підносить ім'я людини, чия біографія тісно пов'язана з Волинським краєм, який він вважав початком родового коріння, який вивчав, де жив зовсім не довгий час, але саме тут здобув натхнення для свого професійного зростання, отримавши матеріали, які в майбутньому використовував у власних дослідженнях.

Волинь пам'ятає Миколу Івановича Костомарова, як першого краєзнавця, який активно вивчав її минуле і, що особливо приємно, не лише працюючи з документами, історичними дослідженнями, а особисто відвідуючи краєзнавчі об'єкти, які залишили помітний слід в історії краю та всієї української землі. До його 190-річного ювілею у Рівненському обласному краєзнавчому музеї відкрито виставку «Микола Костомаров – дослідник Волинського краю», яка висвітлює період його перебування на території сучасної Рівненщини, представляє його доробок на ниві історичних досліджень, що створені завдячуючи й матеріалам, зібраним у 1844-1845 роках. У майбутньому було б справедливо й доречно музею, стіни приміщення якого пам'ятають перебування тут Миколи Івановича Костомарова, присвоїти його ім'я. Те, що сьогодні тут зберігається історичний матеріал Волинської землі є досить символічним фактом і напевно тому логічно було б, щоб головний осередок краєзнавства Рівненщини назавжди ідентифікувався з іменем першого великого краєзнавця цього краю.

Цю ідею підтримали й учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції (травень 2007) пленарне засідання якої відбулось у приміщенні колишньої актової зали гімназії (тепер експозиційна зала №21 РОКМ) [2]. Сподіваємось, що й жовтнева музейна конференція, матеріали якої також присвячені ювілею Миколи Івановича Костомарова і представлені в цьому збірнику, продовжить справу з вивчення краєзнавчих пам'яток волинського краю, започатковану колишнім магістром історичних наук, старшим учителем історії Рівненської чоловічої гімназії, в майбутньому одним із найвідоміших істориків XIX ст.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Энциклопедия жизни и творчества Н. И. Костомарова (1817-1885). - К., 2001. - 570 с.

2. Микола Костомаров у вимірах сучасності (до 190-річчя від дня народження М.І. Костомарова). Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Рівне, 2007. - 220 с.

Світлана ГРИВЮК

Микола Костомаров – вчений, краєзнавець, викладач

Микола Іванович Костомаров – видатний письменник і вчений, передусім – найпопулярніший історик, а також фольклорист і етнограф, талановитий публіцист і полеміст, обдарований професор, передовий діяч суспільно-політичного руху, який пробуджував національну свідомість українського народу, торував шлях незалежності України. Костомаров започаткував і розвинув ідею щодо необхідності дослідження життя всіх верств населення, підняв зацікавлення нею серед громадськості. У цьому його велична заслуга, і саме на ній особливо наголошували наші славетні вчені-енциклопедисти: В. Антонович, М. Грушевський, Д. Дорошенко та інші. Зокрема, М. Грушевський писав, що такий визначний провідник, котрий «положив свою печать на цілу епоху, і такий яскравий представник свого часу, як Костомаров, вартий того, щоб його знати» [3, 21].

Микола Костомаров народився кріпаком... 4 травня 1817 р. в слободі Юрасівці Острогозького повіту Воронезької губернії. Матір його, Тетяну Петрівну Мельник, кріпачку, уподобав місцевий поміщик, дворянин Іван Петрович Костомаров. Лише згодом він одружився на своїй підневільній, проте син його Микола ще довго юридично залишався у кріпацькому стані. Відомо, що батько мав намір залагодити цю недоречність. Але не встиг – 1828 р. він трагічно загинув. Костомарову-молодшому йшов тоді одинадцятий рік. Щоб здобути синові «вільну» мати продала значну частину свого вдовиного майна. Очевидно соціальне походження, безталанне дитинство та обставини «звільнення» переважно і визначили життєвий шлях М. Костомарова, напрям його громадської і творчої діяльності...

Початком наукової та дослідницької роботи вченого прийнято вважати період закінчення Харківського університету (1837 р.) та вступ на військову службу до Кінбурзького драгунського полку в Острогозьку. Хоча слід зауважити, що саме університетські роки стали визначальними у формуванні Костомарова як краєзнавця, вченого та викладача, визначили його суспільну та світоглядну позиції та подальший життєвий шлях. Саме в університеті юнак почав вивчати стародавні й нові мови, цікавитися античною історією, німецькою філософією й новою французькою літературою, вчився грати на фортепіано, пробував писати вірші. У ті роки в Харківському університеті навколо професора-славіста і літератора-романтика І. Срезневського сформувався гурток студентів, захоплених збиранням зразків української народної пісенної творчості. Вони сприймали фольклор як вираження народного духу, самі складали вірші, балади і ліричні пісні, звертаючись повсякчас до народної творчості. Зближення з гуртком українських романтиків Харківського університету незабаром визначило захоплення Костомарова переважно фольклором і козацьким минулим України. В Острогозьку юнкер Костомаров (пізніше – полковий історик) починає розбирати, систематизувати та вивчати багатий архів повітового суду, у якому зберігалося діловодство колишнього козацького полку з часу заснування міста. На жаль, ця робота не збереглася, проте вона відіграла велику роль у формуванні його інтересів як ученого. Тоді ж Костомаров переконався, що історію треба вивчати не лише за літописами та датами, але за народною творчістю, глибинними народними віруваннями та переконаннями. Для ліпшого знайомства з життям народу він, за його ж словами, почав «етнографічні екскурсії з Харкова сусідніми селами і шинками» [1, 17].

Великий вплив у ті роки справили на М.Костомарова вчення Й.Гердера, гегелівська філософія, чеське слов'янофільство, європейська романтична традиція (особливо творчість Е.-Т.-А. Гофмана). Прослухані навесні 1838 р. в Московському університеті лекції літературознавця С. Шевирьова зміцнили в ньому романтичне ставлення до народності.

Уже в харківський період життя М.Костомаров почав схилятися до думки про те, що серед слов'янських народів «...саме українському належить особлива місія» [2, 420] у справі визволення всіх слов'ян від імперського деспотизму і кріпосництва. У віршах і поемах тих років він оспівує князівські та козацькі часи України. Свої поетичні твори Костомаров друкує в різних альманахах і видає у вигляді збірників «Українські балади» (1838) і «Гілка» (1840) під псевдонімом «Ієремія Галка». Тоді ж під впливом творчості В. Шекспіра створює історичну драму «Сава Чалий» (1838) і трагедію «Переяславська ніч» (1841).

1840 року М.Костомаров склав магістерські іспити. Наполегливість у навчанні, потяг до відкриття нового, а також спілкування з такими яскравими особистостями в науці й літературі, як Г. Квітка, А. Гулак-Артемівський, М. Лунін, І. Срезневський та іншими, сприяло формуванню та розвитку світогляду Костомарова: він прагнув пізнати історію України, життя її народу. Це й зумовило вибір тем магістерської дисертації. Перша його робота, присвячена Берестейській унії 1596 р., «Про причини і характер унії в Західній Росії», не була захищена через урядову заборону. У її провідних ідеях автор випередив свій час. Результат не забарився – церква, цензура дали наказ знищити весь наклад праці – 100 примірників. На сьогодні відомі два її вцілілих екземпляри. 1928 р. вона була перевидана, але з багатьма недоліками. Друга дисертація Миколи Костомарова, підготовлена через півтора року, мала назву «Про історичне значення російської народної поезії», ідеологічних нарікань не викликала й 1844 р. була успішно захищена. М. Костомаров одержав звання магістра історичних наук.

Саме в цей час ученого повністю поглинає вивчення переломного етапу в історії України – визвольного руху XVII ст. Тому темою його нового дослідження стала історія Богдана Хмельницького. Бажаючи бути ближче до місць відповідних подій, Костомаров влаштувався вчителем гімназії повітового на той час містечка Рівне на Волині. Але вже 1845 р. він переїхав до Києва, де став працювати старшим учителем у гімназії, познайомився з найавторитетнішим на той час ученим М. Максимовичем. Навесні 1846 р. вчена рада Київського університету обрала М. Костомарова викладачем російської історії, а з 1 серпня — ад'юнкт-професором. З осені він почав читати лекції, викликаючи жвавий інтерес у студентів. З цього часу Костомаров заглибився в масштабну роботу з вивчення історії України. Тоді ж М.Костомаров зблизився з видатним київським релігійним філософом П. Авсеньєвим, який читав лекції з філософії і психології в Київській духовній академії і Київському університеті. Його філософсько-психологічні праці (зокрема, в галузі етнопсихології) справили величезне враження на М. Костомарова.

У Києві він знайомиться з передовими представниками інтелігенції: М. Гулаком, В. Білозерським, П. Кулішом та іншими. Особисто знайомиться і здружується з Тарасом Шевченком. У їхньому середовищі зароджується ідея створення товариства з метою об'єднання слов'янських народів у федерацію на принципах власної національно-державної окремості, рівності та знищення кріпосництва. Такою організацією стало Кирило-Мефодіївське товариство. Усі ідеї викладені у програмних документах товариства, були підпорядкованій головній меті – національному відродженню України та інших слов'янських народів.

У березні 1847 р. Кирило-Мефодіївське товариство було розгромлене, а його члени – заарештовані й покарані. Костомарова після річного ув'язнення у Петропавловській фортеці відправили на заслання до Саратова. І лише в зв'язку з коронацією Олександра II у 1855р. його амністували. 1858 р. М. Костомаров повернувся до Петербурга і продовжив свої наукові пошуки.

1859 р. Костомаров прийняв запрошення зайняти кафедру російської історії Петербурзького університету. Вступна лекція в університеті запам'яталася йому над усе: «Скупчення публіки було величезне: кілька державних осіб відвідали мою лекцію. По закінченні читання знялися гучні овації, а потім юрба молодих людей підхопила мене на руки і винесла з університетського приміщення до екіпажа» [1, 153]. Хтось із сучасників вдало зауважив: «Лекції Костомарова кликали на площу!». Вплив ученого на петербурзьку інте-

лігенцію був величезним. На кожній лекції – стовпотворіння; у себе вдома по вівторках він збирав цвіт російської культури. За роки ув'язнення та заслання погляди М. Костомарова на історію суттєво змінилися. Він уже був «далекий від містичного поклоніння перед народом, але, як і раніше, на відміну від більшості російських професорів, не вважав суттю історичного процесу державне життя» [4,93]. Він дедалі критичніше дивився на події та основних осіб як російської, так і української історії, що йшло врозріз із суспільними переконаннями тих років. Костомаров напружено працював, розбирав і аналізував архівні матеріали, багато публікувався у найпопулярніших тоді журналах «Современнік», «Вєстнік Європи» і «Русскоє слово».

У Петербурзі він зустрівся зі старими друзями, П. Кулішем і В. Білозерським. Разом вони створили й очолили петербурзьку українську «Громаду», в ідейному спектрі якої М. Костомаров обстоював ліберальні погляди, не поділяючи народницького радикалізму Т. Шевченка. У 1861-1862 рр. петербурзькі громадівці, підтримуючи тісні зв'язки з аналогічними гуртками в Україні, видавали журнал «Основа». У ньому були надруковані теоретичні праці М. Костомарова «Думки про федеративний початок у Древній Русі», «Дві руські народності» і «Риси народної південноруської історії».

У ці роки Микола Іванович підтримував зв'язки з багатьма ліберальними та демократичними діячами, листувався з О. Герценом і регулярно друкувався в його альманасі «Колокол» (Лондон). На сторінках «Колокола» без цензурних обмежень Костомаров зміг опублікувати гострі історико-публіцистичні статті «Правда москвичам про Русь» і «Правда полякам про Русь».

В обстановці поляризації суспільства, що настала за селянською реформою 1861 р., М. Костомаров не бажав приєднуватися ні до революційного, ні до консервативного таборів, залишаючись при власних ліберальних переконаннях. Цим він настроїв проти себе обидва табори. Після викликаного студентськими заворушеннями 1861 р. закриття Петербурзького університету, кілька його професорів, у тому числі й М.Костомаров, організували в приміщенні Міської думи систематичне читання лекцій. Однак на «неслухняних» щодо влади викладачів посипалися утиски, а потім і заборона на такого роду несанкціоновані виступи. На знак протесту М. Костомаров 1862 р. подав у відставку і більше до викладацької роботи не повертався. 1863 р. він одержав запрошення очолити кафедру в Київському університеті, 1864 р. аналогічний виклик прийшов з Харкова, а 1869 р. його знову запросили в університет св. Володимира. Але російський уряд не дозволив Костомарову відновити викладання.

Костомаров цілком зосередився на дослідницькій роботі. З 1863 р. він бере активну участь у періодичному виданні томів зібрання документів з історії України та Білорусі XIV-XVII ст. («Акти, що стосуються історії Південної і Західної Росії, зібрані й видані Археографічною комісією»). Основними працями його життя стали: «Богдан Хмельницький» (перше видання 1857 р., третє в 3-х томах 1876 р.), «Руїна» (1879-1880), присвячена трагічним подіям, що настали після смерті Хмельницького, «Мазепа» і «Мазепинці» (1882-1884), а також фундаментальна праця «Російська історія в життєписах її найважливіших діячів» (1874-1876).

Гортаючи літописи та оповіді давно минулих часів, сучасники мимоволі згадують ім'я славного літописця, батька сучасної української історіографії – Миколи Костомарова. Заслуга його, найперш, у тому, що він зумів уважно заглянути в побут і душу українця, пробудити жвавий інтерес його до власної минувшини, виплекав і поширив любов до рідної мови й рідного народу, показав здатність української мови до літературного та суспільного життя і звеличив минуле України...

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Автобиография Н. И. Костомарова. - М., 1922.
2. Библиогр. указ. соч. Н. И. Костомарова // Лит. наследие Н. И. Костомарова. - СПб., 1890.
3. Грушевський М. З публіцистичних писань Костомарова // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. - К., 1928.
4. Драгоманов М. Микола Іванович Костомаров. - Львів, 1901.

Тетяна САМСОНЮК

Рівненщина в етнографічних дослідженнях Миколи Костомарова

Поширеним заняттям у середовищі молодих українських інтелігентів на початку XIX ст. було дослідження фольклору. Саме в цей період спостерігався неабиякий інтерес до селянських звичаїв, традицій, пісень, на відміну від попередніх часів, коли освічене дворянство всіляко намагалося відмежувати власну культуру від народної. Однак, якщо діячі першої генерації національного відродження, такі як князь Микола Цертелєв, Михайло Максимович, Йосип Бодянський, трактували свої літературні та наукові заняття як своєрідне хобі, то для наступного покоління діяльність у галузі української культури мала цілком фаховий характер і повністю відповідала принципам політики Російської імперії, зокрема таким, як: самодержавство, православ'я, народність [9, 287]. Ці принципи були сформульовані міністром народної освіти графом Сергієм Уваровим. Основною метою уварівської реформи стало формування літературної російської мови і написання підручників з історії, які б, на підставі історичних документів, доводили безпідставність польських претензій на українські землі [2, 35]. Виконувати завдання реформи взялася плеяда українських діячів, котрі з'явилися на суспільній арені в 1830-1840-х роках, серед яких однією з центральних є постать Миколи Івановича Костомарова.

Аналізуючи творчу спадщину вченого-історика і письменника М. І. Костомарова, можна чітко виділити недостатньо вивчений на даний час такий аспект його діяльності, як організація народознавчих і краєзнавчих досліджень, пов'язаних у першу чергу з регіонами України, в тому числі й Волинського Полісся.

М. І. Костомаров був свято переконаний у тому, що історик має бути одночасно етнографом і навпаки. Цьому питанню він присвятив спеціальну лекцію «Про відношення руської історії і етнографії», яка була прочитана ним у 1863 р. в Географічному товаристві в Санкт-Петербурзі [5, 82].

Очевидно, що підґрунтя для таких переконань було зумовлене не лише тогочасною урядовою політикою, їх коріння сягає дитячих років ученого, батько якого був прихильником ідей французького просвітництва і з повагою ставився до праць Вольтера, Дені Дідро, Жана Лерона Даламбера, та інших французьких енциклопедистів XVIII ст. Будучи студентом Харківського університету, він захоплюється ідеями представників романтичної німецької філософії, яка презентує народний дух як основу історичного прогресу.

У кінці 20-х – на початку 30-х років XIX ст. при Харківському університеті сформувався очолюваний Іллею Срезневським гурток любителів української народності, до якого крім Миколи Костомарова, також входили Лев Бровиковськиїй, Амвросій Метлинський та інші. Після закінчення університету, працюючи на Харківщині, М. І. Костомаров став цікавитися етнографією, і, за його словами, розпочав збирати зразки звичаїв і обрядів цього краю. У 1838 р. в Харкові вийшов перший збірник М. І. Костомарова «Українські балади», а 1840 р. ним була розроблена Програма народознавчого вивчення регіонів.

Військова служба в Кінбурнському драгунському полку, який на той час перебував у місті Острогозьку, допомогла молодому офіцеру зробити вибір. Він зрозумів, що військова кар'єра не для нього, що його покликання – історія і словесність. М. І. Костомаров залишив службу, переїхав до Москви і почав, як вільний слухач, відвідувати лекції в тутешньому університеті. Знання з історії дали підставу молодому науковцю прийти до висновку, що історію треба вивчати не тільки за мертвими літописами і записками, а й серед народних мас. Після повернення до Харкова Микола Костомаров особливо зблизився з Іллею Срезневським, який спонукав молодого товариша як до вивчення української історії, так і до вивчення україністики взагалі.

Досліджуючи історію Київщини, Полісся,

Волині, опрацювавши чимало історичних джерел, М. І. Костомаров готує першу магістерську дисертацію «Про характер і значення унії в Західній Росії», де обґрунтовано і свідомо захищає ідею права на самостійність кожного слов'янського народу, його вирішальної ролі в захисті самобутності України [10, 46]. Та через неординарний підхід робота не була захищена, а в 1842 р., за наказом міністра освіти С. Уварова, – знищена. Однак це не зупинило молодого вченого, і через два роки, на основі зібраних матеріалів, він захистив іншу магістерську дисертацію «Про історичне значення руської народної поезії». Професор Харківського університету Михайло Лунін поділяв погляди М. І.Костомарова щодо введення народного елементу в науку історію і високо оцінив його дисертацію. Позитивну оцінку цій роботі дав і професор І. Срезневський, хоча більшість науковців негативно поставилися до дисертаційного дослідження Миколи Костомарова, зокрема В. Бєлінський гостро розкритикував дисертацію, зауваживши, що народна поетична творчість не може бути предметом дослідження.

Як бачимо, такий інтерес до краєзнавчо-етнографічних досліджень М. І. Костомарова не подобався частині харківських професорів і саме вони зробили все, щоб не допустити молодого науковця до викладацької діяльності в університеті.

Після захисту дисертації Микола Костомаров продовжував вивчати історію козаччини з друкованих польських, російських та латинських творів, а також з випадково придбаних рукописів, датованих першою половиною XVIII ст. Особливо його цікавила постать гетьмана Богдана Хмельницького, який очолив найбільше народне повстання першої половини XVII ст., що переросло у Визвольну війну проти польської шляхти. У ході її дослідження у молодого вченого з'явилося непереборне бажання відвідати місця, де відбувалися описувані ним події, а також побачити край, звідки бере початок його родовід.

Дослідивши дерево свого роду він з'ясував, що ще за царювання Івана Грозного боярський син Самсон Мартинович Костомаров утік із Московської держави в Річ Посполиту, де від короля Сигізмунда Августа отримав маєток у Ковельському повіті. Внук Самсона – Петро приєднався до Б. Хмельницького, а після Берестецької битви 1651 р., втративши право власності, разом із іншими волинянами, котрі перейшли на бік Хмельницького і стали козаками, виїхав на територію Московської держави. Саме ці переселенці заклали місто Острогозьк (нині знаходиться в межах Воронезької області), що став центром однойменного полку, першого із слобідських полків. Саме з цієї гілки і походив батько вченого [10, 14].

У 1844 р. М. І. Костомарову запропонували зайняти посаду старшого вчителя Рівненської чоловічої гімназії. Він, не роздумуючи, в жовтні цього ж року відправився на нове місце роботи.

Ще дорогою вченому вдалося оглянути руїни замку в Корці, залишки єзуїтського монастиря та Богоявленської церкви в Острозі.

В «Автобіографії» М. І. Костомаров згадує Рівне як «...грязный иудейский городок...», який «...с первого же вида показался мне очень неприветливым...» [3, 143]. Та теплий прийом в родині Самарських, що мешкали на вулиці Бармацькій, у котрих викладач найняв двокімнатну квартиру, частково змінив враження молодого вчителя про місто. Позитивно відгукувався М. І. Костомаров і про рівненських гімназистів, зауваживши, що більша частина вчилася добре, значно меншу кількість складали лінивці, гімназисти були слухняними і дисциплінованими, на відміну від гімназистів центру Росії [3, 464].

У Рівненській чоловічій гімназії М. Костомаров викладав російську, а згодом і всесвітню історію. Вивчення останньої було введено до гімназійного курсу в 1845 р., за сприяння молодого викладача. Саме він на засіданні педагогічної ради гімназії підтримав пропозицію ввести практичні заняття з історії. У Державному архіві Рівненської області зберігаються документи, які підтверджують діяльність Миколи Костомарова в цьому навчальному закладі.

У тогочасному Рівному, невеликому містечку, не було місць для проведення дозвілля молодій інтелігенції, тому вчителі часто грали у більярд в місцевій «ресторації». М. І. Костомаров найбільше потоваришував з Петром Чуй-

кевичем, який після закінчення університету Св. Володимира був направлений на посаду молодшого вчителя латинської мови Рівненської гімназії [1, 5]. 25-річний юнак знав чимало українських пісень, багато з яких були записані М. І. Костомаровим, а з учителем математики Кирилом Яновським часто грав у більярд.

У 1845 р. вчений двічі здійснив подорожі до визначних місць Волинської губернії. На Різдвяні свята відвідав Пересопницю, Тайкури, Гощу, Межиріцький та Дерманський монастирі, а на Великдень побував у Почаєві. Під час цієї подорожі М.Костомарову вдалося оглянути пам'ятки Кременця, Корця, Дубна та багатьох інших містечок і сіл краю, зібрати чималу кількість народних пісень, переказів, спогадів та свідчень з історії України. Не залишилося поза увагою вченого і життя простого люду, його вразив реальний стан речей, коли бідний селянин безпросвітно працює на поміщика.

Перебування на Волині спонукало М. І. Костомарова взятися за ґрунтовне дослідження Визвольної війни українського народу сер. XVII ст., тим самим поклавши початок наукового вивчення Берестецької битви 1651 р.

Місцевість знаменитої битви під проводом Б. Хмельницького, в якій 150-тисячній польській армії протистояло 100-тисячне українське і 50-тисячне татарське військо, була знайома М. Костомарову з письмових джерел, і він з особливою старанністю намагався порівняти прочитане і досліджене раніше з побаченим, хотів відшукати сліди давно минулих подій, про які стільки читав і думав.

Ось як він пише про місце битви: «...на полі, де була битва, я виразно побачив на одній стороні ближче до лісу невелике підвищення, де стояв кримський хан. А вправо від нього, через дорогу, ближче до Стиру – сліди круговидних окопів, де був козацький табір». Микола Костомаров досить детально визначив розташування острова Гайок, на якому відбивали атаки шляхетського війська 300 козаків, котрі не хотіли здаватися ворогам і мужньо загинули в запеклому бою. Дослідник вказує, що цей острів знаходиться в заплаві річки Пляшівки на шляху відступу козацьких військ. Про це він розповідає у листі К. Сементовському, додаючи при цьому детальну схему місцевості [7, 141]. М. І. Костомаров записав народну пісню про початок військової операції:

Висипали козаченьки з високої гори:
Попереду козак Хмельницький
на воронім коні.
«Ступай, коню, дорогою,
широко ногами,
Недалеко Берестечко й орда
за нами.
Стережися, пане Яне,
як Жовтої Води!
Йде на тебе сорок тисяч
хорошої вроди» [8, 59].

Щоб показати міць і силу козацького війська, – пише науковець, – воно було вдягнуте в чорні короткі свитки і справляло враження важкої чорної хмари, яка поволі й упевнено насувалася на ворога [7, 114].

Під час подорожі до Берестечка М. І. Костомарову довелося зупинитися в станового пристава і за його сприяння провести опитування місцевих жителів. Саме від них він почув чимало переказів, які існували в цих околицях і були пов'язані з іменем Івана Нечая, який ще на початку 1650 р. очолив виступи селян проти шляхти на Волині. В одному з них ідеться про те, що відважний козак боровся протягом трьох годин проти всього польського війська і поранений чотирнадцятьма кулями, мужньо прийняв смерть стоячи в озері, яке тепер називають Козаковою або Нечаєвою Ямою. Дослідника дивувало, що народ зберіг пам'ять не про Б. Хмельницького, а про Нечая, і дії першого приписує другому. На думку М. І. Костомарова, це пов'язано з популярністю козацького полковника серед селянства. Про результати Берестецької битви йдеться в записаній науковцем народній пісні:

А де ж твої, Хмельниченку,
воронії коні?
– У гетьмана Потоцького стоять
на припоні.
А де ж твої, Хмельниченку,
кованії вози?
– У містечку Берестечку
заточені в лози [8, 77].

Ученому припали до душі й легенди волинян, в «Автобіографії» він згадує одну з них, у

якій йдеться про високий пам'ятник, зведений за наказом князя Пронського, котрий начебто був єретиком і, знаючи, що після смерті потрапить до рук диявола, наказав прибити свою труну в середині пам'ятника ланцюгами [3, 472].

Пізніше, знаходячись на засланні в Саратові за участь у Кирило-Мефодіївському братстві, вчений захопився написанням праці про Богдана Хмельницького, яка після виходу в світ принесла йому широке визнання серед науковців. У той же час М. І. Костомаров помістив свою збірку фольклорних записів зібраних на Волині в 1844-1845 рр. у виданні Д. Мордовцева «Малоросійський літературний збірник».

Отже, незважаючи на те, що із двохсот двадцяти семи сторінок «Автобіографії» лише вісім М. І. Костомаров присвятив перебуванню на Рівненщині, все його життя супроводжувалося спогадами про цей самобутній і неповторний край.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. ДАРО. - ф.394. - Оп.2. - Спр.94.- арк.5 зв.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. - К., 1996.
3. Костомаров М. І. Історичні твори. Автобіографія. - К., 1989.
4. Культура і побут населення України. Навчальний посібник. – К., 1991.
5. Попов П. М. М. Костомаров як фольклорист і етнограф. - К., 1968.
6. Прищепа О. Вулицями Рівного. - Рівне, 2006.
7. Свєшніков І. К. Битва під Берестечком. - Львів, 1993.
8. Свєшніков І. К. Музей-заповідник «Козацькі могили». - Львів, 1990.
9. Субтельний О. Україна. Історія. - К., 1993.
10. Ю.А. Пінчук. Микола Іванович Костомаров. - К., 1992.

Вікторія БІЛИК

Кирило Терлецький – речник церковної унії

(ДО 400-РІЧЧЯ З ЧАСУ СМЕРТІ)

Так склалося, що ми не завжди пам'ятаємо людей, які заслуговують на увагу, або суб'єктивно оцінюємо їхні погляди, переконання, справи. До таких постатей належить і Кирило Терлецький – перший луцько-острозький уніатський єпископ. Традиційно російські, та й окремі українські історики, оцінюючи постать Кирила Терлецького, характеризували його як жадібного інтригана, користолюбця, а найголовніше – зрадника православ'я. І лише зарубіжні історики, а в останньому часі й українські, відзначають в житті та діяльності цієї людини багато позитивного.

Історія не подає дати народження Кирила Терлецького, але цього року виповнюється 400 років з часу його смерті. Це добра нагода ще раз звернутися до цієї особи, розповісти про неї загалу, визначити її роль в історії церкви, в історії українського народу.

Кирило Терлецький походив із дрібного шляхетського роду, що брав свій початок у селі Терло на Старосамбірщині [7, 204]. Питання про час переїзду Терлецьких на Пінщину, як і час та місце народження Кирила, залишається нез'ясованим.

З 1560-х років Кирило Терлецький був священиком замкової церкви Св. Дмитрія в Пінську. У 1575 р., в період безкоролів'я, він очолив Пінську і Турівську єпархію, а підтверджувальну грамоту на цю посаду отримав 8 листопада 1576 р. від польського короля Стефана Баторія. На пінській кафедрі Кирило перебував дев'ять років. За цей час йому вдалося економічно підняти порівняно небагату єпархію. У заслугу єпископові ставлять також і те, що він покращив дисципліну місцевого духовенства, займався будівництвом нових храмів. З 1585 р. життя Кирила Терлецького було тісно пов'язане з Волинню.

За сприяння князя Костянтина Острозького

Кирило Терлецький по смерті єпископа Йони Борзобагатого-Красенського очолив луцько-острозьку єпархію [3, 155]. Відповідна номінаційна грамота на нову єпархію датувалася 9 травня 1585 р. І в цій єпархії Кирилові вдалося запровадити лад між духовенством, зміцнити кафедру та її маєтки.

У 1589 р. константинопольський патріарх Єремія II здійснив подорож до Москви і по дорозі додому побував на українсько-білоруських землях. Тут він скликав кілька синодів Київської церкви [4, 45]. Для нас найбільш цікавим є церковний синод в Бересті 6 серпня 1589 р., на якому Єремія II призначив своїм екзархом єпископа Кирила Терлецького, уповноваживши його бути зверхником над рештою єпископів, та й митрополитом, наказуючи останнім «визнати поміж себе його гідність...». Із Берестя Єремія II відправився до Замостя, в поїздці патріарха супроводжував серед інших і Кирило Терлецький. Коли він залишив патріарха, то львівський єпископ Гедеон Балабан почав усіляко обмовляти єпископа Терлецького, що зрештою викликало зворотню реакцію Вселенського патріарха Єремії II. Він видав окружне послання, в якому ще раз відзначив свою прихильність до Кирила Терлецького, підтвердив його призначення екзархом. Нагадуючи, що вже благословив Кирила в Бересті, патріарх підкреслив, що єпископові Терлецькому належить «старшинство над усіма єпископами... [бути] старшим у духовних справах, і так правувати усіма єпископами, наглядати за порядком між ними, научати [їх], а недостойних знімати [з посади], як наш намісник» [3, 260-263].

Із усього видно, що патріарх був високої думки про Кирила Терлецького. Тим більше дивно виглядають дії луцького-острозького єпископа Терлецького в наступні роки, мається на увазі його участь у підготовці та здійсненні Берестейської унії. Хоча дослідники історії церкви знаходять пояснення діям українських ієрархів: призначення Кирила Терлецького екзархом відразу після висвячення новим митрополитом М. Рогози внесло неясність у ієрархічну систему церкви; збурило церковну верхівку також і надання патріархом широких повноважень і привілеїв братствам [2, 12-13; 5, 26-27]. Такі нерозважливі дії і підштовхнули єпископат до пошуку шляхів унії з Римом, власне сам факт перебування патріарха в Київській митрополії став каталізатором унійних починань.

Обговорення унії розпочалося вже в 1590 році на Белзькому синоді, який очолив екзарх константинопольського патріарха у Київській митрополії Кирило Терлецький. Саме йому було доручено представити польському королеві лист – текст унії з Римом, підписаний єпископами 24 вересня 1590 р., що Терлецький зробив лише після синоду в Бересті 1591 року [4, 65-66]. Відповідь від короля надійшла лише в травні 1592 р., але була позитивною і дозволила Кирилові Терлецькому, а також єпископам: львівському і кам'янець-подільському Гедеону Балабану та холмському і белзькому Діонісію Збируйському продовжити унійні приготування.

У червні 1594 р. за ініціативи Кирила Терлецького був скликаний собор у Сокалі. Зібрання відбулося з метою обговорення справи унії православної церкви з Римом. Єпископи написали листа до митрополита Рогози, поновили акти Белзького і Берестейського синодів 1590 р., підготували унійні декларації та доручили Кирилові Терлецькому зібрати підписи інших владик. Тоді ж були видані так звані «Сокальські артикули» – умови укладення унії, які згодом були представлені польському королеві [4, 73]. Наступний важливий крок до укладення унії – Торчинський синод у грудні 1594 р., на якому Кирило Терлецький та Іпатій Потій – володимирський і брестський єпископ, склали й підписали ще один проунійний документ [1, 42].

У перші місяці 1595 р. процес підготовки до прийняття унії вступив у завершальну фазу. Артикули унії були вивчені римо-католицькими архиєпископами: львівським Д. Соліковським і луцьким Б. Мацейовським, які запропонували луцько-острозькому єпископу Терлецькому прибути з документами до Кракова для вирішення питання подальшої подорожі до Риму.

Саме в цей час про свою підтримку унії офіційно оголосив львівський єпископ Гедеон Балабан, а через кілька місяців й Іпатій Потій – до цього чутки про унійні задуми ієрархії, що поширювалися серед православних, пов'язу-

валися переважно лише з особою Кирила Терлецького [5, 41].

Тим часом питання поїздки до Риму опинилося під загрозою. Лише завдяки наполегливості та фінансовій підтримці екзарха Терлецького делегати виїхали до Риму на переговори [6, 53]. 15 листопада 1595р. Кирило Терлецький та Іпатій Потій прибули до Риму, через кілька днів передали папі Клименту VIII «Артикули унії». На торжестві 23 грудня 1595 року папа видав буллу, в якій заявив, що все духовенство й вірних Київської церкви «приймаємо, з'єднуємо, долучаємо, приєднуємо і втілюємо в лоно католицької церкви та в єдність святої Римської церкви як наших членів у Христі» [6, 53]. Статус уніатської церкви визначався папською буллою від 23 лютого 1596 року.

Здавалось усе закінчилось успішно і делегація у березні вирушила додому. Прибувши до Речі Посполитої, єпископи Кирило Терлецький та Іпатій Потій були тепло зустрінуті польським королем. Але зауважили, що тут унії не сприймають і в єпархіях панують антиунійні настрої. Кирилові Терлецькому та Іпатію Потію довелося докласти чимало зусиль аби переконати решту ієрархів в правильності своїх дій. І як результат – Берестейській синод у жовтні 1596 року [1, 98-127].

Фактично відбулося два синодальні зібрання: прихильників і противників унії. Прихильники унії склали акт її проголошення. Рішення синоду було підтверджене польським королем Сигізмундом III в універсалі від 15 грудня 1596 року [4, 84].

Подальше життя єпископа Кирила Терлецького було не таким насиченим, але залишалось не менш тривожним. Він був чи не єдиним з єпископів, який найбільше потерпав від укладення унії, оскільки саме на нього в першу чергу був спрямований гнів його колишнього опікуна князя Костянтина Острозького і волинської православної шляхти, в переділах якої була вся Луцько-Острозька єпархія. Треба визнати, що Терлецькому довелося все-таки витримати часи погроз і зневаги.

У 1599 р. помер митрополит М. Рогоза і Кирило Терлецький навіть кандидував на митрополичу кафедру, але поступився енергійнішому й освіченішому Іпатієві Потію, який обійняв цю посаду в 1600 р. [1, 196].

До кінця свого життя єпископ Терлецький очолював луцьку-острозьку кафедру. Точна дата смерті єпископа не відома. У червні 1607 р. варшавський апостольський нунцій в листі до папи римського писав, що польський король обіцяє призначити нового луцького єпископа, тому можемо припустити, що Кирило Терлецький помер у травні 1607 р.

Після утворення нової церкви православні священики поширювали серед своїх парафіян найнеймовірніші чутки стосовно уніатів. Після смерті Кирила Терлецького, довкола якого завжди кружляло чимало пліток, поширилася просто таки фантастична чутка про смерть віровідступника. У народі говорили, що єпископа ніби-то задавив у погребі диявол, заховав тіло в порожню бочку з-під грошей; далі хитрі слуги возили мерця по селах, видаючи його за живого, аби збирати з людей податок, а потім викинули труп у болото, аж поки селяни не витягнули труп з багна і не закопали. Вважали, що так сталося, бо Терлецький був «зрадцею церкви Восточноє» [8, 137].

Кирило Терлецький – постать, життя і діяльність якої не можна оцінювати однозначно. Так, він – довірена особа константинопольського патріарха, зрадив його, пішовши на укладення унії. З іншого боку, єпископ Терлецький був одним з ініціаторів створення нової церкви на українсько-білоруських землях – греко-католицької, яка мала всі підстави стати національною церквою українського народу. Але одне залишається незаперечним – Кирило Терлецький ввійшов в історію як один з речників церковної унії і як перший уніатський луцько-острозький єпископ.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Т.IV: XVI – XVII ст. – Рим – Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1999. – 278с.

2. Гудзяк Б. Історія відокремлення: Київська митрополія, Царгородський патріархат і ґенеза Берестейської унії. // Ковчег: Збірник статей з церковної історії. Число 1. – Львів, 1993. – IX + 189с.

3. Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і ґенеза Берестейської унії. / Переклад Марії Габлевич, під редакцією Олега Турія. – Львів: Інститут історії церкви Львівської Богословської академії, 2000. – XVI + 426с.

4. Димид М. Єпископ Київської церкви (1589 – 1891). – Львів, 2000. – 243с.

5. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х книгах. Кн.3. Кінець XVI – середина XIX століття. – К.: Либідь, 1994. – 336с.

6. Мончак О. Берестейський договір чи унія? // Берестейська унія (1596-1996): Статті й матеріали. – Львів: Логос, 1996, - С.50-54.

7. Тимошенко Л. Єпископ Кирило Терлецький: родовід і початок духовної кар'єри. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Випуск IX. – Дрогобич, 2005. – С.202-213.

8. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. - К.: Ґенеза, 1997. - 311 с.

Ніла БРУХЛІЙ

Календарні свята і обряди в духовній культурі Кореччини в XX ст.

Нагромаджений духовний, культурний, інформаційний ресурс нації, який акумулювався протягом віків, є величезним капіталом, ціну якого ми неспроможні ще скласти нині, але від нього залежить динаміка розвитку суспільства, його духовно-інформаційна мобільність. Саме в лоні культури відбувається формування національної еліти як ядра нації, без якої немислима українська національна перспектива. Тож основною метою культурної політики має стати формування повнокровної, повноцінної нації не лише засобами економіки, а й формування цілісної системи ціннісних орієнтирів, тобто, відповідної ідеології, яка спирається на національно-культурну єдність, на нашу самобутність.

Необхідно задіяти в сферу культури весь масив базових національних цінностей, напрацьованих віками, весь потенціал фольклору, етнографії, літературної спадщини Княжої доби, доби українського барокко, здобутків доби національного відродження у XX ст.

Слід повернутися до витоків народної творчості, цього духовного джерела нашого народу, яка сягає своїм корінням часів Київської Русі. Тут можна згадати й обрядову поезію та пісні, обжинкові пісні, звичаї, традиції та свята. Нині ми маємо у своїх звичаях і усній народній творчості ознаки поєднання дохристиянської та християнської культур, але ми до цього вже так звикли, що іноді не можемо розрізнити де в народних звичаях закінчується староукраїнське і де починається християнське, бо староукраїнські традиції органічно влилися в сучасні звичаї. Сьогодні ми не уявляємо Паски без писанки, Різдва без куті, Святої Трійці без клечання, навіть називаємо її Зеленим святом. Усі ми відзначаємо свято Купала, на Введення закликаємо щастя на майбутній рік, на Катерини кличемо долю, а на Андрія кусаємо калиту.

На Кореччині у традиційних святах існує багато язичницьких рис. На Різдво – це ряджені, колядки, ворожіння про погоду на рік. Широко побутує звичай «першої ноги» – бажано, щоб першим гостем на Новий Рік була людина добра й щаслива. На свято Івана Купала пускали по річці вінки, стрибали через вогнище, тощо [1, 13]. Багато давніх обрядів зберігалось у сімейних святах, особливо, весільних. У наш час вони втратили первісний зміст і зберігають певне естетичне значення або набувають розважального характеру.

До числа інститутів, породжених релігійними уявленнями й аграрним укладом побуту, належали календарні свята і обряди, що в минулому регламентували всі сфери життя українського селянства – виробничу, громадську, сімейну. У річному коловороті хлібороб спостерігав певну закономірність, усвідомлення якої вело його до виділення періодів річного циклу, що повторювались. Виробничі календарні цикли утворювались із послідовних дат праці в полі й удома і супроводжува-

лись релігійними святами і обрядами, магічними діями, забобонними прикметами, повір'ями, звичаями, багато з яких походили від первісної віри в залежність людини від надприродних сил.

В аграрному календарі українців не було різкого розмежування між сезонами. Кожен із них плавно переходив у наступний, утворюючи нескінченний ряд кругообігу природи, чергування періодів праці й відпочинку. Найсприятливішим для селянського дозвілля повсюди в Україні й на Кореччині зокрема, вважався осінньо-зимовий період, особливо насичений різноманітними звичаями та обрядами.

Святом, коли «вводиться літо в зиму», на Кореччині вважали Введення (21 листопада*). Із цим днем пов'язано чимало прикмет і прогнозів, що розкривають прагнення хлібороба зазирнути в майбутнє, передбачити, якою буде зима і як вона вплине на врожай: «Як Введення мосте мостки, а Микола (6 грудня) забива гвіздки, то люта зима буде». Характерним звичаєм Введення був прихід першого відвідувача – полазника». В основі його лежала так звана «магія першого дня» – віра людей в щасливу або нещасливу прикмету. На Введення стежили, щоб першою до хати не зайшла жінка або дівчина: такий візит вважався небажаним. Натомість вірили, що прихід особи чоловічої статі обіцяє щастя і добробут [1, 14].

Молодіжний характер носили свята Катерини (24 листопада) і Андрія (30 листопада), що слугували немовби репетицією до наступних різдвяно-новорічних свят.

Напередодні або в перший день Різдва з вечора починали колядувати. Багато дітей заходили на подвір'я кожної хати, піснями славили господарів, бажали їм здоров'я, добробуту [1, 16].

За своїм походженням колядування є позацерковним звичаєм, що існував задовго до прийняття християнства. Але з часом давні аграрно-новорічні обходи, що несли в собі ідеї родючості, були частково християнізовані.

У Корецькому районі традиційно побутував «живий» вертеп – специфічний фольклорний театр костюмованих виконавців, відомих під різними назвами: іроди, королі, ангели тощо. Хоча в основі всіх цих драматичних вистав лежала загальновідома новозавітна версія народження Ісуса Христа, але в різних селах вона розігрувалась по-своєму, з певними відмінностями у тексті, складі виконавців, оформленні костюмів і реквізиті [1, 16].

Останній день старого і перший день нового року мешканці Кореччини відзначають як свята Меланки і Василя. На відміну від Різдва і Хрещення ці дні не відігравали важливої ролі у релігійному календарі, тому в їх обрядовості майже не помітні церковні мотиви. Напередодні Нового року, як і на Коляди, побутували урочисті обходи дворів зі щедрівками – календарними величальними піснями. Основний їх зміст – прославлення господаря та його сім'ї, побажання їм щастя, здоров'я, багатого врожаю. Часто щедрування набирало театралізованого характеру, включаючи маскування і рядження. Ось характерний приклад новорічної поздоровчої пісні:

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки окотились,
А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка.
Прилетіла ластівочка.

(Записано в с. В.Межиричі Корецького р-ну).

Широко популярною в Корці та околицях була драматизована обрядова гра за участю масок – Коза, що мала свій характерний ритуальний сценарій, пісенний і музичний репертуар. Назва її походить від головного діючого персонажа – парубка, переодягнутого козою. Центральним у ритуальному дійстві був танець кози під супровідну пісню, її «вмирання» й «воскресіння», що символізувало кругообіг часу. Землеробська спрямованість цього давнього обряду, життєво важливого для всієї селянської об-

* Дати свят подані за «старим стилем».

щини, яскраво розкривається у супроводжуючій дійство пісні:

Де коза ходить, там жито родить,
Де не буває, там вилягає.
Де коза ногою, там жито копою,
Де коза рогом, там жито стогом.
(Записано в с. Сторожів Корецького р-ну).

На останній стадії свого існування цей обряд утратив свою магічну функцію і трансформувався у народну виставу пародійно-гумористичного плану.

Виразний аграрно-магічний зміст носив новорічний обряд засівання, посипання, відомий у всіх східних слов'ян. Його здійснювали хлопчики 7-14 років. Заходячи ще вдосвіта до хати, вони робили символічне посівання зерном, висловлюючи при цьому традиційні побажання на зразок: «Сію, сію, посіваю, з Новим роком вас вітаю!» Іноді ці поздоровлення були більш розгорнутими:

Ходе Ілля на Василя,
Несе пугу житяную,
Куди махне — жито росте.
Вроди, Боже, жито, пшеницю
і всяку пашницю.
У полі ядро, у домі добро.
У полі колосок, а у домі — пиріжок.
Здрастуйте, з Новим роком,
з Василем [1,28].

Різдвяно-новорічний період селянського календаря завершувався святом Богоявлення (Водосвяття, Водохрещі, Ордан, Йордан, Ардан). Вечір напередодні називали другим Свят-вечором, або голодною кутею. Кульмінаційним моментом свята було занурення священиком хреста у воду, після чого вона вважалась освяченою. За давньою традицією ця церемонія відбувалась просто неба, на берегах річок, струмків, озер. Ще напередодні з льоду вирубували великий хрест, пробивали ополонку, з якої віруючі набирали «цілющу» воду. У день Водосвяття в селах і містах влаштовувались багатолюдні хресні ходи до річки. У нашій місцевості це супроводжувалося стріляниною з рушниць, що мало символізувати «духа Божого». Зараз цей обряд проводиться біля церковних споруд, рідше супроводжується народними гуляннями. У Великий піст, коли земля очищалась від снігу, дівчата починали закликати весну. На Кореччині, наприклад, співали:

А вже весна скресла,
що ти нам принесла?
Принесла вам росу, дівоцьку красу.
Гей, дівчата, весна красна,
зілля зелененьке.
(Записано в с. Жадківка Корецького р-ну).

Серед весняних свят найбільшим багатством обрядових дій та звичаїв виділявся великодній цикл. Установлене християнською церквою на честь «чудесного воскресіння Ісуса Христа» свято Паски (Великодня) у народному побуті утримувало елементи язичницької весняної ритуалістики. До них слід віднести випікання обрядового печива, фарбування яєць, весняні ігри і танці молоді, культ предків, аграрно-магічні, очисні обряди тощо.

У Вербну неділю жителі регіону приносили з церков освячену вербу й шмагали нею всіх членів сім'ї й худобу, приказуючи: «Лоза б'є, не я б'ю, за тиждень — Великдень». Пізніше цією гілкою перший раз виганяли корів у череду. Від Вербної неділі починали активну підготовку до Великодня: варили яйця і розписували писанки, фарбували однотонні галунки, або крашанки, начиняли ковбаси, випікали обрядове печиво, включаючи обов'язкову пшеничну паску й солодку бабу. Увечері, на Страстний або Чистий четвер, кожна господиня намагалась принести з церкви запалену свічку. Нею випалювали хрести на стелі й дверях, сподіваючись у такий спосіб захистити свій дім від впливу злих сил [1, 32].

Давні джерела має звичай ритуальних великодніх вогнів, які розкладали на пагорбах чи безпосередньо біля церкви у ніч з суботи на неділю. Підготовкою великого колективного багаття, яке мало горіти всю ніч, звичайно займалась парубоча молодь.

Дуже багатий репертуар традиційних великодніх ігор, що поділялись на дитячі, парубочі, дівочі, змішані й загальні. Популярною дитячою грою на Паску було цокання — биття яєць. Той, кому вдалося розбити яйце суперника, забирав його собі як виграш. Парубочі ігри (бити дупака, піп, чорт, шила бити, кашу варити, довгої лози та ін.) носили здебільшого характер змагання у спритності, швидкості й силі. Натомість у дівочих іграх (шум, жельман,

кострубанька, кривий танець, вербова дощечка та ін.) випробовувались художні здібності учасниць – уміння танцювати, співати, перевтілюватись у певний образ. Недарма великодні ігрища вважались у народі справжніми ярмарками наречених [1, 32].

У весняному циклі корчан значне місце посідали обряди, пов'язані з культом предків. Померлих родичів провідували, як правило, у першу неділю після Великодня. На кладовище несли паску, яйця, інші страви й обідали прямо біля могил. Подекуди було заведено пов'язувати рушники на хрестах. У цей день обов'язково годували старців і роздавали милостиню «за упокій душі». З культом предків, очевидно, пов'язане і свято «Навський Великдень», яке приурочувалось до першої середи-четверга після Паски [1, 33].

На Зелені свята (так у народі називали християнське свято Трійці) корчани обов'язково прикрашали подвір'я, хату, господарські будівлі зеленими гілками клена, верби, липи, акації тощо. Гілки встромляли у стріху, на воротах, біля вікон, за ікони. Одночасно підлогу або земляну долівку встеляли пахучими травами: любистком, м'ятою, піжмою, ласкавцями, аїром та ін.

На Зелені свята, як і на Проводи, провідували померлих родичів, на кладовищах влаштовували панахиди й спільні поминальні трапези.

Від Трійці розпочинався період посту — Петрівка. На першому його тижні на території корецьких сіл відзначали розигри або русалі, які несли у собі рештки язичницьких ігрищ. Вони простежуються, зокрема, у поширеному обряді проводів русалок та ін. Широко побутували повір'я, що на Зелені свята русалки виходять на землю й можуть залоскотати людей. Щоб застерегтися від них, увесь тиждень не працювали. Застосовували також різні обереги: носили при собі полин, розкладали на вікнах кропиву тощо.

Давньослов'янське свято літнього сонцестояння – Купала, або Івана Купала, корчани відзначали 24 червня в період підготовки до збору врожаю. Воно поєднувало у собі елементи сонячного культу, аграрної магії, очисних і еротичних обрядів. Відгомони язичницького культу Сонця – це купальські вогні. У ніч напередодні свята парубки розкладали великі купи хмизу на пагорбах, берегах річок, ставків тощо. Купальським багаттям приписували родючу й очисну силу. Вірили, що стрибаючи через них можна позбутись хвороб, злих чар і безплідності. На підставі того, вдалим чи невдалим вийшов стрибок, дівчата й парубки ворожили про своє майбутнє. Прикрашення ритуального дерева (купайла, купайлиці, гільця, марени), яке посідає центральне місце у святі, було справою дівчат. Звичайно для цього вирубували гілку верби, рідше – берези, ясеня, вишні, черешні. Її оздоблювали польовими і луговими квітами, а нерідко ще паперовими стрічками, пофарбованими стружками, запаленими свічками тощо. Поклавши на голову вінки, дівчата водили біля гільця кругові танки та співали пісні, у тематиці яких переважали мотиви кохання, сватання, майбутнього шлюбу, зокрема:

Заплету віночок, заплету шовковий
На щастя, на долю, на чорні брови.
Ой, пущу віночок на биструю воду
На щастя, на долю, на милого вроду.
Ой, полинь, віночку, прудко за водою
На щастя, на долю милому за мною.

(Записано в с.Жадківка Корецького р-ну).

Традиційна селянська свідомість приписувала купальському дереву важливе аграрно-магічне значення. У деяких селах нашого краю його купали у воді, а потім розламували так, щоб кожній дівчині дісталась гілочка. Шматочки обов'язково несли на городи і кидали там, щоб краще в'язалися огірки. Інколи їх затикали під стріху, «щоб багатство велося», або кидали в річку, «щоб дощ пішов».

Купальську ніч вважали чарівною, коли пробуджувалась усіляка «нечиста сила». Широко були розповсюджені дівочі ворожіння на вінках, численні обряди і магічні засоби, за допомогою яких застерігались відьом. У народі вірили, що трави, зібрані на Купала, мають особливі цілющі властивості. Багато повір'їв було пов'язано з папороттю, квітка якої начебто розквітала опівночі. Здобути її можна лише уклавши договір з чортом. Тим, хто знаходив чарівну квітку папороті, відкривались скарби і різні таємниці [1, 6].

Апогеєм аграрно-господарського року на Кореччині було свято обжинок, багате обря-

додійствами і піснями. Один із його компонентів – звичай спасової бороди, яку зав'язували з останніх пучечків незжатого колосся й лишали на хлібній ниві. Дослідники правомірно вбачають у цьому звичаї рештки жертвоприношення матері-землі.

Обжинковий вінок зберігався в коморі до весни, коли зерном з нього починали сівбу. Так через символічну естафету хліба замикалось річне коло аграрного календаря.

XX століття з його соціальними катаклізмами, колосальними зрушеннями у всіх сферах життєдіяльності людини немовби могутнім катком пройшлося по живому тілу народних, насамперед селянських, традицій. Унаслідок процесів урбанізації, секуляризації тощо була зруйнована народна модель макро- і мікрокосму, відбулися незворотні зміни в укладі життя, світогляді, соціальній психології мас. Якщо у багатьох країнах Західної Європи процес руйнування селянської культури розтягнувся на цілі століття й проходив відносно плавно, то в нашій країні він здійснювався надзвичайно швидкими темпами, що й обумовило його напружений і навіть стресовий характер. Фатальну роль при цьому відіграв сталінський метод індустріалізації та колективізації, що реалізувався шляхом масових репресій і терору.

У ракурсі нового осмислення пройдених нашою країною шляхів епоха «великого перелому» постає як колосальна психологічна драма, культурна катастрофа селянства і всього суспільства в цілому. Більш того, процес «розселянювання селянства», супроводжуваний огульним перекресленням нагромадженого ним за тисячоліття досвіду життя і господарювання на землі, продовжувався навіть до недавніх часів. Усе це, врешті-решт, призвело до тієї кризової ситуації в країні, долати яку доводиться тепер з колосальним напруженням.

Безпрецедентний психологічний тиск на селянську традицію, який протягом десятиліть відчували на собі мільйони українських землеробів, боляче позначився не лише на економіці, демографії, а й на духовності, зокрема сфері звичаєвості та моралі. Не випадково, що саме з періодом колективізації старше покоління пов'язує хронологічний рубіж розколу традиційної обрядовості, потрясіння усіх основ життєдіяльності селянства. Ще зовсім недавно ці перетворення оцінювались виключно у позитивному плані – утвердження нових соціалістичних відносин, подолання побутової релігійності, консервативної психології одноосібника тощо. Названі прогресивні тенденції безумовно мали місце. Але правда полягає і в тому, що насильницька колективізація стимулювала негативний процес відчуження селянина від землі, засобів виробництва, оточуючої природи, підірвала здорові селянські пріоритети і духовні цінності.

До розряду пережиткових, ворожих соціалізму явищ була віднесена і вся без винятку народна календарна звичаєвість. Тривалий час її викорінювали і забороняли під гаслом войовничого атеїзму і боротьби з «націоналізмом» і «патріархальщиною». У результаті такого нігілістичного підходу разом з дійсно віджилими було втрачено чимало позитивних народних звичаїв і традицій, що не могло не позначитись на загальній екології культури.

Лише на початку 60-х років, з деякими проявами демократизації суспільства зміг розгорнутися масовий обрядотворчий рух. Саме в цей період у селах і містах України, як і інших республік, здобули розповсюдження адаптовані до сучасних умов календарні народні звичаї, що найменше перебували під впливом християнської ідеології.

Так, прекрасне доповнення до сучасного новорічного свята являють переосмислені на новий лад традиційні календарні пісні українського народу – колядки та щедрівки (переважно у сільській місцевості) народів, що проживають на її території.

Із 90-х років XX ст. став поступово відроджуватись такий традиційний інститут громадського життя села, як вечорниці. У різних селах Кореччини вони набувають визнання як форма клубної роботи, один з варіантів організації на селі святкового дозвілля. Традиційна модель вечорниць використовується також у роботі міських культурно-освітніх закладів, у підготовці розважальних радіо- і телепрограм. Творчо використовуються у сучасній обрядовості й традиції Купальського свята. У наші дні купальські вогонь, вода, рослини стали поетичними символами, а квітка папороті,

яка начебто розпускається в цю ніч, сприймається як казковий образ, що втілює вічне прагнення людини до пізнання себе і таємниць природи. У одних селах Корецького району свято Івана Купала побутує під традиційною назвою, в інших – його обрядово-розважальні елементи збагачують програму Дня молоді та деяких інших свят, що відзначаються у середині літа. Щодо сучасного свята Врожаю, то поряд з новими символами воно включає такі традиційні хліборобські атрибути, як обжинковий сніп, обжинковий вінок, пшеничний коровай, прикрашений вишитими рушниками, та ін.

Таким чином на Корецькій землі ми спостерігаємо, що виразно проявляються риси духовності, властиві всьому українському народу, сформовані на багатих історичних традиціях і, одночасно, проявляються самобутні ознаки, які серед різноманіття культурних особливостей дають можливість вирізнити власне місцеві риси. Ці риси найбільший прояв знайшли у корецьких звичаях, традиціях, громадському побуті та святах.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Архів Корецького районного історичного музею. - п.18. Духовна культура Корецького району в XX ст. - 98 арк.

Гурій БУХАЛО

До питання про перебування Тараса Шевченка на Волині

Само собою зрозуміло, що таке солідне науково-краєзнавче, багатотомне видання, яким є «Літопис Волині», що виходив стараннями наших земляків-волиняків спочатку у Буенос-Айресі, а потім постійно у Вінніпезі (Канада) (20 томів, 50-90-і рр. XX ст.), і яке досить глибоко висвітлювало проблеми природи, історії, краєзнавства Волині, не могло обійти мовчанням проблему перебування великого Сина українського народу Тараса Шевченка на Волині.

Так, у 1990 р. було опубліковано матеріал А. Семенюка «Шевченко живе поміж нами» [5, 7-13], а 1992 р. – «О. Протопресвітер Петро Сачевич відзначений Шевченківською медалею» [4, 137-139].

Цілком закономірно, що й інші статті на цю тематику з'явилися на сторінках «Літопису Волині». Маємо на увазі працю професора Вол. Дорошенка «Шевченкова подорож на Волині» [1, 55-62]. Але, на превеликий жаль, у статті автор допустив ряд неточностей.

Наприклад, автор не бачить різниці між археологією та археографією. Так, за його твердженням, Т. Шевченку давала завдання археологічна експедиція, а не археографічна, як це було в дійсності.

Після ознайомлення зі статтею шановного автора можна зробити висновок, що він був дуже обмежений у джерельній базі. Так, у даному випадку дослідник використав лише шевченківські повісті, написані російською мовою, – «Варнак» та «Мандрівка...». І невипадково в своїй статті професор згадує ті населені пункти, про які пише Тарас Шевченко. Це старовинні волинські села, міста і містечка: Почаїв, Кременець, Верба, Острог, Корець, Звягель.

З тексту вказаних повістей видно, що в цих населених пунктах дійсно побував Тарас Шевченко.

Але В. Дорошенко намагається розширити коло волинських населених пунктів, у яких ніби побував Тарас Шевченко. Так, наприклад, професор веде мову про перебування поета на полі Берестецької битви: «Мусів бути Шевченко, очевидно, і в недалекому Берестечку, щоб подивитися власними очима на поле ко-

лишньої битви. Ніде цього не занотовано, але не можна не згодитися з д-ром Щуратом, що образ того поля... дише безпосередністю обсервації» [1, 61].

Але автору цих рядків, який більше сорока років займався проблемами історичного краєзнавства Волині, у тому числі й проблемами перебування Тараса Шевченка на Волині, так і не вдалося, на жаль, виявити достовірних, переконливих доказів, які б підтверджували факт перебування поета на цьому священному місці українського народу.

Та й непереконливо звучить «аргумент» дослідника, що вірш Тараса Шевченка «Ой, чого ти почорніло, зеленеє поле», був написаний поетом ніби під безпосереднім враженням від перебування поета на цьому полі. Згадаймо, що цей прекрасний вірш був написаний у далекому Кос-Аралі в 1848 р.

Так, немає жодного сумніву в тому, що Тарас Шевченко був знайомий з подвигом 300 козаків, який вони здійснили на полі Берестецької битви. Але Тарасу Шевченку міг розповісти про нього Микола Костомаров, який, працюючи вчителем Рівненської гімназії, кілька разів відвідував це місце битви українського народу за свою незалежність. Адже, наскільки відомо, цих двох визначних людей України поєднували почуття великої дружби. Але, повторюємо, переконливих доказів безпосереднього перебування поета на полі Берестецької битви, під враженням чого міг бути написаний вірш, немає. Можна говорити лише про те, що за народними переказами на полі Берестецької битви побував Тарас Шевченко.

Тепер відносно твердження В. Дорошенка про перебування Тараса Шевченка в населених пунктах, віддалених за багато десятків кілометрів від загальновідомого волинського шевченківського маршруту, який вже став хрестоматійним.

Маємо на увазі містечко Ковель та навколишні від нього села Вербець та Секунь. Вол. Дорошенко у даному випадку посилається на таке солідне наукове видання, як «Історія міст і сіл Волинської області» [2, 181].

Але виникає питання, на підставі яких фактів це безапеляційне твердження внесене на сторінки академічного видання?

Є. С. Крамар, житель містечка Горохів на Волині, в солідно аргументованій статті «Про подорож Шевченка по Волині» [3, 33-43] спростовує «факти» перебування Тараса Шевченка на полі Берестецької битви, а також в Ковелі, селах Вербець та Секунь та інших населених пунктах Волині.

Вказана стаття настільки актуальна та аргументована, що ми вирішили використати її для того, щоб цією публікацією покласти край безпідставним твердженням про перебування Тараса Шевченка на Волині, які перекочовують з видання у видання. Тим більше, що тираж статті, опублікованій у далекій Канаді, дуже обмежений, а публікація цілком заслуговує того, щоб з нею були знайомі якомога більше читачів України.

Отже, у зв'язку з твердженням про перебування Тараса Шевченка на полі Берестецької битви Є. Крамар пише: «Припущення про те, що з Почаєва Шевченко міг виїхати на місце Берестецької битви не має документальних підстав і видається нам невірогідним. Ні в офіційних документах, ні в творах поета, ні в спогадах сучасників немає жодних згадок про перебування його в Берестечку чи на місці Берестецької битви» [3, 38-39].

Тим більше немає достовірних даних, які свідчили б про перебування Тараса Шевченка у місцях, віддалених від відомого шевченківського маршруту на Волині за десятки кілометрів – у Ковелі, селах Вербці та Секуні. І тут погоджуємося з Є. Крамаром: «У творах Шевченка, як відомо, Ковель, Вербка, Секунь не згадуються. Народна пам'ять також не зберегла згадок про перебування там нашого поета» [3, 41].

Та й при бажанні Тарас Шевченко навряд чи зміг би відвідати Ковель та навколишні села – час у нього для цього був надто обмежений. Як свідчать документи, які використовує Є. Крамар, 30 вересня 1846 р. Тарас Шевченко був ще у Києві: у цей день він власноручно отримав від Археографічної комісії 12 крб. 50 коп. [3, 35]. А вже 29 жовтня 1846 року Шевченко розписався у книзі видатків Археографічної ж комісії в одержанні ним чергової платні» [3, 35]. Отже, повернувся до Києва. Як бачимо, тривалість другої подорожі Т.Шевченка по Україні, а точніше по самій

Волині, складала всього 15 днів [3, 38]. Протягом цього порівнюючи короткого часу художник виконав своє головне завдання – змалював краєвид на околицю Почаєва з монастирської тераси, а також зафіксував основні об'єкти Почаївської лаври. На цю справу пішло кілька днів. Крім того він же знайомився з місцевими жителями, від яких 20 жовтня записав кілька народних пісень. У монастирі Тарас Шевченко відвідував багатющу старовинну бібліотеку.

Автор допускає, що сама безпосередня подорож Т. Шевченко по Волині тривала 15 днів (без дороги з Києва і назад) [3, 38].

А тепер давайте поміркуємо. Насамперед, яка була ціль відвідання Ковельщини Тарасом Шевченком? Які надзвичайно важливі та цікаві пам'ятки історії, архітектури у цьому регіоні могли привабити Т. Шевченка? Адже для того, щоб відвідати Ковельщину треба було змінити офіційний, затверджений керівництвом, маршрут і вирушити на кілька днів під Ковель. І в ім'я чого? Згадаймо, що у зв'язку з цим пише відомий дослідник Волині професор Олександр Цинкаловський: «Суконь, Сіконь – 19 км від Ковля, Вербка – 4 км від Ковля. Церква з XVI ст., дерев'яна, поставлена на острові серед драговин і мочарів, і доступ до неї був тільки по високих кладках – мостку» [7, 167].

А відомий дослідник історії церкви протопресвітер А. Теодорович, описуючи Вербківську церкву, і, зокрема, Вербківський чудотворний образ Св. Миколая навіть не згадує про перебування тут, у цьому храмі, Тараса Шевченка [6, 30-34].

І все! Адже церков-пам'яток XVI ст. на Волині у той час була не одна. Згадаймо прекрасну пам'ятку народної волинської архітектури XVI ст. – церкву в селі Синів Гощанського району, що не так то далеко від тракту Київ – Почаїв, яким проїжджав Т. Шевченко.

Більше того – дивним виглядає той факт, що Тарас Шевченко, проїжджаючи неподалік знаменитих пам'яток, не міг, очевидно, через брак часу звернути належну увагу на цілий ряд унікальних пам'яток.

Так, він проїхав мимо Дубенської фортеці (XV ст.) оспіваної Миколою Гоголем у повісті «Тарас Бульба», фортеці, яка вважалась неприступною і знала Максима Кривоноса та Івана Мазепу, Карла XII та інших, не міг не любуватися Луцькою брамою (XVI ст.), Спаською (XVII ст.) та Юр'ївською (XVIII ст.) церквами, костьолами бернардинів і кармеліток (XVII ст.) у цьому ж місті.

А в Острозі зберігся триповерховий замок, споруджений Данилом Острозьким ще в XVI ст. На Замковій горі вражають своєю красою Богоявленська церква (XV ст.), Кругла або Нова башта (XVI ст.), Татарська та Луцька брами (XVI ст.).

А як багато міг розповісти подорожньому архітектурний комплекс Корецького монастиря, який формувався у XVI-XVIII століттях!

У кількох десятках кілометрів від Дубна розташований старовинний (XV ст.) архітектурний комплекс Дерманського монастиря – прекрасна оригінальна пам'ятка українського народного зодчества. У цьому монастирі трудилося цілий ряд визначних людей України і серед них український та російський першодрукар Іван Федоров, тут же похований автор «Грамматики словенской» Мелетій Смотрицький.

І мимоволі напрошується не зовсім коректне питання: невже Тарас Шевченко «поміняв» ці пам'ятки на Ковель, Вербку та Секунь?

Хто ж перший пустив чутку про перебування поета на Ковельщині? Є. Крамар, дослідивши цю проблему, робить висновок про те, що «Просто висунута кимось мимохіть, [8] (Шугуровим уперше) ця думка згодом некритично приймалася й повторювалася. Її, вважаємо, слід відкинути» [3, 42].

Ми повністю підтримуємо це переконливе твердження, засноване на незаперечних фактах.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Дорошенко Вол. Шевченкова подорож по Волині.- Літопис Волині. - 2-е вид. - Вінніпег (Канада). - 1961. - №5 .

2. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область // Головна редакція УРЕ АН УРСР. - К., 1979.

3. Крамар Є. С.Про подорож Шевченка по Волині. - Літопис Волині. - Вінніпег (Канада). - 1977-1978. - №12.

4. О. протопресвітер Петро Сацевич відзначений шевченківською медалею. - Літопис Волині. - Вінніпег (Канада). - 1992. - №17-18.

5. Семенюк А.Шевченко живе поміж нами. - Літопис Волині. - Вінніпег (Канада). -1990. - №16.

6. Теодорович А. Протоієрей. Вербківський чудотворний образ Св. Миколая. - Літопис Волині. - Вінніпег (Канада). - 1958. - №4.

7. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. - Вінніпег (Канада). - 1984. - Т.1.

8. Шугуров. О рисунках Т. Г. Шевченко, исполненных по поручению Киевской археографической комиссии в Волынской губернии, «Киевская старина», 1894, № 2, стор. 318-319; Ол.Кониський, Тарас Шевченко – Грушевський, хроніка його життя, т.1, Львів, 1898, стор. 206-207; С.А.Таранущенко. До питання про архітектуру в творчості Тараса Шевченка, «Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка». - К.: вид-во АН УРСР, 1959.

Ольга ГАВРИЛЕНКО

Пейзажні парки Діонісія Міклера на Рівненщині

У травні 1999 р. я була членом експедиції, яку очолював кандидат (нині доктор) біологічних наук Тернопільського педагогічного університету ім. В. Гнатюка В. М. Черняк. Метою цієї мандрівки було: відвідати парки на Рівненщині, створені Діонісієм Міклером. Він – парковий пейзажист, ландшафтний архітектор, творець садово-паркових композицій... Тут він творив мистецтво. Із дерев, кущів, на чудових ландшафтах створював шедеври так само, як художник пензлем на полотні.

А звідки він родом і яке відношення має до нашого Дубна?!

Із певних джерел [1-5] відомо, що Діонісій народився 15 серпня 1762 р. у місті Фелфілді в Ірландії. З дитинства цікавився природничими науками, а з 16 років вивчав їх у Дублінській академії. Під час навчання особливу увагу приділяв вивченню наук про природу, історію. Пізніше Міклер навчався в Лондоні, набуваючи фах «паркового пейзажиста» [4].

У 1790 р. до Лондона приїжджала княгиня Ізабелла Чарторийська, замовити для себе в Пулави, а також для князя Станіслава Понятовського в Корсунь паркового пейзажиста. Діонісій Міклер на три роки поїхав до Польщі.

Із перших днів перебування у Варшаві, він познайомився з Адамом Хрептовичем, сином литовського канцлера, який організував його зустріч із шановним канцлером, потім зі своєю тіткою, княгинею Геленою з Пшедзецьких Радивиловою, яка славилася красою і розумом. Молодий Хрептович упросив Міклера розбити англійський парк за палацом канцлера по вулиці Довгій у Варшаві. За два тижні народився красивий парк. Канцлер не міг натішитись, а варшавська громадськість по черзі приходила оглядати парк, створений митцем із Ірландії.

Одного разу Діонісія перепинила красива, скромно вдягнена жінка, яка першою почала розмову про природу, ботаніку. Він її бачив і другого, і третього дня. Невдовзі перед ним зупинилася позолочена карета, і парковий пейзажист отримав запрошення до дружини Михайла Любомирського, у якій він упізнав розумну і красиву жінку, яка приходила милуватися його творінням. Діонісій не зміг відмовити її проханню і поїхав не в Англію, а в Дубно на Волинь.

На відміну від охопленої революціями Європи в Дубенському замку було затишно і спокійно, тому парковий художник міг спокійно працювати – створювати свої живі картини на околиці Дубна, у Палестині. Через два роки він зустріне в Погорільцях (на прохання княгині Любомирської) пораненого і полоненого Костюшка і надасть значну, і таку потрібну в даній ситуації, допомогу мужньому польському полководцю.

У 1795 р., обстежуючи всі закутки Полісся, Міклер знайшов рідкісну рослину на правому березі Случа, невідому до того в Європі. Вона отримала назву *азалія понтика*. Через

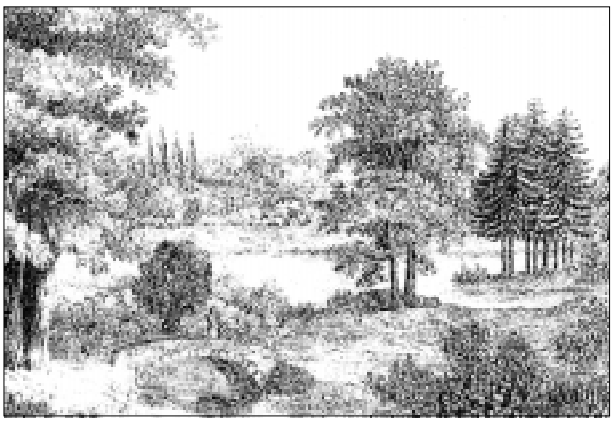

Парк Діонісія Міклера в Дубні
в урочищі Палестина.

сім років Діонісій повертається в Лондон. Проте його життєва епопея тут ще не завершилась, і перебування в Дубні – також.

Через якийсь час він знову повертається на Волинь з молодою дружиною – Матильдою Мільтон (з родини автора «Втраченого раю»). Однак наступного року вона помирає під час пологів, залишивши йому донечку. Міклер їде на Поділля (залишаючи землю гірких спогадів), де облаштовує парки. Тоді повертається на Волинь, продовжує оздоблювати розпочаті парки в Мізочі, Кривені, Заборолі, Кутах, Сорочині (де переробляє і закладає нові парки). Не одного знайомого ощасливив митець гарною ідеєю чи порадою.

У 1805 р. Міклер одружується з донькою колишнього батькового кредитора Народославського і відвозить дружину в Ольшани, які стають його власністю у 1814 р.

Аж до 1809 р. видатний парковий пейзажист разом з Тадеушем Чацьким займається організацією ботанічного саду в Крем'янці. Його тягнуло в Дубенський замок, який тепер належав Казимирові Любомирському – синові покійного князя Михайла. Та Казимир надзвичайно прихильно поставився до Міклера, навіть у ролі компаньойна взяв із собою в Петербург і Англію. Частково поїздку спонсорував Т. Чацький за рахунок Крем'янецької гімназії – ботанічному саду потрібні були нові сорти рослин і насіння. Вирушили у березні 1811 р. [3]. Повернувся Міклер аж у грудні цього ж року з новими враженнями та ідеями, побувавши в Петербурзі, Архангельську, на берегах Білого моря, у Фінляндії та Англії.

З 1829 по 1831 р. його переслідували нещастя: смерть дружини, дітей, втрата дому. І він знову повертається на Поділля, закладає багато нових парків. Тоді ж розпочалась реконструкція великого парку графа Болеслава Потоцького в Ковалівці, в якому славна гречанка, для якої була створена Софіївка, втілила свої східні фантазії й витратила чимала коштів Потоцьких.

Кожного літа в Кривин приїжджала донька княгині Любомирської Тереса Яблоновська, за яку красивішої на той час у Варшаві не було. Кожного літа Міклер приїжджав у Кривин. Вже й донька п. Тереси повернула додому Любомирських, її чоловік, князь Марцелій, хотів облаштувати помістя в Дермані. Втілюючи нові задуми, Міклер згадував, як працював колись, 48 років тому, в дубенському урочищі Палестина, в парку бабусі княгині Любомирської.

І ось у свої 78 років і в 50-ліття свого проживання в цьому краї приїжджає Міклер до нашої Палестини на настійливе прохання Любомирських. Якою приємною була для нього робота тут! Щоправда, немає найстаршої княгині Любомирської – вона живе далеко у Варшаві, а тут присутня хіба тільки думкою. Але її заступає донька. Змішалися дати, епохи, люди. А Діонісій згадує, згадує...

Але Палестина була його Палестиною, його солодким раєм юності.

Липова алея в Панталії. Фото 1920 р.

«На Панталії чи Палестині? – пише відомий польський історик, мистецтвознавець Роман Афтаназі. – Тепер, 1792 р., згідно проекту Діонісія Міклера, з протилежного берега річки, на штучно насипаному острові, на колишніх мочарах надікв'янських, князі Любомирські заклали мальовничий парк, який згодом розрісся в тінисті алеї. Після продажу

Дубенського ключа він був приєднаний до земель Погорілецьких» [1].

А з розповіді Олександра Яковича Дочука (1923 р. н.), жителя села Панталії, колишнього вчителя історії та географії, ми дізнаємось: «Висота півострова була 4,5 м. Росли там старезні дерева різних порід, була липова алея (фото 1920 р. збереглося донині). У тому ж парку розташовувався маєток – там жив у 1930-1940-их рр. відомий універсальний лікар Балей. Після Другої світової війни (він уже був за кордоном) будівлі рознесли по цеглині, а дерева зрізали для побутових потреб».

Парк на Палестині, як стверджують старожили, був частково знищений під час бойових дій 1914 р.

У роки перебування тут поляків парк ще радував дубенчан, а після Другої світової війни був знищений остаточно. Так що обидва парки Міклера в околицях Дубно були зруйновані – на відміну від парків у Мізочі, Шпанові, Городку (на Рівненщині), де ще лишилися деякі види дерев двохсотлітньої давності.

Відомо, що в містечку Мізоч Міклер заклав чудовий парк для свого товариша генерала Карвіцького. Автором встановлено, що тепер Мізоцький парк підпорядкований школі-інтернату і займає площу 5 га [5]. Із західного краю Мізоча, над озером, утвореним завдяки р. Стубла, знаходився палац і парк, закладений родом польських магнатів Дунін-Карвіцьких (найзнаменитішим із даного роду був генерал-майор Кшиштов Карвіцький, котрий під час повстання під проводом Тадеуша Костюшко командував першим коронним полком Волинської дивізії в польському війську).

Надзвичайну красу цього парку утворюють чудові види на озеро. Територія парку терасами спускається до води. Із протилежного боку озера був розташований величезний звіринець, який з'єднувався з парком греблею, вздовж якої були висаджені пірамідальні тополі.

У парку були: басейн, оранжерея, грот княгині Ізабелли Чарторийської. Гордістю генерала Карвіцького був плодовий сад, який нині займає площу 1 га.

У парку привертають увагу ясен звичайний (висота 26-32 м, діаметр 90-100 см), липа серцелиста (всього 8 екземплярів; висота 12-16 м, діаметр 80-114 см), граб звичайний (висота 18 м, діаметр 70 см, вік 200 р.), тополя біла (висота 32 м, діаметр 90 см) й інші дерева. У парку збереглася липова алея, яка колись вела до с. Столбина за 2 км від Мізоча, де жила сестра генерала Карвіцького. У цьому селі Міклер також заклав парк, однак ні парк, ні палац не збереглися.

Жителі Мізоча зберегли один із сортів троянди, який колись ріс у парку і називають його «троянда Карвіцького» [5].

У селі Городок є парк площа якого 4,5 га. Підпорядкований Свято-Миколаївському жіночому монастирю. Парк і палац знаходяться на острові, оточеному розливами ріки Устя. Острів сформовано як плоскогір'я, схили якого відрізняються крутизною із східної і південної сторін, і поступово знижуються до заходу. У південній частині цього плоскогір'я розміщені палац і церква. Композиція парку тісно пов'язана із рельєфом.

По схилу гори від мосту піднімається дорога повз алею каштанів (старі дерева). У парку дерева висаджені біогрупами. Особливу увагу привертають біогрупи біля палацу, серед яких відкриваються красиві перспективи (на півдні та сході) верби білої форма плакуча, гіркокаштани кінські, тополі бальзамічні.

У парку привертають увагу віковічні дерева: два буки звичайних (висота 28-30 м, діаметр 110 см, вік 200-230 років), ряд дубів звичайних (всього більше 10 шт., висота 20-25 м, діаметр 120 см, вік 300 років), липа серцелиста (висота 25 м, діаметр 124 см, вік 250-300 років), ясен звичайний (висота 22 м, діаметр 124 см, вік 260-280 років).

Парк був закладений з інціативи графа Естергазі, а пізніше він перейшов до барона Штейнгеля, який володів ним до 1939 р.

У парку на даний час зростає 21 вид і форм дерев, кущів, ліан.

У 1990 р. палац передано Свято-Миколаївському монастирю, де проводяться ремонтні та будівельні роботи, парк реставрується [5]. Площа парку в с. Шпанів Рівненського району 7,2 га. Він був підпорядкований військовій частині, яка нині розформована. Парк був закладений у 1829 р. біля палацу князя Радзівіла над великим ставом. На півночі берег

є плоскогір'ям, відокремленим від східної частини території каналом, вище якого перекинутий кам'яний міст. У напрямку напівзруйнованого палацу проходить алея.

У північній частині парку розташовані два флігелі, а поруч зростають гіркокаштани кінські кулястої форми, з півдня і заходу відкривається неповторний краєвид на залишки ставу.

Парк побудований в ландшафтному стилі. На його території зростають віковічні дерева: ясен звичайний (висота 25 м, діаметр 157 см, вік 350-360 років), модрини польські (всього 6 шт., висота 15 м, діаметр 60-80 см, вік 140-150 років), тополя біла (висота 28 м, діаметр 70 см, вік 120-150 років).

Усього на території парку зростає 16 видів і форм дерев, кущів, ліан.

Відвідані авторами (5) парки, що були створені Міклером збереглися донині. На жаль, за довгі десятиріччя недогляду, вони втрачають свої естетичні якості. Проте збереглася велика кількість віковічних дерев, які становлять наукову та господарську цінність. Ось тому нинішньому і прийдешньому поколінням необхідно відповідальніше ставитися до цього багатства, що залишила нам історія. Отже, збереження унікальних парків, закладених Міклером, буде живим пам'ятником його невтомної праці у збагаченні флори Волині цінними інтродукованими рослинами.

За своє життя Діонісій Міклер заклав в Україні понад 40 пейзажних парків англійського типу. Вони створені руками і розумом великого ландшафтного архітектора. Там кожне дерево мало своє обов'язкове місце в загальному рисунку. Кожну малопримітну долину або пагорб Міклер перетворював на гармонійний ландшафт шляхом поєднання густих груп дерев, букетних посадок з відкритими просторами галявин, лук, водойм.

Помер Діонісій Міклер у 1853 р. в Дубно. Похований він на тутешньому польському кладовищі, яке, на жаль, не збереглося.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. - Wroclaw - Warszawa - Krakow Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich, Wydawnictwo 1994. - Tom 5. - S .111. («Dubno»).
2. Kowalska K. Mikler (MacClair) Dionizy (1762-1853). - Slownik biologow polskich. - Warszawa: PWN, 1987. - S. 370.
3. Липа О. Л. Визначні сади і парки України та їх охорона. – К.: Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1960. - 175 с.
4. Przezdzieckiego A. Podole, Wolyne, Ukraina. Obrazy miejsc i czacow. Wilno, 1841. - T.1. - S.128-144.
5. Черняк В. М., Кармазін Р. В., Ковальчук Ю. В., Гавриленко О. М. Пейзажні парки Д. Міклера на Волині (Рівненська область, Україна) // Інтродукція і акліматизація рослин на Волино-Поділлі. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. - Тернопіль, 1999. - С.54-58.

Інна ГАВРИЛОВА

Наш край на сторінках «Етнографічного вісника» (1925-1928 роки)

Розвиток української етнографічної науки в 20-30 роки XX ст. пов'язаний головним чином з роботою Академії наук УРСР та її вчених. У 1921 р. на базі етнографічної секції Українського наукового товариства у Києві було засновано Етнографічну комісію, яку очолив професор (а з 1922 р. – академік) А. Лобода. Свою роботу комісія почала з вивчення та збору зразків фольклору. Співробітники комісії виїжджали в експедиції в різні місця України та за її межі. До роботи були залучені етнографи не тільки України, а й Москви та Ленінграду [1, 8].

Після проведення першої Всеукраїнської конференції (Харків, 1925), блискуча плеяда українських учених почала працювати над розробкою регіональних проблем історії України – зокрема М. Максимович, М. Косто-

маров, О. Лазаревський, М. Грушевський, Д. Багалій, М. Криворотченко, О. Лазарів та багато інших [9, 27].

Плідна робота дослідників, краєзнавців та етнографів гальмувалась офіційним, марксистським підходом до етнографічної науки. Представники етнографічної школи на чолі з М. Грушевським вважали, що робітничий клас не є носієм етносу, отже, не може бути об'єктом етнографічного дослідження, а ось офіційні постулати націлювали на вивчення: «...нових, соціалістичних явищ побуту, зокрема побуту робітничого класу...». Михайла Грушевського вже тоді почали звинувачувати в «маскуванні під марксизм» та консерватизмі [1, 10].

Нагальною потребою часу стала необхідність створення етнографічного видання. У 1925 р. почав виходити друкований орган Етнографічної комісії АН УРСР, журнал «Етнографічний вісник», головними редакторами якого стали А. М. Лобода та В. П. Петров. На сторінках «Етнографічного вісника» публікувалися розвідки, огляди, рецензії, статті з етнографії, фольклористики та краєзнавства. Всього з друку за період з 1925 по 1932 роки вийшло 10 книг [11, 64], в яких можна ознайомитися з ґрунтовними дослідженнями корифеїв етнографії того часу: «Сучасний стан і чергові завдання українського краєзнавства» А. Лободи, «Місце фольклору у краєзнавстві» В. Петрова, «До питання про способи збирати фольклорні матеріали» П. Попова, а також проаналізувати стан вивчення регіональної етнографії, побачити її набутки. Навколо «Етнографічного вісника» згуртувався великий актив збирачів народної творчості, серед яких були М. Рильський, С. Крижанівський, М. Пивоваров, Г. Нудьга [10, 171].

Над виконанням планів Етнографічної комісії працювала ціла мережа кореспондентів. Як правило, в сільській місцевості це були вчителі. «На вчителі сільської школи лежить дуже відповідальне завдання – зрозуміти краєзнавчий рух, ясно розібратись у складних питаннях шкільного краєзнавства. Треба, щоб вчитель був краєзнавцем» [2, 18]. Зв'язок з периферією мав не тільки громадську, а й наукову вагу. Учителі зі сторінок «Етнографічного вісника» отримували теми наукових завдань, над якими потім працювали з учнями: це були записи українських народних пісень, приказок та прислів'їв, дитячих ігор та забав, казок. Діти писали твори за такими темами: «Як я провів учорашній день» (про народний календар, обряди, звичаї, вірування), «Як я слабував і як мене лікували» (народна медицина), «День нашої родини», «Як я був на весіллі, похороні, хрестинах». Усі матеріали збиралися і одсилались на адресу Етнографічної комісії безкоштовно [2, 19]. Протягом 1925 р. Етнографічна комісія мала 200 кореспондентів, 1926 р. – 408, 1927 р. – 612, 1929 року – понад 1200 [8, 126]. За підсумками роботи за другу половину 1925 р. подяку від Етнографічної комісії отримали такі кореспонденти з Миколаївщини: О. Гончаренко, П. Жадейко, О.Зінов'єв, О. Кошарайло, М. Перебийніс [3, 159]. Була високо оцінена робота сільських школярів Миколаївщини на ниві етнографії та краєзнавства: «...Широко розгорнули роботу й багато надіслали цікавого й цінного матеріалу, що його зібрали учні, як під час шкільного навчання, при розробці комплексних тем, так і внаслідок роботи етнографічно-краєзнавчих гуртків такі школи ...Вознесенська (Миколаївська округа, залучено 71 чол.) ... » [3, 156].

У 1925 р. на сторінках журналу «Етнографічний вісник» була надрукована стаття його редактора В. Петрова «Спроби монографічного вивчення села», де автор навів дослідження О. Триліського «Сучасне село». У цій книзі є загальна характеристика Ново-Одеського району станом на 1925 р., його економіки, соціально-класових процесів, радянського апарату та політосвітньої справи. У другому розділі – «Економіка села» – автор робить цінне спостереження: «Сильний не той, хто має багато землі, а той, хто має робочу худобу» [2, 87].

Журнал «Етнографічний вісник» озброював освітян країни літературою, що допомагала в етнографічних та краєзнавчих дослідженнях. У цьому ж номері журналу Етнографічна комісія сповіщала, що розповсюдила у поточному 1925 р. 6 тисяч примірників відозв, програм та інструкцій. Вона висловила щиру подяку одному з кореспондентів – Л. М. Юркевичу, що зібрав сотню пісень з околиць чу-

дового міста півдня України – Одеси [2, 92].

Територія Миколаївщини відрізняється своїм поліетничним складом: на її теренах живуть росіяни, українці, німці, поляки, болгари, поляки, чехи та багато інших народів. З рецензії на книгу доктора Ауергана, члена закордонної секції Чеської народної Ради в Празі можна отримати дуже цікаві свідчення про історію заснування чехами-євангеліками наприкінці XIX ст. декількох колоній на землях Миколаївщини. А називались вони Олександрівка, Чубівка та Богемка. «...Херсонські колонії завсіди стояли осторонь інших чеських колоній на Україні і випадало б докладно обслідувати їх...». Крім того, тут був наведений список літератури з цієї теми [3, 155].

Серед когорти дослідників нашого краю почесне місце займає освітянин, викладач української мови та літератури, історії, географії С. І. Цвєтко (1884-1946). З 1923 р. він був членом етнографічно-діалектологічної секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН (Всеукраїнської Академії наук).

У 1925 р. С. І. Цвєтко взяв участь в роботі зі збору предметів матеріальної культури для створення музею степової України [7, 345]. Саме завдяки йому розпочалося серйозне вивчення етнографії болгар південного регіону. У 1803 р. переселенці з Тракії з Ординського вілайєту заснували село Тернівку. У Тернівці дослідник зібрав та записав юнацькі та хайдутські пісні: «...На Україні болгар чимало, – писав він, – тільки на Одещині і Миколаївщині є 7-8 тисяч болгарських сіл з людністю в 30-35 тисяч ... а коли взяти до уваги, що людність болгарська надзвичайно консервативна, і це заважало їй змішуватися з місцевим елементом, робило її замкненою, то можна припустити, що пісні і звичаї в цих селах могли зберегтися навіть краще, ніж у самій Болгарії» [4, 47].

Хайдути – це звичайні люди, яким випала незвичайна доля: стати обраним борцем за народну волю. У хайдутів своя мораль, вони не мали права на особисте життя, назавжди пориваючи з рідними. Саме серед мешканців Тернівки вони жили і підтримували: «...зв'язок з рідною країною, цей зв'язок мав для пересельців велику культурно-національну вагу: він відновляв і поповнював ті традиції, що вивезли болгари із своєї Батьківщини, давав нові сили зберігати їх надалі...» [4, 48]. Коли дослідник збирав пісні, у нього виникли певні труднощі. Адже болгари не мали таких співців-професіоналів, як українські кобзарі, а пісенники, надруковані в той час були дуже низької якості. Тому для встановлення точних текстів С. І. Цвєтко запрошував цілу громаду співців, чоловік 5-6, один з них співав (не співаючи вони не можуть пригадати), а інші його доповнювали чи виправляли. Усього С. І. Цвєтко було записано 17 пісень: 8 пісень епосу юнацького, 9 – хайдутського. Усі хайдутські пісні пройняті незвичайним сумом. «...Мова хайдутських пісень яскравіша за мову юнацьких, багата на метафори, вособлення...» – такий висновок зробив С. І. Цвєтко. А от юнацькі пісні, навпаки, підносили настрій, вселяючи надію, адже написані вони були ще перед турецькою неволею [4, 50].

Про публікацію С. І. Цвєтко етнографічної розвідки стосовно весільних обрядів болгарських поселень можна дізнатися з однієї з рубрик «Етнографічного вісника» – «Рецензії та бібліографія». У кількох селах – Ольшанці (Первомайського району), Буялик та Кубанці (Одещина) С. І. Цвєтко їх дослідив та порівняв з українським. Стаття має назву «Символічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівнянні з українським», і світ ця публікація побачила на сторінках журналу «Етнографічний вісник» у 1928 р. «...З цих обрядів цілком збігаються з українськими замяски і крадин кулак – український коровай, вмивання молодих, виливання відра води на їхньому шляху...хліб, що відіграє головну ролю в цих обрядах, окрім символу майбутнього добробуту і щастя наречених має магічну силу: робить непохитним шлюбний союз юнака і дівчини» [6, 9].

Майже в кожному номері журналу «Етнографічний вісник» Етнографічна комісія висловлювала подяку своїм кореспондентам за роботу по збору фольклору. Вагомий внесок у справу формування фольклорного архіву зробили О. Гончаренко, О. Зінов'єв, О. Кошарайло, В. Прищулка, О. Позняков, І. Шерстюков, М. Юркевич. А народні мелодії збирача з Херсону А. Конощенко (А. Грабенко) готувалися до друку кабі-

нетом музичної етнографії у 1926 р. [4, 184].

У наступному, 1927 р. на сторінках «Етнографічного вісника» було розміщено цікавий матеріал, який є цінним джерелом для вивчення історії промисловості півдня України початку XIX ст. Дослідження стосувалося рибальчих заводів по низу Дніпра і було проведено ще у 1862 р. херсонським купцем Г.С.Рябоконем, але не сподобалось цензурі, і за життя автора до друку не дійшло. І це не дивно, адже автор у дослідженні давав правдиву картину тогочасного життя: «...цей ліс, що ми бачили, непроданий; а скільки ж його за літо порізано на дошки та дошками та кругляками порозпродано в інчі порти, як ото Одеса, Миколаїв, Керч, Феодосія... Е, де що й ділось? Та хіба его в пружні годи стільки бувало? Один Миколаїв пожирав сот по дві плотів, якщо не більше, я вже не кажу про дрібний ліс...Після війни все зубожіло. В Севастополі, Миколаєві, Одесі казенних робіт зовсім мало». Вступ до статті з поясненнями написав професор Д. І. Яворницький [5, 26].

Найбільшого розмаху робота Етнографічної комісії набрала у 1925-1928 роках. У 1927 р. зі сторінок журналу вона висловила подяку численним кореспондентам з усіх куточків України, в тому числі з Миколаївщини її отримали – Г. Гарнага, О. Гончаренко, М. Сучако, П. Жадейко, О. Зінов'їв, О. Кошарайло, П. Прищулка, Д. Доценко, Погорянц, Я. С принчак, М. Юркевич [6,139]. Тоді ж журнал почав переживати певні труднощі матеріального характеру: «На жаль, не зважаючи на таке листування та його наукову і громадську вагу, комісія не має ані посади завідуючого кореспондентською мережею, ані механічних співробітників і належного апарату. У найближчий же час не передбачається ані збільшення посад, ані асигнувань на технічні витрати» [6, 141].

Наприкінці 1920-х і початку 1930-х років почався рішучий злам у бік наближення етнографічних студій до практики соціалістичного будівництва. За умов формування тоталітарної системи, планування вульгарно-соціологічних схем демократії, за своєю сутністю краєзнавчі та етнографічні дослідження не вкладалися в концепції вітчизняної історії. Саме це і призвело до ліквідації численних краєзнавчих організацій, до масових незаконних репресій у середовищі самовідданих дослідників і літописців рідного краю.

Останній номер журналу «Етнографічний вісник» вийшов у 1932 р., а в наступному, 1933 році була ліквідована Етнографічна комісія. Частина архіву комісії після її ліквідації була втрачена, а ті матеріали, що збереглись, стали основою наукового галузевого архіву Інституту Мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського [8, 127].

Не дивлячись на те, що журнал «Етнографічний вісник» виходив всього вісім років, його зміст дає уявлення сучасним дослідникам про той складний період життя нашої країни. З однієї сторони – піднесення краєзнавчого руху, участь в якому прийняли кращі представники народу України. З другої – політичний тиск державно-бюрократичного та тоталітарного апарату, що всіляко гальмував і спотворював досягнуті успіхи. І все-таки завдяки роботі Етнографічної комісії та її органа – журнала «Етнографічний вісник» – дослідники зуміли об'єднати свої зусилля, отримуючи наукові рекомендації для практичної роботи на місцях. Був накопичений певний досвід та матеріали, була вихована плеяда молодих дослідників. Ми горді, що етнографія нашого краю знайшла відображення на сторінках цього видання, а сучасним історикам та етнографам є над чим працювати.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Гуслистий К. «Українська радянська етнографія (підсумки і перспективи розвитку) - «Народна творчість та етнографія», №1, 1967.
2. «Етнографічний вісник», Київ, 1925, кн. 1.
3. «Етнографічний вісник», Київ, 1926, кн. 2.
4. «Етнографічний вісник», Київ, 1927, кн. 3.
5. «Етнографічний вісник», Київ, 1927, кн. 5, Т-3.
6. «Етнографічний вісник», Київ, 1928, кн. 6.
7. «Николаевцы. Энциклопедический словарь», Николаев, 1999.
8. Рубан О. «Етнографічна комісія Академії наук України» - «Народна творчість та етнографія», 1999, № 4.
9. Тронько П. «З історії Всеукраїнської спілки краєзнавців» - «Краєзнавство», 2002, № 4.
10. «Українська літературна енциклопедія», Київ, 1990, Т-2.
11. «Українська радянська енциклопедія», Київ, 1979, Т-4.

Наталія ГАВРИШ

Рівненщина в період Першої світової війни 1914-1918 рр.

Понад 90 років тому, 15(28) липня 1914 р., розпочалася Перша світова війна – подія, яка змінила хід історії, вплинула на життя сотень мільйонів людей.

Причиною її розв'язання стало загострення економічних та політичних суперечностей між державами Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) та Антанти (Великобританія, Франція, Росія). Німеччина, зокрема, намагалася розширити свої кордони за рахунок територій сусідніх держав у Європі й захопити французькі колонії в Африці. До сфери її інтересів на Сході належали Польща, Україна, Білорусія та прибалтійські губернії Російської імперії. Уряд Австро-Угорщини виношував плани щодо розширення своєї території за рахунок Волині й Поділля, які перебували у складі Росії, та Балканських країн – Сербії, Боснії і Герцеговіни – союзників Росії. Росія переслідувала мету приєднати етнічні українські землі, котрі після поділів Польщі у XVIII ст. опинилися у складі Австро-Угорщини – Галичину, Буковину й Закарпаття [12, 128-129]. З початком бойових дій українці, які проживали на територіях держав, що належали до протилежних воєнно-політичних блоків, опинилися по обидва боки фронту.

Росія вступила у війну 19 липня (1 серпня), коли їй оголосила війну Німеччина, союзниця Австро-Угорщини [3, 9]. Мешканці сучасної Рівненської області, як громадяни Російської імперії, мобілізовувались до російської армії. Територія нашого краю знаходилася у прикордонній смузі, бо частина кордону між Російською і Австро-Угорською державами проходила там, де нині кордон між Рівненською та Львівською областями. Таким чином, Радивилів був прикордонним містом, Дубно розташовувалося приблизно на відстані 65 км від державного кордону, Рівне –110 км [7; 18, 204, 586]. Рівненщина перебувала в зоні дій 3-ї та 8-ї армій Південно-Західного фронту російської армії [7, 25].

У 1914 р. бойові дії відбувалися за межами нашого краю. Російські війська Південно-Західного фронту успішно розгорнули наступ на території Австро-Угорщини й у серпні-вересні зайняли частину Галичини з м. Львів, майже всю Буковину з м.Чернівці, взяли в облогу фортецю Перемишль [12,136], [13,978]. Австро-угорська армія зазнала великих людських та матеріальних втрат.

У січні-березні 1915 р. російські війська зайняли кілька карпатських перевалів і загрожували вторгненням в Угорщину. Над Австро-Угорською імперією нависла серйозна загроза, її уряд обмірковував можливість укладення сепаратного миру з Росією [1 ,51]. Це змусило Німеччину надати своїй союзниці значну допомогу. У травні 1915 р. ударна австро-німецька група під командуванням генерала Макензена, яка складалася з 16 піхотних і 2 кавалерійських дивізій, за потужної підтримки артилерії прорвала фронт у Польщі, між Горлицею й Тарнувом, і змусила російську армію до відступу.

Німецько-австрійський наступ продовжувався до осені 1915 р. Російські війська залишили Галичину, Польщу, Литву, частину Латвії та Білорусії, Східну Галичину, Північну Буковину та частину Волинської губернії [1, 51], [12, 137]. На Волині війська противника зайняли Луцьк, Ковель, Дубно й намагалися захопити залізничні вузли Рівне, Здолбунів, Сарни, проте у вересні-жовтні були зупинені російськими військами. Таким чином, до жовтня 1915 р. австро-угорські війська окупували частину сучасної Рівненської обл.: Радивилівський, Демидівський, частину Млинівського, Дубенського, Володимирецького й Зарічненського р-нів. Населення із територій, які залишала російська армія, за наказом уряду примусово евакуйовувалося вглиб Росії, покинуті господарства спалювали спеціальні козачі підрозділи, щоб ворогові дісталася тільки випалена земля. За спогадами нащадків деяких біженців з Волині, їхні родини виїжджали до

Житомира, Києва, а потім далі на схід і зрештою опинилися хто в Поволжі, у Самарській губернії, хто в Сибіру. Про трагедію мешканців волинських сіл, змушених залишати свої домівки, розповідає у другій частині трилогії «Волинь» – «Війна і революція» – Улас Самчук. Багато людей померло в дорозі й на чужині, поповнивши сумний список жертв війни, а з огляду на подальші події в Росії й Україні, додому вони змогли повернутися здебільшого вже після 1921 р. [5, 60-61, 122, 147-148].

На жовтень 1915 р. фронт проходив по лінії Чернівці – Тернопіль – Дубно – Пінськ – Барановичі – Двінськ – Рига, війна тут набула позиційного характеру. Австро- німецьке командування не змогло досягти своєї стратегічної мети – вивести Росію з війни, хоча й завдало їй значних втрат.

Навесні 1916 р. лінія Південно-Західного фронту простягалася від Полісся до румунського кордону, від Прип'яті до Дністра, і становила 480 км. Його тримали 4 російських армії – 7, 8, 9, 11 [12,137]. У росіян було 40,5 піхотних дивізій (573 тис. чол.) та15 кавалерійських (60 тис. чол.),1770 легких і 168 важких гармат.

Австро-німецькі війська мали 39 піхотних дивізій (473 чол.) та 10 кавалерійських (30 тис. чол.), 1300 легких і 545 важких гармат. Таким чином, співвідношення сил складало: по піхоті 1,3:1, по кавалерії - 2:1 на користь російської армії. По загальній кількості гармат сили були приблизно рівні, але австро-німецька армія мала перевагу у важкій артилерії більш як у три рази [1, 74].

22 травня (4 червня) 1916 р. російські війська Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова після ретельної підготовки перейшли в наступ на всій протяжності лінії фронту силами чотирьох армій, але головний удар був нанесений у напрямку Луцька, у зоні дій 8-ї армії, штаб якої знаходився в Рівному. До вечора першого дня наступу 8-ма армія прорвала оборону противника на ділянці в 16 км, розгромила 4-ту австро-угорську армію і 7 червня зайняла м.Луцьк. Австро-угорську оборону було прорвано й на інших ділянках фронту. У середині червня російські війська на правому крилі Південо-Західного фронту заглибилися в розташування противника на 80 км, на лівому – на 120 км. 17 липня були зайняті Чернівці, до кінця червня – уся Буковина й частина Галичини. Австро-угорська армія зазнала важкої поразки. Протягом чотирьох місяців наступу російських військ, котрий увійшов у історію як Брусиловський прорив. Понад 400 тис. солдатів і офіцерів противника потрапило в полон, загальні втрати вбитими й пораненими склали близько 1 млн. чол. Російські війська зайняли територію площею 25 тис. кв. км, їхні втрати становили близько 500 тис. чол. [1, 75], [13, 990].

У вересні 1916 р. Південно-Західний фронт проходив по лінії р. Стохід – Киселин – Золочів – Бережани – Галич – Станіслав – Ворохта [12, 137]. Подальші бойові дії Першої світової війни відбувалися вже за межами нашого краю.

У період 1914-1916 рр. на території Рівненської області перебували деякі відомі історичні особи, діячі культури. Так, у серпні 1914 року в м. Дубно дислокувався XI корпусний авіазагін, командиром якого був відомий російський льотчик П. М. Нестеров, який незадовго до початку війни здійснив рекордні перельоти за маршрутами Київ – Петербург, Москва – Петербург, був першим виконавцем «мертвої петлі» – фігури вищого пілотажу, яка донині на його честь називається «петля Нестерова». Він встиг здійснити лише 7 бойових вильотів, загинув у повітряному бою 26 серпня (8 вересня) 1914 р. біля м. Жовква Львівської обл., коли збив австрійський літак, вперше застосувавши повітряний таран. Похований у Києві [8].

Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу земств і міст у 1915 р. очолив Ф. Р. Штейнгель – власник маєтку в с.Городок Рівненського р-ну, відомий меценат, дослідник історії Волині, згодом – член Центральної ради й уряду УНР. Комітет займався питаннями організації лазаретів для поранених, розміщення біженців, ремонту шляхів тощо [2].

У вересні 1914 р. поранених у Рівненському військовому шпиталі відвідав російський імператор Микола II [16].

Як кореспондент газети «Русские ведомости» у вересні 1914 р. на Волині побував ро-

сійський письменник О. Толстой, автор роману «Петро І», трилогії «Ходіння по муках» [11], [5, 77]. У 1915 р. в с. Хорупань Млинівського р-ну перебував чеський письменник Я.Гашек, автор роману «Пригоди бравого солдата Швейка» [14]. Через м. Рівне проїжджав американський журналіст Джон Рід, автор книги «10 днів, які вразили світ» [10].

Серед хоробрих солдатів російської армії, які під час Першої світової війни стали повними Георгіївськими кавалерами, були й наші земляки, зокрема уродженець с.Бережниця Дубровицького р-ну Г. Р. Прокопець [15], мешканці с. Ярославичі Млинівського району Є. М. Волянюк, І. М. Панасюк [9].

У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею зберігаються: фотографії 1915-1916 рр., зроблені на Південно-Західному фронті, особливо цікавими є фотоальбоми лікаря і медсестри Пересувного загону Червоного Хреста Рівненського повітового земства [20]; періодичні видання – добірки журналів «Летопись войны 1914-1915 гг.», «Искры» (ілюстрований тижневик при газеті «Русское слово» за 1914-1917 рр.), на сторінках яких уміщено чимало цікавих фотографій та репортажів з різних фронтів, з багатьох країн, охоплених подіями Першої світової війни [17], [18], [19].

Затяжна війна призвела до соціально-економічної кризи в головних державах-учасницях, котра в деяких із них згодом переросла в революції, внаслідок яких відбулася зміна існуючого суспільно-політичного ладу.

Перша революція відбулась у Росії в лютому 1917 р. Її результатом стало повалення монархії і прихід до влади буржуазного Тимчасового уряду. Проте водночас зі створенням урядових структур – рад об'єднаних громадських організацій, які формувалися в основному з представників буржуазії та дореволюційної місцевої влади, – у містах відбувалося створення рад робітничих і солдатських депутатів, у селах – селянських, які швидко стали реальною політичною силою в державі, створюючи фактичний стан двовладдя.

В Україні політична ситуація була ще складнішою. Лютнева революція дала поштовх до активізації руху за національне самовизначення народів Російської імперії, за її федералізацію. Створена 4(17) березня в Києві Центральна рада, котра репрезентувала інтереси українського народу і здійснювала владні функції в регіоні, взяла курс на здобуття національно-територіальної автономії України, що розходилося з планами нової російської влади, котра, називаючи себе демократичною, продовжувала великодержавну шовіністичну політику. Офіційно визнаючи Тимчасовий уряд, Центральна рада насправді швидко перестала рахуватися з владою Виконавчого комітету й почала розглядати себе як автономний орган та створювати свої представництва на місцях. Таким чином, в Україні утворився стан тривладдя [12, 174-177].

Органом Тимчасового уряду в Києві став Виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій, який складався з 12 чоловік, одним з яких був Ф. Р. Штейнгель. Комітет призначив своїх представників у губернії – комісарів. У Волинській губернії комісаром став член партії кадетів В'язлов. До жовтня 1917 р. продовжували свою діяльність повітові земства, міські Думи й управи. Головою Рівненської міської управи до квітня 1917 р. залишався дворянин Д. Ф. Андро. Військову владу в краї представляла рада Особливої армії Південно-Західного фронту, яка виконувала накази російського вищого командування [3, 71-72].

Ради робітничих і солдатських депутатів у березні 1917 р. утворюються спочатку в Рівному, потім у Дубні, Здолбунові, Острозі, Сарнах, тобто в містах, де діяли більші промислові підприємства й дислокувалися війська [7, 25]. Вони формувалися з представників різних політичних партій і безпартійних, більшість у них на початку 1917 р. становили есери, меншовики, бунд; поступово, завдяки активній діяльності агітаторів, зростала популярність більшовиків [3, 73].

Органом, який у Волинській губернії представляв Центральну раду, стала Волинська українська рада з центром у Житомирі. Її очолив соціаліст-федераліст Підгірський [3, 75].

Створення Центральної ради викликало великий резонанс серед солдат і офіцерів українського походження в російській армії, особливо на Південно-Західному фронті, частини

якого дислокувалися на території України. Розпочався процес українізації армії, тобто формування військових частин переважно з етнічних українців, однак офіційно вони продовжували залишатися у складі російської армії. Цей процес спочатку носив стихійний характер, але згодом був санкціонований Тимчасовим урядом і військовим командуванням. До середини 1917 р. на Південно-Західному фронті українізувалося 17 дивізій [4, 68]. Призначений у липні 1917 р. Верховним головнокомандувачем Л. Корнілов дав дозвіл українізувати 34-й і 6-й армійські корпуси, сподіваючись у такий спосіб підняти боєздатність армії. Зокрема, 34-й корпус під командуванням генерала П. Скоропадського, майбутнього гетьмана України, був виведений з фронту на переформування в м. Меджибіж нинішньої Хмельницької обл. В Україну також спрямовувалися українізовані частини з Петроградського і Московського військових округів [4, 78-79]. У другій половині 1917 р. ставлення Тимчасового уряду до українізації армії змінилося, було вжито заходів, спрямованих на її обмеження, а Центральна рада не наважувалася цьому протидіяти. Розпочався розпуск військових рад під приводом, що вони хочуть скасувати функції військового керівництва. Узагалі вище армійське командування почало відігравати все більшу роль у визначенні внутрішньої політики Російської держави і зрештою вирішило здійснити державний переворот.

Під час корніловського заколоту наприкінці серпня 1917 р. українські військові організації підтримали уряд О. Керенського, остерігаючись, що встановлення військової диктатури призведе до ліквідації автономії України [4, 83-84]. Під час цих подій солдатський комітет Особливої армії в м. Дубровиця заарештував командувача армії генерала Ерделі та групу офіцерів. При штабі Особливої армії був створений перший на Волині військово-революційний комітет по боротьбі з контрреволюцією [7, 26]. До 1 вересня 1917 р. корніловський заколот було ліквідовано, проте в цей час надзвичайно активізувалася діяльність представників більшовицької партії у військових комітетах усіх рівнів. Більшовицькі військово-революційні комітети – ВРК – почали виганяти офіцерів з військових частин і перебирати командування на себе, а також проводити перевибори до армійських комітетів, де більшість складали есери й меншовики. Наслідком цього стало перегрупування політичних сил у державі. Але ради робітничих і солдатських депутатів у цей час ще залишалися коаліційними органами, які об'єднували різні політичні партії, і підтримка гасла «Вся влада – радам» не означала підтримки лише більшовиків [4, 85, 112].

Після більшовицького збройного повстання 25 жовтня (7 листопада) в ряді міст у смузі Південно-Західного фронту, у т. ч. у Дубні й Сарнах, вже на початку листопада за старим стилем було проголошено радянську владу [4, 113].

У зв'язку зі зміною влади в Петрограді й усвідомлюючи загрозу захоплення більшовиками влади в Україні, Центральна рада вживає заходів для прискорення українізації армії. Після проголошення 7(20) листопада 1917 р. III-м Універсалом Української Народної Республіки розпочинається формування власних Українських Збройних Сил.

Першими кадровими частинами армії УНР мали стати сердюцькі дивізії, котрі почав формувати командувач Київського військового округу полковник В. Павленко, але незабаром за наказом Центральної ради їх розпустили, бо побоювалися, що вони можуть вчинити контрреволюційний заколот.

Таким чином, першими регулярними частинами української армії можна вважати: Галицько-буковинський курінь січових стрільців, який формувався з українців – військовополонених австро-угорської армії, його командиром спочатку був О. Лисенко, а з січня 1918 р. – Є. Коновалець; Гайдамацький кіш Слобідської України під командуванням С. Петлюри та Перший республіканський полк, котрий формувався на базі українізованих підрозділів 5-го корпусу Південно-Західного фронту, командир – П. Болбочан. Ці частини створювалися в листопаді 1917- січні 1918 рр. [4, 120-121, 162-163]. У листопаді 1917 р. близько 30 тис. офіцерів колишньої царської армії виявило бажання вступити на службу УНР [4, 119]. За територіальним принципом розпочалося формування Вільного козацтва. Проте

наступ більшовиків на Україну розпочався раніше, ніж українська армія стала спроможною захистити свою державу.

12 (25) грудня 1917 р. більшовицький з'їзд рад у Харкові проголосив Україну Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. На з'їзді було обрано Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВЦВК), який сформував перший український радянський уряд – Народний секретаріат. Уряд радянської Росії – Рада народних комісарів (РНК) – звернувся з ультимативними вимогами до Центральної ради, зокрема визнати радянську владу в Україні, погрожуючи в разі їх невиконання початком війни [12, 186].

У першій половині січня 1918 р. більшовики розпочали активні воєнні дії в Україні, спираючись на червоногвардійські загони, які складалися з революційних солдатів, робітників та матросів. Більшість із них формувалася в Росії, частина – на місцях. Так, у Рівному в січні 1918 р. для захисту проголошеної 26 грудня 1917 р. радянської влади був створений червоногвардійський загін під командуванням В. Кіквідзе. У містах і селах Рівненщини під керівництвом більшовиків створювалися військово-революційні комітети. Розпочалися конфіскація і поділ поміщицької землі, націоналізація млинів, деяких будинків [7, 27].

На Україну з півночі і північного сходу різними шляхами наступало 30-тисячне угруповання Червоної армії під командуванням В. Антонова-Овсієнка, О. Єгорова, П. Берзіня та М. Муравйова. 13 (26) січня уряд оголосив Київ у стані облоги. Усі регулярні війська з міста було вислано на фронт. Наступ більшовицьких військ на полтавському напрямку вдалося зупинити, але на бахмацькому після поразки в бою біля станції Крути фронт був прорваний. У цей же час 16(29) січня розпочалося більшовицьке повстання в Києві, і С. Петлюра прийняв рішення повернути війська з фронту у столицю для ліквідації заколоту. Розпочалися бої за Київ, які тривали більше тижня. Частини армії УНР, які брали участь в обороні Києва, нараховували близько 5 тис. чол., а зі сходу на місто наступала 16-тисячна більшовицька армія. Із заходу наступало кілька десятків більшовицьких загонів, сформованих із солдатів Південно-Західного та Румунського фронтів, таким чином співвідношення сил було 1:7 на користь більшовиків [4, 167-168]. Коли розпочалися вуличні бої в центральній частині міста, у ніч з 25 на 26 січня (8 лютого), Центральна рада і Рада народних міністрів були евакуйовані з Києва й під охороною куреня Січових стрільців Є. Коновальця виїхали до Житомира [4, 168].

У цей час у Бресті-Литовському відбувалися переговори про підписання мирного договору між УНР і країнами Четверного блоку, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, які розпочалися ще в грудні 1917 р. Дотримуватися проантантівської позиції українському уряду ставало дедалі важче, бо такий політичний курс означав продовження війни, чого не хотіли солдати українських формувань, до того ж Україна від держав Антанти була відділена фронтом і не могла отримати від них дієвої підтримки у війні з більшовиками. Мирний договір було підписано 27 січня (9 лютого) 1918 р. Він проголошував припинення війни між обома сторонами, встановлював західні кордони України з Австро-Угорщиною станом на 1914 р., передбачав відмову від контрибуцій і обмін військовополоненими. До складу України були включені Холмщина і Підляшшя, таємним протоколом передбачалося створення так званого Коронного краю, до складу якого мали увійти Східна Галичина та Буковина і котрий мав би автономію у складі Австро-Угорщини. Незабаром, 31 січня (12 лютого), український уряд звернувся до своїх нових союзників з проханням про військову допомогу проти більшовицької агресії. 18 лютого була підписана офіційна конвенція УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною, яка стала правовою основою для введення їхніх військ на територію України. Військова й фінансова допомога ними надавалася в обмін на поставки з України значної кількості продовольства. Німеччина та Австро-Угорщина також уклали між собою таємну конвенцію про сфери впливу в Україні, місце розташування своїх військ на її території, порядок використання залізниць [4, 178-179].

Таким чином, Україна стала однією з перших держав, що вийшли з війни. У ситуації, в якій тоді опинилася УНР, мирний договір і

конвенція були порятунком від загибелі, але в майбутньому вони мали негативні наслідки, бо спричинили міжнародну ізоляцію України і її місце в таборі переможених після закінчення Першої світової війни, а також невдоволення населення фактичною окупацією України іноземними військами.

Тим часом під тиском більшовицьких військ Центральна рада з Житомира через Коростень змушена була виїхати в м. Сарни Рівненської області. Залишки українських військових частин, які відступили з-під Києва, були реорганізовані в Окремий Запорізький загін під командуванням генерала К. Прісовського. До його складу не був включений лише Кіш Слобідської України під командуванням С. Петлюри. Українські війська зосередилися в р-ні Коростеня і взяли під контроль залізниці на Овруч, Київ і Новоград-Волинський. Були розібрані ділянки залізничних колій у всіх напрямах, крім Сарненського. 19 лютого на станцію Клесів під Сарнами прибула 1-ша сотня Січових стрільців. Стало відомо, що в Сарнах знаходяться пробільшовицьки налаштовані війська, серед яких кількатисячний Кексгольмський полк. Інформація із Сарн надходила від телеграфіста-українця, з яким стрільцям вдалося встановити зв'язок.

Невеликий підрозділ січових стрільців зайняв залізниний міст на р. Случ перед Сарнами й чекав на підхід головних сил. Із Сарн був висланий технічний потяг зі збройним загоном, щоб зірвати міст, але стрілецькому авангарду вдалося цьому перешкодити. Тим часом із Коростеня прибули стрілецький бронепоїзд і головні сили, які після короткого бою заволоділи станцією і містом Сарни, а більшовицькі війська частково відступили на Лунінець, частково склали зброю і згодом були відправлені в Росію. На станції також знаходилися великі склади різноманітних воєнних матеріалів, які призначалися ще для російської царської армії і вже були частково розграбовані революційними солдатами й місцевим населенням. З дозволу українського уряду Січові стрільці забрали з собою близько 140 вагонів з амуніцією і боєприпасами [6, 74]. У Сарнах український уряд перебував до 22 лютого 1918 р.

19 лютого розпочався наступ німецьких військ на Україну, до якого долучилися й українські війська, які зосереджувалися в районі Житомира, Коростеня, Овруча, Сарн і Новограда-Волинського. Він проходив і через Рівне в напрямі Житомир – Бердичів [4, 180]. Через три дні розпочався й наступ австро-угорських військ, спрямований на південь України. З березня був підписаний мирний договір між Україною і Радянською Росією, і більшовицькі війська залишили Київ, куди вступили українська й німецька армії, а 7 березня повернулася Центральна рада. До середини березня австрійці зайняли Волинську, Подільську, Херсонську та Катеринославську губернії, решту території України контролювали німці [12, 190].

Повернення Центральної ради до Києва за допомогою німецької та австрійської армій призвело до втрати нею авторитету та підтримки в суспільстві. До того ж, німецьке та австрійське військове командування було невдоволене внутрішньою політикою Центральної ради, зокрема в земельному питанні, бо це ставило під загрозу виконання продовольчих поставок.

29 квітня 1918 р. відбулося останнє засідання Центральної ради, на якому було прийнято Конституцію УНР, зміст якої був значною мірою визначений 4-ма універсалами. І в цей же день на Всеукраїнському хліборобському конгресі в Києві П. Скоропадського, колишнього генерала російської армії, було проголошено гетьманом України. Фактично відбувся державний переворот, який підтримало німецьке й австро-угорське військове командування. В оприлюдненій «Грамоті до всього українського народу» П.Скоропадського повідомлялося про розпуск УЦР, про звільнення всіх міністрів та скасування всіх законів і розпоряджень Генерального Секретаріату і Тимчасового уряду щодо власності. Водночас було опубліковано «Закони про тимчасовий державний устрій України», згідно з яким назва УНР змінювалася на Українська Держава, уся повнота влади в якій до скликання Українського сойму переходила до гетьмана України. Гетьман проголошувався верховним головнокомандувачем української армії і призначав голову Ради міністрів.

У період свого правління П. Скоропадський

приділяв велику увагу вирішенню економічних і фінансових проблем, зокрема підготовці аграрної реформи, створенню судової системи, розбудові Збройних Сил, встановленню дипломатичних контактів. Значних успіхів було досягнуто у сфері науки і культури. Скоропадський сприяв відкриттю українських національних науково-освітніх закладів, зокрема гімназій і університетів з українською мовою викладання, Української академії наук, Українського історичного музею, Української національної бібліотеки, Національної галереї мистецтв. Але в цілому внутрішня політика тогочасного уряду була спрямована на відновлення дореволюційного соціально-економічного ладу та захист інтересів заможних верств населення. Представники місцевої гетьманської адміністрації повертали роздану селянам землю поміщикам, було відновлено 12-годинний робочий день на підприємствах, що викликало стихійний опір робітників і селян, який придушувався за допомогою підрозділів Державної варти та іноземних військ. Ці обставини та залучення до уряду представників проросійських партій відштовхнули від П. Скоропадського національно-демократичні сили, як утворили Український національний союз і розпочали підготовку повстання проти гетьмана. Його успіху значною мірою сприяли революції в Німеччині та Австро-Угорщині на початку листопада 1918 року, внаслідок яких іноземні війська залишили Україну [12, 197-207].

3 листопада 1918 р. перемир'я з Англією та Францією підписала делегація уряду Австро-Угорщини, 11 листопада – Німеччини. Остання дата вважається днем припинення бойових дій Першої світової війни, котра таким чином тривала 4 роки 3 місяці й 10 днів. Але офіційним її завершенням стало підписання 28 червня 1919 р. Версальського мирного договору між державами Антанти і Німеччиною [13, 1002].

Перша світова війна завершилася повною поразкою Німеччини та її союзників. За весь час військового протистояння у війну було втягнуто 33 держави з 59 існуючих на той час із населенням 1,5 млрд. чол., що склало 87% населення планети. За руйнуваннями, людськими і матеріальними втратами вона перевищила всі попередні війни. На фронтах було вбито й померло від ран 10 млн. чол., поранено і скалічено понад 20 млн., ще близько 10 млн. померло від епідемій та голоду [13, 1002]. Мобілізація промисловості для потреб війни призвела до розладу економіки в усіх країнах-учасницях, до занепаду сільського господарства. З іншого боку, внаслідок розпаду під час Першої світової війни Російської та Австро-Угорської імперій утворилися умови для постання Української держави.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Айрапетян М.Э., Кабанов П.Ф. Первая мировая война. - М.: Просвещение, 1964.
2. Бухало Г.В. Музей барона Федора Штейнгеля // Наукові записки. Випуск 1, присвячений 100-річчю музейної справи на Рівненщині. - Рівне, 1996. - С.12.
3. Гайналій В.М. Формування нових органів влади на Волині після Лютневої революції 1917 р. в Росії (березень-червень 1917 р.) // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Випуск 5. Серія «Історичні науки». - Рівне, 2005.
4. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917-1918. - Львів: Кальварія, 1997.
5. Документально-художня проза про Першу світову війну. Матеріали і тези доповідей та повідомлень Міжнародної науково-теоретичної конференції 23-24 жовтня, присвяченої 80-річчю початку Першої світової війни. - Луцьк, 1994.
6. Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. - К.: Україна, 1992.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область. - К., 1973.
8. Клінченко В.В. Петро Миколайович Нестеров. - К., 1950. - С.68-78.
9. Островецький Р. Ярославичі. Краєзнавчий нарис. - Рівне: Азалія, 2003. - С.37-41.
10. Ровно. 700 років. 1283-1983. Збірник документів і матеріалів. - К.: Наукова думка, 1983. - С.43.
11. Русский военный рассказ XIX – начала XX века. - М.: Правда, 1988. - С.589-591.
12. Слюсаренко А.Г., Гусєв В.Г., Литвин В.М. та ін. Новітня історія України (1900-2000): Підручник. – 2-ге вид., перероблене і доповнене. - К.: Вища школа, 2002.
13. Советская историческая энциклопедия. - Т.10. - М.: Советская энциклопедия, 1967.
14. Цимбалюк Є. Млинівщина на межі тисячоліть.- Луцьк, 2001.
15. Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РОКМ). - К.н. 927/ VIII Д. 1233.
16. РОКМ. - К.н. 6987/ III Д. 3263/5.
17. РОКМ. - К.н. 6987/1-37/ III Д. 3263/1-37.
18. РОКМ. - К. н. 893/ VIII Д. 1083/ 1-8.
19. РОКМ. - К. н. 12926/8-34 / III Д. 7609/8 -34.
20. РОКМ. - К. н. 5871/ VIII Д. 2842, К .н. 5871/ VIII Д. 2843.

Наталя ГАТАЛЬСЬКА

Феномен повивальної баби в контексті народно-побутової культури Західного Полісся

(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Образ баби-повитухи в контексті народно-побутової культури Західного Полісся, на погляд автора повідомлення, вивчений ще не достатньо.

Феномен повитухи виявляється у трьох основних аспектах. По-перше, він об'єднує різні явища духовної культури: світогляд, релігійні переконання, народні знання (медицину, етнопедагогіку), мораль. По-друге, – це одна з найдавніших суто жіночих професій, що вже відійшла в минуле. Третій аспект – це культ баби-повитухи в нашого народу.

У світоглядних уявленнях українців цей образ знаходиться на стику сутнісного, реального прояву поведінки людини (її медичних знань, практичних навичок і досвіду) та її духовної культури: глибини християнської віри (молитви до Матері Божої), і, водночас, – звернення до реліктів язичницьких вірувань у формі заклинань, пророцтв-передбачень, засторог-заборон і т.п. Поряд з цим наявне використання атрибутів таїнств (свячене зілля, вода, вогонь, свічка), а також застосування в ролі оберегів предметів побуту (ножів, сокири, веретена, гребеня, чоловічого або жіночого вбрання тощо).

Давність цієї професії не викликає жодного сумніву, адже людство споконвіку послуговується досвідом жінок (саме жінок!), які вміли прийняти пологи, підтримати породіллю морально, допомогти молодій матері в перші дні догляду за дитиною.

Зрештою, баба-повитуха на Волинському Поліссі була і залишалась до 60-х років XX ст. найшанованішою особою жіночої статі на селі. Без її допомоги не обходилась жодна родина, бо доводилось ходити «бабити» (приймати пологи) в кожну сім'ю. Вона сприяла продовженню роду, від рівня її кваліфікації часто залежало життя породіллі й дитини, з її образом пов'язана сама магія народження людини. Адже культ витворюється тоді, коли його носії не можуть пояснити якогось явища або відчувають свою залежність від певної особи. Високий авторитет цих жінок був незаперечним ще й тому, що, за нашими матеріалами, вони були високоморальними, порядними, мудрими і безвідмовними. За ними посилали підводу, бувало, по бездоріжжю чоловік породіллі ніс повитуху на плечах. Але якщо не було можливості її підвезти, то вона «не гордувала»: ішла пішки вночі, кидаючи роботу вдень.

«Бабування» було основним заняттям та джерелом доходів повитухи. Через характер основної роботи повитуха не поралась на кухні, не місила хліба, – вона порала худобу, «ходила» біля коней, працювала на городі, в поважному віці – бавила онуків. Тому обов'язково жила «при комусь»: зі свекрухою, матір'ю, невісткою чи дітьми. «Баба» («бабка») була глибоко віруючою, дуже богомільною, не пропускала жодної служби в церкві, щоб при пологах, на нашу думку, мати моральне право звертатись до Богоматері.

При важких пологах «бабка» запалювала в головах жінки свічку-«громницю» і проказувала молитву «Богородице-діво». Для полегшення перебігу пологів розв'язувались у хаті всі вузли, розпліталось волосся породіллі, іноді відчинялись двері. Досвідчена народна акушерка по плаценті могла визначити, чи будуть у жінки ще діти.

Удома повитуха завжди мала конопляні нитки, свячене зілля (з Трійці, Спаса), громничну свічку, свячену воду, принесені з церкви. Крім того, вона заготовляла лікарські трави: рум'янок (ромашку лікарську), дев'ясил, які клала у першу купіль дитини. Туди ж іноді вливала молоко («щоб у дівчинки лице було білим»). До охрещення дитини в колиску клали ножа, щоб «лихе» не приче-

пилось. Після успішного завершення пологів «бабку» щедро обдаровували (звичайно, залежно від «гонору» і статків сім'ї, в якій народилась дитина). Переважно дарували відрізи тканини на блузку, спідницю або давали гроші. Тому повитуха, як правило, краще за інших одягалась, була охайна, знала собі ціну. До неї ходили за порадою, не відмовляли у допомозі.

«Баба» була першою з жінок, котра приходила на «одвідини» («родини»), хоча з обов'язку ще кілька годин після пологів залишалась біля породіллі, а при ускладненнях приходила декілька днів. До породіллі йшли тільки заміжні жінки, приносили хліб (окраєць), сушені груші, яйця. Приймаючи на світ немовля, «баба» ніби ріднилась з сім'єю, де з'явилась дитина, і завжди залишалась бажаною гостею.

Наступним етапом були хрестини, і тут роль «баби» була дуже важливою. Вона разом із кумами могла обирати ім'я новонародженому, домовлятись про хрещення тощо. І на хрестинах повитуха була в центрі уваги. Вона приходила зі своїми «квітками» (букетиками з барвінку або гілочки ялини, сушеної калини з ягідками, розмарину). Усім гостям (в першу чергу кумам) вона давала ці квіти, за що кожен клав їй у хустину гроші. Обряд «обквітковування» зберігся донині у деяких волинських селах.

Професія баби-повитухи відійшла в минуле. Автор повідомлення свідомо не використовує літературних джерел, послуговуючись виключно власними польовими записами, підкреслюючи, що ще не пізно зібрати відомості про феноменальну постать народної культури українців – бабу-повитуху.

Юрій ГУДИМА, Андрій КОРЧАК

Чернече життя православного Плісненсько-Підгорецького монастиря у XVII столітті

У селі Підгірці на Бродівщині, яке відоме своїм замком та давньоруським городищем «Плісненсько», знаходиться також монастир Преображення Господнього, який зараз належить монахам Чину Святого Василія Великого.

За легендою, яка сформувалася в XVII ст. [2, 307-313], монастир був заснований у 1180 р., княгинею Оленою, донькою белзького князя Всеволода [2, 307-313]. Проте його документальна історія бере свій початок з кінця XVI ст. [4, 306]. Найважливішим документом, в якому описане минуле обителі, є монастирський літопис: «Синопсис, ілі краткоє собраніє історіі і созіданія святия обителі общежительния Подгорецкія, древлє іменуємия Плісницкія, купноже і воспоминаніє о сооруженіі святия церкви Преображенія Господня в той же святой обителі, списася року Божия 1699» [3, 95]. У ньому детально описана історія монастиря з 1583 до 1729 р. [7, 323]. Основний акцент зроблено на період 1659-1699 років [7, 323]. Але окрім опису основних подій, які відбулись в обителі, в «Синопсисі» також подані копії документів, виписаних з актів гродських у Львові, що містять в собі дарчі записи на користь монастиря. Також там вписані інвентарні реєстри церковних книг та церковного майна [7, 323]. Отож, спираючись на це важливе джерело, спробуємо відтворити картину тогочасного чернечого життя в урочищі Плісненсько в с. Підгірцях.

1583 р. біля сільської церкви Преображення поселився прибулий сюди з Афону старець Зосима. Походив він із сусіднього села Білий Камінь. Оскільки світські священики не дозво-

ляли йому жити при самій церкві, він викопав землянку біля криниці (ймовірно місце теперішнього монастиря) і там проживав до своєї смерті 23 вересня 1625 р. [4, 307]. Після його смерті на цьому місці завжди перебували іноки: інколи один, інколи два, а бувало навіть і три [4, 307].

Заснування монастиря припадає на початок 1660-их років. У 1659 р. сюди прибув законник зі Скиту Манявського диякон Созонт Ломіковський. Ще з одним монахом вони починають готувати місце під монастир, очищуючи площу від гущавини [4, 307-308]. 4 серпня 1661 р. до них приєднується ієромонах Ілля Гостиславський [4, 308]. Отримавши благословіння від ігумена та інших високодостойних отців Скиту Манявського, ці ченці засновують в Підгірцях монастир, починають приймати в нього людей. 16 жовтня 1663 р. Станіслав Конєцпольський підтвердив право на існування монастиря. Крім цього він передав у власність монахам урочище «Бугаївське дворище» та сіножать на Гуті Підгорецькій, встановив два відпусти на свята Преображення та Благовіщення, та заборонив урядовцям стягувати будь-які податки чи мито під час торгівлі, яка проводитиметься у ці дні. Дозволив будівництво броварні, винокурні та млина для власного вжитку. Проте, якщо би хто інший хотів скористатись млином, то мав отримати дозвіл в управителя і віддати на користь монастиря частину помолу. Для будівництва цих господарських об'єктів, храмів, житлових приміщень та криниць, а також для забезпечення їх опаленням, Конєцпольський дозволив вирубку дерев в навколишніх лісах [4, 309-311]. Тут слід додати, що незадовго після цього власник Підгірців дає розпорядження управителеві місцевого фільварку, щоб він для матеріальної підтримки обителі виділив монахам певну кількість великої рогатої худоби, овець та певну суму грошей [5, 581].

Майже в цей самий час, 10 грудня 1663 р. монастир отримує грамоту від луцького єпископа. Цим документом Ілля Гостиславський був призначений ігуменом обителі. Також там були подані правила щодо вибору ігумена, заступника, скарбника, кравця тощо. На ці посади людей мали обирати з-посеред себе, кандидати мали вести достойне монаше життя і мати авторитет серед братії. Настоятелю заборонялось самовільно карати монахів, приймати тих, хто з власної волі покинув свою обитель, відпускати будь-кого без згоди на це інших. Він отримував право контролювати грошові надходження, але не міг ці кошти використовувати у власних цілях [4, 311-313].

Після проходження відповідних процедур щодо легалізації діяльності монастиря, розпочинається його будівництво. У 1664 р. стараннями ігумена Іллі Гостиславського були збудовані Благовіщенська трапезна церква, келії, відбулось огородження монастиря муром [5, 580-581]. Настоятель також подарував обителі церковнослужебний інвентар та книги [5, 580].

Таким чином монастир розпочинає своє повноцінне життя. Монахи користувались уставом Скиту Манявського, який був викладений в Патерику написаному старцями Скиту – Йовом та Феодосієм. Зокрема, в дозволені дні ченці могли споживати овече масло та молоко, ті ж, хто дотримувався посту – споживали їжу, приготовлену на олії.

15 грудня 1666 р. помирає ігумен Ілля. Його поховали в притворі Преображенської церкви, який був добудований при наступному настоятелеві [5, 581].

Період другої половини 1660-х років – це період частої зміни настоятелів монастиря. Отці Йов, Ілля Бачинський, Варфоломій Вишетравка, Гедеон Гошковський, Афанасій Береза – ось список ігуменів цього часу [5, 581-582].

Ігуменство останнього припадає якраз на період Дорошенкових війн, коли гетьман в союзі з турками вів війну проти Польщі. У

Фрагмент сучасного вигляду монастирського комплексу XVIII. Фото А. Корчака. 2006 р.

Монастирський сонячний годинник на стіні Онуфріївської церкви. Фото А. Корчака. 2006 р.

1672 р. монахам прийшлось переховуватись в Підгорецькому замку та навколишніх лісах. Турки знищили кілька келій [5, 582].

У 1676 р. під час нового походу на Польщу турки спалюють Скит Манявський. Афанасій Береза, відчуваючи небезпеку, покидає обитель, а монахи розходяться [5, 582-583]. Дізнавшись про це, один із засновників монастиря, згадуваний раніше о. Созонт Ломіковський, перебуваючи в цей час у Маняві, вирішує повернутись у Підгірці. Ігумен Скиту Доротей відпускає його з миром, разом із монахом Фомою. Вони приходять в монастир 6 листопада 1676 р., звертаються з осудом дій ігумена Афанасія до луцького єпископа Гедеона, і той призначає настоятелем о. Созонта [5, 583].

25 березня 1677 р. тут прийняв постриг Павло Ломіковський родом з села Чішки біля Олеська, отримавши духовне ім'я Парфеній [5, 583-584] (за його ігуменства, вже в XVIII ст., було розпочато будівництво сучасного мурованого комплексу монастиря).

Незабаром о. Созонт просить щоби на його місце вибрали іншого ігумена. Ним став старець Ісайя Бузький [5, 584]. Близько 1685 року Ісайя відмовляється від настоятельства, а ігуменом знову стає о. Созонт. Однак через старість він не може далі керувати монастирем. Тому 4 грудня 1686 р. настоятелем був призначений Парфеній Ломіковський [5, 585-586].

У 1687 р. відбувається розширення монастирських маєтків. Управитель ближнього села Голубиця виявив бажання, щоб у сільській церкві, яка була на той час в запустінні, почали відправляти служби монахи. Ченці ж, у свою чергу, запропонували управителю звернутись за відповідним дозволом до львівського єпископа Йосифа Шумлянського. Управитель Дітинецький мотивуючи своє прохання до владики, описав ряд чуд пов'язаних з храмом, вказавши на те, що люди бачили в церкві палаючі свічки та зазнавали Божої ласки. А коли він сам захворів, то, будучи повідомлений уві сні, наказав завезти себе в цю церкву і там був зцілений. Управитель висловив бажання, щоб храм з приналежними йому угіддями був переданий монастиреві на вічні часи [6, 159-161].

Розглянувши це прохання, 25 квітня 1687 р. Йосиф Шумлянський наказав золочівському наміснику Олександру Волчкові передати церкву монастиреві [6, 161-162]. Передача відбулась 24 липня 1687 р. [6, 162].

24 вересня 1687 р. монастир відвідав

Монастирська криниця. Фото А. Корчака. 2006 р.

польський король Ян III Собєський разом зі своїми синами – Олександром, Якубом та Константином. Братія звернулась до нього, як до тогочасного дідича цих земель, з метою отримати новий привілей, який би підтверджував права дані монастиреві Станіславом Конєцпольським [5, 586-588]. 15 жовтня 1687 р. король Ян III не тільки підтвердив старі права, але й додав до них нові. Зокрема, дозволив будувати новий монастир біля криниці з трапезною церквою Усікновення Голови Івана Хрестителя, а на будівництво брати матеріали з сасівських та олеських лісів. Підтвердив передачу у власність монастиря голубицької церкви Різдва Пресвятої Богородиці з парафією, ґрунтами, дворищем, сіножаттю на 20 косарів, полями для сівби, невеликим ланом званим «Гострий» та урочищем «Калениківський сад». До цього ж додав право вільного вибору місця для пасіки в Голубиці та Підгірцях. Встановив третє відпустове свято (на жаль не вказано яке саме) та систему сплати монастирем податків [5, 588-591].

У цей період в монастирі розпочинається заготівля будівельних матеріалів для спорудження нового храму та келій. Михаїл Демкович мельник з села Суходоли подарував 300 колод для спорудження церкви Благовіщення Пресвятої Богородиці, а також призначив для цієї цілі майстра [6, 157]. Побачивши це, настоятель вирішує розпочати будівництво. Він разом із монахами вирубав ліс та підготував місце для нового монастиря. 9 червня 1691 р. відбулось закладення кутового каменя під будівлю храму [6, 157-159].

Дії настоятеля були підтверджені грамотою

Джерело біля монастирської криниці.
Фото А. Корчака. 2006 р.

луцького єпископа Афанасія Шумлянського від 12 липня 1691 р., в якій він дозволив і благословив спорудження двох церков Благовіщення Пресвятої Богородиці, Усікновення Голови Івана Христителя та келій на новому фундаменті біля криниці під старим монастирем, зобов'язав оточити їх огорожею, а церкву Преображення залишити під наглядом [6, 158].

Тоді ж Євстафій Вознякевич з села Белзця разом з братами Степаном та Михайлом подарували дерево на трапезну церкву. Тому спорудження монастиря пішло повним ходом.

Наступного року відбулось посвячення новозбудованих храмів. Перша літургія у церкві Благовіщення була відправлена 6 серпня 1692 р., а в трапезній церкві – в день Усікновення Голови Івана Предтечі [6, 159]. На цей рік припадає згадка масових чуд пов'язаних з образом Матері Божої в голубицькій церкві Різдва Пресвятої Богородиці. Зафіксовано факт, що з 21 квітня до 24 вересня 1692 р. цей образ плакав, під час чого ставалися різноманітні чуда: свічки загорались самі, велика кількість людей отримувала зцілення та звільнялась від нечистих духів [6, 163].

28 січня 1693 р. вмирає старець Созонт Ломіковський. Його поховали в притворі церкви Преображення, біля першого ігумена Іллі Гостиславського, з яким о. Созонт заснував обитель [6, 163-164].

12 вересня того ж року братія перебралась у новий монастир, а стара обитель була перетворена на скит [6, 164]. Після переселення монахи зайнялись спорудженням млина [6, 164].

Велика кількість чуд, пов'язаних з голубицьким образом спонукала до прийняття львівським єпископом Йосифом Шумлянським рішення від 14 квітня 1694 р., про його перенесення до Підгірців, і закладення кутових каменів під будівлю нової церкви в селі Голубиця [8, 35]. 17 квітня золочівський декан Гнат Максимович в оточенні духовних отців переніс образ до Підгірців [1, 74].

25 вересня 1699 року «Синопсис» в основному був завершений [1, 74]. Через рік монастир перейшов на унію [8, 35], і розпочався новий зовсім відмінний період його життя.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Гіщинський В. На службі Богу, Церкві і українському народові // Брідщина. Літературно-краєзнавчий журнал. - №16. - Броди. - 2004. - С.68-91.
2. Коструба Т. Середньовічна традиція Пліснесько-Підгорецького монастиря // Записки Чина Св. Василія Великого. - Т.VI. - Вип.1-2. - Львів, 1935. - С.307-313.
3. «Синопсисъ» пліснесько-підгорецького монастиря // Записки Чина Св. Василія Великого. - Т.I. - Жовква, 1924. - С.92-103.
4. «Синопсисъ» Пліснесько-Підгорецького монастиря // Записки Чина Св. Василія Великого. - Т.I. - Вип.2-3. - Жовква, 1925. - С.306-313.
5. «Синопсисъ» Пліснесько-Підгорецького монастиря // Записки Чина Св. Василія Великого. - Т.I. - Вип.4. - Жовква,1927. - С.580-591.
6. «Синопсисъ» Пліснесько-Підгорецького монастиря // Записки Чина Св. Василія Великого. - Т.III. - Вип.1-2. - Жовква,1928. - С.156-164.
7. Франко І. Летопись Подгорецкого монастыря.- Зібрання творів. - Т.28. - К.: Наукова Думка,1980. - С.223-229.
8. Шишка М. Підгорецький монастир // Брідщина. Літературно-краєзнавчий журнал. - №10. - Броди, 1996. - С.28-36.

Катерина ДУБЕНКО

Лоція – основа безпечного мореплавання

У цій статті автор надає коротку інформаційну характеристику науково-методичного керівного посібника для лоцманів у забезпеченні мореплавання – лоції, починаючи з першої до сьогодення.

Судноводіння стало на шлях свого наукового розвитку і перша наукова дисципліна, була лоція. Лоцманська майстерність заснована на особистості, що має засоби для практичного вирішення поставлених перед нею багаточисленних завдань. Першими керівними засобами були карти та книги – лоції, що узагальнили світовий практичний досвід мореплавання. Суть усякої лоції складає керівництво для плавання, що вмістить детальний опис усіх морських та прибережних шляхів, каналів, фарватерів, входів та виходів, морських стоянок та стоянок у портах.

Лоція 1851 р. є основною працею, яка не втратила свого значення до сьогодення. Наступні перевидання лоції здійснювалися у 1867, 1892, 1903, 1915 роках і були по суті повторенням першого видання з необхідними змінами і доповненнями. Пізніше Лоція Чорного моря перевидавалася ще дванадцять разів. Лоція Чорного та Азовського морів та водних шляхів України є першим виданням незалежної держави.

Усі гідрографічні досягнення на той час знайшли своє вираження у першому методичному посібнику для лоцманів – Лоції. Першу лоцію складав Є. Манганарі, хоча значний вклад у наукові дослідження внесли й інші дослідники. Вона відповідала вимогам того часу. Детальна характеристика лоції надана сучасниками у «Загальному огляді по мореплаванню». Колишні карти та лоції Чорного моря, що об'єднані у єдину статтю на 19 сторінках та закінчуються сучасними дослідженнями по різним завданням наприкінці з побажаннями та надією – таким виразом: «Сподіваємось, що ще у майбутньому багато офіцерів зможуть доповнити дійсну лоцію Чорного моря своїми зауваженнями і другими галузями гідрографії. Перед другим виданням будуть поставлені конкретні завдання при яких буде досягнута повнота відомостей, що тільки можливо досягнути працею багатьох». У кожному розділі послідовно наданий опис узбережжя, як воно є у дійсності, надані короткі історичні статистичні дані, корисні зауваження. Крім цього згадується про вітри, погоду, течії моря з викладкою самого керівництва плавання все це описано ясно та коротко.

У кінці книги є алфавітний покажчик за яким зручно можна знайти порт, рейд, маяк, гору, мис, ущелину та інше. Лоція надає можливість безпечного плавання протягом багатьох років, вона коригується часом, відігравала

велику роль для лоцманів у проводці суден по складному каналу і була надійним їм помічником протягом багатьох десятиліть [1, 424, 425].

Опис узбережжя має за мету отримати нові карти та лоції. Останні служать необхідним доповненням до карт виданої раніше лоції. Майже через 100 років карти, атласи і лоція складені на дослідженнях братів Є. і М. Манганарі послужили для складання сучасних морських карт і лоцій, де особливо було використане обстеження зарубіжних берегів Чорного й ін. морів. Виникла гостра потреба у перевиданні Лоції Чорного моря, щоб вона включала сучасні дослідження з різних галузей гідрографії та навігації. Перед другим виданням були поставлені конкретні завдання:

• зібрати корисні для моряків сучасні відомості про важливі порти;

• подати дані про нові покажчики схиляння компаса та про зміни глибин в різних місцях;

• помістити описи маяків та попереджуючих знаків;

• вилучити з Лоції вже не існуючі об'єкти;

• додати плани портів з малюнками маяків та видів узбережжя.

Для вирішення важливого питання необхідно було продовжувати гідрографічні дослідження. У виданні нової лоції були використані матеріали першого видання, а також ціла низка нових гідрографічних досліджень чорноморських вод та узбережжя. У 1854 р. був закінчений випуск «Записки Гідрографічного департаменту», а в журналі «Морской сборник» розміщений відділ «Лоцманские заметки» [2, 39]. Вирішення цього питання забезпечувало вибір безпечного вигідного шляху судна:

• технічними засобами;

• мореходною астрономією;

• лоцією, що вивчає навігаційні посібники, обладнання морських басейнів.

У цей період було видано окремі Лоції Чорного і Азовського морів, що були складені дякуючи колективній, напруженій праці та стали класичним за своїм значенням і міцним фундаментом зібраних та упорядкованих відомостей про фізичні й географічні особливості Чорного й Азовського морів [3, 4].

Друга Лоція Чорного моря видана у1867 р. капітан-лейтенантом, помічником начальника Гідрографічної частини Чорноморського управління Е. С. Павловським, на кошти морського відомства. По суті цей посібник представляв повторення першого видання з доповненнями та змінами, які відбулись на узбережжі протягом 16 років, з наявністю планів портів, описів плавання.

В основу доповнень були покладені матеріали, зібрані командиром лоц-тендера «Буг» підпоручиком М. А. Макаровим «Керівництво для плавання по річці Буг і Дніпровському лимані», що також у 1862 р. видано окремою брошурою [4, II-XI]. На Чорному та Азовських морях стали постійно працювати гідрографічні експедиції, з'явились нові порти, введено нове освітлення. Лоція стала бібліографічною рідкістю та пройшло майже 20 років, тому було вирішено не чекаючи завершення опису видати третю Лоцію. Укладачем був завідувач картографічної частини Дирекції маяків та лоцій Чорного і Азовського морів штабс-капітан Постніков. Це вже була сумісна лоція для двох морів. Вона за направленням досліджень відрізнялась від попередньої. Значно було збільшено число карт та складені вони були за останніми зйомками, а також вказані зміни у відомостях по схиленню компаса на 1891 рік. Усі румби та пеленги були надані у цьому виданні від дійсного меридіану, а не від магнітного, як у попередніх лоціях [5, 9].

По закінченню гідрографічних досліджень у 1901 р. Головне гідрографічне управління доручає приступити до четвертого видання посібника лейтенанту А. М. Бухтєєву. За основу, як завжди була взята попередня Лоція, а також внесені слідуючи зміни та доповнення.

У 1903 р. була видана лоція де основним аспектом досліджень були накопичені матеріали по навігації та гідрографії:

• про маяки та детальний опис каналів, внесені зміни в огородженнях на 1 січня 1903 р.;

• складений генерал-майором І. Б. Шпіндлером фізико-географічний огляд узбережжя Чорного та Азовських морів;

• до лоції додається 118 фотографій узбережжя Чорного моря зроблених мічманом С. П. Яковлєвим;

• для 29 портів і прибережних місцевостей

Чорного й Азовського морів розміщені висновки по спостереженню за вітром, туманом, кригою, а також надані креслення рози вітрів виконанні генерал-майором І. Б. Шпіндлером.

Усе це мало велике значення про уяву маяків того часу, а також про всі засоби навігаційного обладнання [6, XVII-XIX].

Лоція є частиною комплексної науки судноводіння, тобто практичною частиною навігації, яка вчить методам користування картами, є путівником для вивчення району плавання, та має інформацію про методику зібрання відомостей для їх обновлення та доповнення [7, 6].

Низку навігаційних завдань допомагають вирішити інші науки: геодезія, картографія, океанографія, метереологія. Навігація – точна наука, побудована на математичних розрахунках, що об'єднує в собі теорію та практику [7, 3-4]. Але не завжди можливо провести необхідні обсервації: складність у визначенні створювана вітровим дрейфом, хвилями та течіями, це не дає можливості з високою точністю робити розрахунки, навіть при допомозі сучасних технічних засобів. Лоцмани повинні добре знати теорію навігації, а також мати неабиякий практичний досвід.

Тому, запорукою успіху у вирішенні цього важливого питання з давніх часів був набутий раніше практичний досвід лоцманів, а також уміння користуватись ним на практиці. Другим завданням після безпеки плавання була потреба у проведенні судна з одної місцевості в іншу по безпечному шляху і велику допомогу у цьому надавали карти.

Карти розподіляються за призначенням, за змістом, за масштабом. Завдання лоцмана вміло використати їх та зберегти життя людей, судно, вантаж. Це в першу чергу було пов'язано з необхідністю попереднього вибору шляху, тобто забезпечити проведення судна по безпечному одному і тому ж шляху. Такі занадто високі вимоги не могли задовольнити навіть найдосвідченіші лоцмани: виникла гостра потреба у створені відповідних засобів судноводіння. Велике значення мав розвиток навігації, гідрографії, геодезії, картографії. Пізніше з'явились морехідні інструменти та прилади, що надали можливість вести обчислення шляху судна та визначення його місця у відкритому морі.

Лоція об'єднує комплекс методичних та практичних знань, необхідних у практичній діяльності, кораблеводіння, а саме:

• уміння користуватись морськими навігаційними картами, зберігати їх, читати, утримувати їх на сучасному рівні;

• вміти користуватися різними методичними картами-довідниками, та друкованими штурманськими посібниками для вилучення необхідних відомостей про район плавання, знаходження;

• прийоми користування фаховими посібниками по припливам та для отримування поправки глибин на заданий час;

• методика вибору найвигіднішого шляху для переходу корабля та приготування лоцмана до переходу [7, 7].

Настанови та докладніший опис довідкових карт є в лоціях. Карти поділяються на дві групи: довідкові та морські навігаційні.

Довідкові карти містять в собі різноманітні довідки необхідні під час плавання. До цієї групи карт відносяться:

• збірні листи, карти:

• карти припливів та відливів, вітрів, криги та інші.

Морські навігаційні карти є основними посібниками для лоцманів, капітанів, штурманів. Вони умовно складаються з трьох елементів:

• картографічного зображення, що містить в своїй основі математику зі змістом географічним та навігаційним;

• надпису, необхідних текстових доповнень морських карт: заголовки, різні пояснення, географічні назви, попередження і інше;

• елементи доповнюючої характеристики: невеликі плани, карти, що надають докладну навігаційну характеристику окремих ділянок, таблиці припливів, відливів;

• плани та додаткові позначки на картах, що зображені з усіма подробицями бухти, гавані, рейди, порти, якірні місця та окремі острови;

• приватні карти – на них наносять усі, навіть незначні, дрібниці, вкрай необхідні для пізнання узбережжя, та навігаційні знаки, фарватер;

• карти-дороговкази – призначені забезпечити плавання між портами поза межами досяжності на значній відстані від узбережжя;

• генеральні карти – на яких зображено затоки, моря, океани та їх частки для загального вивчення умов плавання, попередньої прокладки шляху корабля при плаванні у відкритому морі на значній відстані від узбережжя. Вони необхідні для загальних оперативних розрахунків по проведенню різних військово-морських операцій [8, 151, 7].

Уміти «читати» карти це була неабияка наука. У першу чергу треба звернути увагу на основу любої карти: рік видання, проведення зйомок, промірних робот. Ці вказівки можна знайти на карті за такими ознаками: по недосконалості виконаних зйомок узбережжя, та зміни, що відбулись на узбережжі, зміни на необхідність у надійному навігаційному обладнанні, що вказані на лоціях і картах. Крок за кроком створювалась та змінювалась гідрографічна служба Чорноморського флоту. На Чорному морі ніколи не існувало постійних гідрографічних експедицій тому, значні зміни, що відбувались, особливо у водах з піщаним, замуленим грунтом, змінювались глибини каналів, фарватеру, вимагали постійних, а не часткових досліджень. Усі ці зміни знаходили своє відображення в картах та інших посібниках лоцманів. Основним покажчиком карти є докладність промірів. Якщо глибини розкидані по карті рідко, нерівно, то це підтверджує, що проміри були проведені не зовсім точно, тому в цих місцях чекає небезпека. «Білі» місця на карті потрібно «читати», як глибини, тому капітанам, лоцманам треба бути дуже обережними. На практиці бажано користуватись картами з великим масштабом, що частіше змінювались, доповнювались та мали ряд попереджень. Значну допомогу повсякденно надавали розміщені в лоціях відомості, позначки, фотографічні зйомки, зарисовки для пізнавання узбережжя морів. На кожному кораблі керівництво по лоції також необхідно, як і карти. У кінці 1911 року була створена редакція лоцій, на жаль кількість вільнонайманих робітників була дуже мала і досягла лише 17 чоловік у 1913 р. Посаду редактора лоцій займав підполковник М. М. Глазов. На редакцію лоцій покладалось обов'язкове складання та підготовка до видання лоцій, Лоцманських заміток та циркулярів про зміни у лоціях, коректура англійських карт, що видавали на судна, придбання іноземних карт та посібників. Після організації редакції лоцій, Лоцманські замітки почали виходити регулярно два рази на тиждень та кожні три місяця до них видавався номерник. Для повідомлення моряків про різні зміни у освітленні узбережжя, фарватеру, відкриття нових банок і таке інше, все це друкувалось у щотижневих Лоцманських замітках [9, 41]. У 1913 р. Лоцманські замітки були перейменовані у Повідомлення мореплавцям, ця назва збереглась до сьогодення. Циркуляри з навігаційною інформацією на вітчизняні води видавались оперативно: а з 1910 р. вони стали виходити на наступний день після надання інформації у редакцію лоцій. Кількість видання лоцій було непостійним, бувало досягало до декілька сотень: так у 1913 р. було видано 638 примірників. Для морів Росії лоції видаються гідрографічними депо та іншими установами. За 1906-1917 роки були видані лоції Балтійського, Північного, Білого, Чорного, Каспійського морів, Тихого океану. Продовжувалось періодичне перевидання 6-томного опису маяків, веж, знаків та 5-томного опису попереджувальних знаків Російської імперії [10, 3-13]. До початку Першої світової війни були терміново прийняті організаційні заходи, що були спрямовані на подальше вдосконалення та розвиток морської картографії. Головне гідрографічне управління залучає найдосвідченіших штурманських офіцерів флоту для детального і критичного перегляду карт, лоцій та інших навігаційних посібників. Після проведення кропіткої роботи були складені проекти і нові структури цих документів. За активної участі представників флоту були складені плани видання лоцій та інших керівних документів для плавання, а також розпочата робота по складанню магнітних карт на вітчизняні моря за основу взяті строго науково оброблені магнітні спостереження. У тяжкі буремні роки згідно наказу № 3634 від 31 серпня 1921 р. ЦНП Вода т. Сергіїв повідомляє, що відповідальність за цілісність морського судна, не вважаючи у чиєму підпорядкуванні знаходиться капітан при виконанні службових обов'язків він повинен, керуватись тільки правилами лоції і у цьому випадку ніхто не має право втруча-

тись у сферу його компетенції [11, 35]. Лоція морів Корнілова М. А. 1935 р. видання мала великі зміни. У ній надавалось великого значення засобам навігаційного забезпечення, встановлення на маяках телеграфу, оповіщення у тумані, збільшення потужності світла [12, 31].

У роки Другої світової війни на Чорному морі під час бойових операцій військові лоцмани користувались частіше картами, навіть використовувався атлас Е.П. Манганарі.

Лоція – це керівництво для плавання, що представляє собою спеціальну книгу з детальним описом морів та океанів, а також узбережжя з усіма примітними місцями та знаками, з детальною вказівкою морякам шляху для безпечного плавання та причалюваннях в портах, засобами, якими можуть користуватися моряки в портах, на кожному березі. Лоції мають таку схему змісту, яка збереглась практично до сьогодні:

1. Загальні зауваження.
2. Фізично-географічний нарис. Історична частина. Морфологія. Клімат. Передбачення погоди. Гідрологія. Тваринний та рослинний світи. Населення.
3. Детальний опис узбережжя, ілюстрований фотографіями та малюнками, причому окремо виділені ознаки на місцях, небезпечні місця, порти.
4. Настанови для плавання.
5. Таблиці відстаней між морськими пунктами.
6. Алфавітний покажчик.

Наступна Лоція видана за такою схемою у тяжкі воєнні роки 1942 р. У цьому виданні приділялась увага огородженням каналів, фарватеру, проводці кораблів, мінуванню, а також надано чітке визначення маяків та розподіл на знаки, а також попередження не користуватися освітлювальними знаками довоєнних часів [13; 9, 32, 50]. У проміжку між цими виданнями лоцмани, штурмани повідомляли про всі зміни за допомогою повідомлень або згідно циркулярів Гідрографічного управління за якими належить коригувати лоції. При проведенні різноманітних досліджень необхідно накопичувати відомості для лоції. Програма для цього збору описів залежить від ступеня обстеження моря. При зібранні матеріалу необхідно звернути увагу на можливість плавання керуючись природними ознаками та створами, а також на опис рельєфу дна вживаючи відносно класифікації підводного рельєфу і на загальну та приватну характеристику берегової межі. Якщо для якогось моря збирається достатня кількість відомостей, то видається нове видання лоції (приблизно через 10 років). У міру накопичення нових або додаткових відомостей традиційно через рік або два видаються «Доповнення» до лоції. Повідомлення та циркуляри складались у такому вигляді, щоб вони надавали вичерпну інформацію, були змістовні, викладенні у короткій та ясній формі, та таким чином, щоб зміст їх міг бути додатком до карт. Як правило, різні відомості та доповнення до циркулярів перед тим, як здати у набір до друку повинні бути нанесені на карту, для перевірки правильності та повноти змісту. У тексті зазначена широта та довгота, а також необхідно вказувати № карти з якої вони зняті. Якщо відомості циркуляра складні для простого викладу у письмовій формі, то до них додаються копії частин карт, на яких наносяться необхідні відомості та доповнення до тексту. Різні повідомлення та циркуляри закінчуються вказівкою номерів карт, до яких вони відносяться сторінки лоцій та опис маяків, веж, знаків [14, 344-345]. Але які б точні зведення не були дані в описах, картах, лоціях, наприкінці видання їх потрібно вже коригувати, бо відомості вже застарілі й не відповідають дійсності. На це були поважні причини незалежні ні від кого. Це було пов'язано з постійною зміною рельєфу дна, зміною надбудов на узбережжі, але були й інші причини: змінились карти, флот, гідрографія та навігація тому безперечно ці зміни торкались і лоції. Кожного року вносились доповнення та зміни до лоцій та карт. Ці проблеми залишились до сьогодні [15, 16].

Навігаційні морські карти призначені для безпосереднього забезпечення кораблеводіння і складають основу картографічних видань Управління навігації гідрографічної служби військового-морського флоту. У залежності від масштабу вони поділяються на плани: приватні, шляхові, генеральні карти.

Спеціальні карти надаються для забезпечення вирішення завдань навігаційно-прикладного та спеціального характеру. Найбільш розповсюдженим типом спеціальних карт є: радіонавігаційні, карти радіомаяків та радіостанцій, навігаційно-промислові, карти-сітки та бланкові карти.

Довідкові карти передбачаються для навігаційних робіт та не використовуються і є допоміжним картографічним виданням, що містить у собі необхідні відомості мореплавцям. До них відносяться: оглядові, карти часових поясів та збірні листи карт.

Виключне право на складання та видання морських карт з 50-х років XX ст. надається УНГС ВМФ, що видає карти не тільки на вітчизняні а й на іноземні води. Чітко визначено кількість виданих карт та необхідні відомості про них. Повний перелік про них (масштаб, рік видання, адміралтейські номера та інше) наведені у «Каталозі карт та книг» й Доповненні до них.

Кожна карта видається під своїм власним адміралтейським (гідрографічним) номером, з єдиним встановленим для всіх видань Гідрографічної служби ВМФ статутним знаком – зображенням якоря, оточеного якірним ланцюгом [16; 7, 9]. Лоції є відображення вимог часу. Так виглядали по змісту лоції у 60-90-их роках XX ст.

Детальні відомості про те, які лоції і якого року видання обслуговуються нині розміщено у Каталозі карт та книг, а про вихід нових лоцій або доповнень до них надається повідомлення у виданні «Повідомлення мореплавців». Кожна Лоція з 60-90 років XX ст. складена за чіткою типовою схемою [17, 54].

Вступні документи включають в себе:

• обкладинку, лоція кожного моря має відповідний колір обкладинки;

• лист для обліку коректури;

• титульну сторінку з детальною назвою;

• важливі попередження, у яких звертається увага судноводіїв на наявність в описаному басейні районів з особливим режимом плавання;

• циркулярні вказівки начальника Головного управління навігації та океанографії Міністерства оборони (ГУНіО МО СРСР) звертає увагу мореплавців на необхідність підтримання лоції на сучасному рівні, вивчення інструкцій діючих у водах СРСР, правил та законів про режим плавання, попередження нехтуванням при виборі курсу, а при виборі іншого курсу у подальшому покладатись тільки на власний розсуд;

• звернення до мореплавців від імені ГУНіО МО СРСР, у змісті є перелік основних питань, а також повідомлення до Гідрографії, про різні недоліки, які важливо усунути в подальшому, щоб не були занесені в офіційні посібники для плавання;

• загальні зауваження, які мають довідковий характер по змісту лоції;

• зміст у якому вказані сторінки основних розділів книги;

• схема району інколи замінена збірними листами карт.

У загальному огляді лоції надана загальна характеристика опису району у навігаційно-географічному та гідрометереологічному відношеннях, а у лоціях на іноземні води, крім цього – знайомить з правилами, що визначає режим плавання у заданому районі. У відповідності з зазначеним загальний огляд містить навігаційно-географічний нарис, гідрометереологічний та правила плавання у іноземних водах. Тепер розглянемо деякі розділи окремо.

Інформація розміщена у чітко визначеному порядку і під такими назвами: берег, протоки та острови, глибини, рельєф дна і грунт, земний магнетизм, особливості фізико-географічних явищ, ЗНО, порти та якірні стоянки, можливості у разі потреби проведення ремонтних робіт та постачання, лоцманська служба, рятувальна служба, навігаційна інформація, сповіщення та зв'язок, система лічення часу, не робочі дні, населення та населені пункти.

Гідрометереологічний нарис знайомить з гідрометереологічними умовами Чорноморського регіону, особливо звертає увагу на складність для судноводіння пов'язану з гідрометереологічними явищами на морі, з вказівкою району, часу та ймовірності таких явищ, як шторм, густі тумани, сильні течії, різкі зміни напрямку течії, тяжкі льодові умови, тайфуни, смерчі. Крім цього, гідрометереологічний нарис надає вихідні дані для найкращого вибору безпечного у гідрометереологічному

відношенні шляхів та періодів року для плавання.

Правила плавання розміщені тільки у лоціях на іноземні води, а правила плавання у водах СРСР щомісячно друкуються у виданні «Повідомлення мореплавцям» [вип.1, пар.64]. При розподілі лоції на частини загальний огляд надається окремо для кожної із них, а при діленні частини на випуски загальний огляд розміщується тільки у першому випуску та у ньому є відомості по всьому району, що охоплює частину лоції. При великій кількості частин і випусків загальний огляд інколи видається окремою книгою під назвою «Навігаційно-гідрографічний огляд». Загальний огляд зі своїми нарисами є, таким чином, вступною частиною до основного змісту лоції – навігаційного опису.

Навігаційний опис лоції у свою чергу складається із окремих однаково скомпонованих розділів та настанов для плавання по генеральному курсу. Кожний розділ навігаційного опису охоплює окремий район у гідрографічній послідовності. Опис любого об'єкта, незалежно від розмірів та значення, приводиться у всіх розділах за однією схемою: положення, загальна характеристика пунктів, опис окремих деталей, настанови та вказівки для плавання.

Довідковий відділ лоції включає відомості про основні пункти та якірні місця, доки, елінги, таблицю відстаней між портами, короткий словник місцевих морських термінів, відомості про ширину територіальних зон та інші відомості довідкового характеру.

Алфавітний покажчик надає назви географічних об'єктів, описаних у лоціях, та їх номенклатурних термінів з вказівкою сторінок лоції, де цей об'єкт згадується. Лоція завжди ілюстрована заголовками, фотографіями особливих пунктів, входів бухти, порти, проливи, а також схематичними планами пунктів та гаваней. Це полегшує орієнтування та пізнавання об'єктів при підходах до берега. Термін дії лоції до її повного перевидання 4-6 років.

У цей час між виданням випускаються доповнення до лоції, які складаються також за типовою схемою: обкладинка, текст коректури, список вилучених, змінених і нових географічних назв та номенклатурних термінів. Кожне Доповнення містить відомості за визначений (певний) час, вказаний у передмові, тут же вказується номер та дата врахованого останнього «Повідомлення мореплавцям» та зведеної коректури.

Могутні морські комплекси, якими володіє сьогодні Україна, являють собою один з найбільш стабільних галузей економіки країни, що динамічно розвивається і складає основу всього водного транспорту держави підпорядкованого Державному департаменту морського і річкового транспорту Міністерства транспорту та зв'язку України. Глибоководні українські морські порти, розташовані на шляху міжнародних транспортних коридорів та оснащені найсучаснішим обладнанням сьогодні є важливим фактором перетворення України на могутню морську державу.

Усі зміни в державі: політичні, економічні знаходять відображення також у лоцманській діяльності. У сьогоденні лоцмани користуються Лоцією Чорного та Азовського морів на води України, яка була відкоригована 5 серпня 2005 р. та видана Міністерством транспорту та зв'язку України, Державним департаментом морського і річкового транспорту, Державною установою «Держгідрографія». Лоція відкоригована за «Повідомленнями мореплавцям» державної установи «Держгідрографія» Державного департаменту морського і річкового транспорту Міністерства транспорту та зв'язку України випуск №48 від 27 грудня 2004 р.

Відомості про зміни, що відбулися після зазначеної дати, публікуються у подальших випусках Повідомлень мореплавцям державної установи «Держгідрографія» у зв'язку зі значними змінами і доповненнями, які відбулися протягом останніх часів після останнього видання «Лоція Чорного та Азовського морів на води України (№101) видання ДУ «Держгідрографія» 2005 р. Це видання значно відрізняється від попередніх: розміром, значними доповненнями до змісту, кольоровими малюнками та фотографіями. Розпочинається по заданій раніше схемі: з обкладинки, звернення до мореплавців, з загальних положень, змісту. Зміст поділений на декілька частин: правила плавання у водах України; Чорне море; Азовське море; таблиці відстаней;

алфавітний покажчик. У першому розділі чітко прописані правила плавання і перебування у територіальному морі, у внутрішніх водах, на рейдах і в портах України іноземних військових кораблів з наданням схем меж, портів, причалів; передбачено особливі випадки розходження українських суден цивільних відомств із військовими кораблями, а також з вказівкою колишніх небезпечних через міни районів і правила плавання в них з наданням схем.

Плавання в Чорному морі за ясної погоди не викликає особливих труднощів завдяки наявності великих глибин поблизу берегів і природних візуальних та радіолокаційних орієнтирів, а також засобів навігаційного обладнання, тому рекомендації щодо плавання по генеральних шляхах надані детально, описи та попередження з кольоровими фотографіями мису Великий Фонтан, маяків: Херсонеський, Тарханкутський, з наданням переліку портів, портових пунктів і рейдів, відкритих для заходу іноземних суден з вказівкою категорії порту, та постановою КМУ про відкриття порту. Особливого значення надається заходам щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища з нормативно-правовою базою, а також приведені «загальні положення про порядок здійснення заходів щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища відповідно до вимог Міжнародної Конвенції МАРПОЛ - 73/78 та інших національних і міжнародних документів».

Плавання по Чорному морі особливих труднощів не викликає, тому що небезпеки знаходяться поблизу берегів. На підходах до великих портів, до протоки Босфор, треба враховувати зростаючу інтенсивність руху суден, слід дотримуватись обережності, а для місця визначення можна використовувати гори, миси, різні будівлі, а у відкритому морі – радіонавігаційні, астрономічні та космічні засоби. У всі великі порти Чорного моря лоцманське проведення є обов'язковим. У разі потреби можна викликати лоцмана і для заходження в ті порти, де лоцманське проведення не є обов'язковим. Для лоцманського проведення суден, які прямують до портів північно-західної частини Чорного моря, існують особливі правила, викладені у Правилах плавання і лоцманського проведення суден у північно-західній частині Чорного моря, у Бузько-Дніпровсько-Лиманському і Херсонському морському каналах [18; 13-33].

Лоція – це документ, що є необхідним у забезпечені мореплавання, яким би досвідом не володів лоцман.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Морской сборник. - Т.5., - №2. - февраль. Типография Морского кадетского корпуса. - Спб, 1851г. - С.424-425.

2. Морской сборник. - тXX. - №2. - февраль. - Спб.

3. Лоция Азовського моря и Керч-Еникальского пролива. Составлена А. Сухомлиным. Николаев. Типография Черноморского гидрографического депо. - 1854. - С.4.

4. Лоция Черного моря. Исправленное и дополненное помощником начальника Гидрографической части Николаевского порта к- адмиралом Павловским. Николаев Типография управления Николаевского порта. - 1867. - С.II-X.

5. Лоция Черного и Азовских морей Составлена Постниковым. - Николаев. - 1897. - С.9.

6. Лоция Черного и Азовского морей. - ГГУ ММ. - СПб. - 1903. - С.XVII-XIX.

7. Ермолаев Г. Г. Морская лоция. - М.: Транспорт. - 1975. - С.6, 3-4, 7. Баранов Ю. К., Гаврик М. И., Лысков М.М. Навигация. - М.: Транспорт, 1980. - С.3-4.

8. Богданов К. А. Морская картография . Ч.1. Советские морские навигационные карты, их история и описание. - Л.: ГГУ ВМС, 1954. - С.171.

9. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь.- Т.35. - Типо-литография Ефрона. - Спб. 1896. - С.41.

10. Седов М. Е. Советская коллекция лоций Мирового океана. Записки по гидрографии. - №2. - 1968. - С.3-13.

11. Державний архів Херсонської області. Ф.428. Управління Херсонського морського торгового порту». - оп.1. - арх.спр.65. - арк.31.

12. Корнилов Н. А. Лоция морей. - ОГНЗ Гострансиздат, 1935. - С.31.

13. Рыбаков Н. Ф. Морская лоция. - Ч.1. - Общая часть и советское навигационное пособие ВМФ. Издательство НК ВМФ СССР. - Л.,1942. - С.9, 32,50.

14. Мессер П. Гідрографічні роботи і морські навігаційні карти. - ГУ. - Л., 1933. - С.344-345.

15. Дополнение №1-1971. К лоции Черного моря издания 1968 .МО ГУ СССР. Дополнение №1 к №1244 . Для служебного пользования. Экземпляр №80 1971.С-16.

16. Богданов К. А. Морские навигационные карты. Морской транспорт. - Л., 1960. - С.7-9.

17. Лоция Черного моря. Управление ГС ВМФ. - Л. 1963. - С.54, 55.

18. Лоція Чорного та Азовських морів на води України. - № 101. - МТ та ЗУ. - ДДМ Мі РТ. - ДУ «Держгідрографія». - К., 2005. - С.13-33.

Наталія КОЖУШКО

Георгій Косміаді та рівненські навчальні заклади. 1917-1940 рр.

Георгій Петрович Косміаді опинився на Рівненщині в серпні 1917 р. Йшла Перша світова війна. Його було призвано до лав російської царської армії й призначено начальником шостого Волинського санітарно-технічного загону на Південно-західний фронт. Цей підрозділ займався будівництвом санітарно-медичних установ, ремонтом мостів тощо [1]. Таким чином, Косміаді разом із дружиною, яка приїхала до нього трохи пізніше, опинився на Рівненщині, де їх застали події 1917 р. Молоде подружжя вирішило залишитись у Рівному. З цього часу розпочалась трудова діяльність Г.П. Косміаді на вчительській ниві.

У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею зберігається документ, написаний Косміаді німецькою мовою і названий ним «Schularbeit» («Шкільні заняття» або «Шкільна робота»). Документ має вигляд таблиці, де вказані назви навчальних закладів міста Рівне, в яких Георгій Петрович працював протягом 1917-1940 років та кількість проведених ним уроків (учбових годин) [2].

Першим навчальним закладом у цьому документі записано Рівненське 8 класове Комерційне училище (8-ми класова школа гандльова у Рівному на Волині), директором якої у той час був Сергій Апошанський [3].

У таблиці Г.Косміаді відмічено, що працював він у цьому навчальному закладі з 1917 по 1922 роки. У фондах РОКМ знаходяться ще два документи, що стосуються його роботи у вищезгаданому навчальному закладі. Це довідки, складені на двох мовах, польській і російській, з штампом директора училища. У них зазначається, що Косміаді працював у Комерційному училищі з 1 березня 1918 р. по 31 липня 1922 р. вчителем малювання, креслення та каліграфії [4].

У 1919-1920 навчальному році йому додатково було доручено вести курс товарознавства у 7-му класі училища, а у 1917-1920 рр. також виконувати обов'язки класного вихователя («наставника») у 2-4 класах. Крім навчальної роботи, у 1918 р. при училищі Георгієм Петровичем було створено Естетичний гурток. Він був його незмінним керівником до дня закриття учбового закладу розпорядженням попечителя Волинського учбового округу від 10 травня 1922 р. [5].

Зі слів доньки Косміаді, Надії Георгіївни, відомо, що в цей же час він працював також учителем малювання та креслення у Рівненському реальному училищі, але в документах про цей навчальний заклад не згадується.

Із 1921 р. Косміаді починає працювати вчителем малювання у польській державній гімназії ім. Т. Костюшко (гімназія панствова імені Т.Костюшко у Рівному). Гімназія була відкрита 1922 р. у Рівному й знаходилась по вул. Дубецького (нині вул. Пушкіна) і мала 7 класів. Директором на початку 20-х років був О. Савтер [6]. У фондах РОКМ зберігаються три документи, надруковані польською мовою на бланках Кураторіуму Волинського шкільного округу та датовані: 1 вересня 1922 року, 13 серпня 1923 р. і 3 листопада 1924 року. У них вказується, що Г. Косміаді працював у гімназії вчителем малювання у 1922-1924 рр. [7].

У 1922 р. Георгій Петрович починає працювати вчителем малювання 2-7 класів у приватній єврейській математично-природничій гімназії (8-ми класна єврейська приватна гімназія математично-природнича у Рівному), яка знаходилась по вул. Шосовій, 38 (нині вул. Соборна). Гімназія була зареєстрована, як навчальний заклад м.Рівного у 1922 р. і мала 8 класів. Навчання проводилось за програмою державних гімназій польською мовою [8]. Косміаді працював тут учителем малювання до 1936 р., тобто майже 15 років і мав від 16 (1925/26 навчальний рік) до 27 (1926/27 навч. рік) навчальних годин. Крім викладацької роботи, він вів художній та театральний гуртки [9].

У 1923-1928 рр. він працює у Другій при-

ватній гімназії з польською мовою навчання (Друга приватна гімназія з польською мовою навчання у Рівному), яка знаходилась по вул. 3-го Травня, 38 (нині вул. Соборна). Спочатку вів заняття з малювання та виконував обов'язки вихователя у 5-му класі, пізніше – уроки малювання у 1-8 класах, ручної праці – у 1-4 класах та чистописання у 1 класі [10].

Із 1 вересня 1927 р. по 31 серпня 1937 р. Георгій Петрович викладав малювання та працю у російській Приватній гімназії православного товариства доброчинності (Приватна гімназія коедукаційна російського Товариства доброчинності у Рівному) [11]. Гімназія була відкрита у 1922 р. Першим директором призначено О. П. Юшкевича. Пізніше, до 1939 р., директором гімназії був С. І. Лобачевський. Гімназія була змішаною (коедукаційною), складалась з підготовчого та 8–ми навчальних класів. Більшість предметів викладалась російською мовою. Плата за навчання складала 80 злотих у місяць [12]. Спочатку гімназія працювала в арендованих приміщеннях, а з 1927 р. – у спеціально збудованому для неї двоповерховому будинку по вул. 13 Дивізії (нині вул. С. Петлюри). У свідоцтві, виданому Георгію Косміаді директором гімназії О. П. Юшневичем 27 червня 1933 р. зазначено, що він у 1927-1931 рр. працював учителем малювання у 4-6-х класах. У 1927-1933 роках вів уроки ручної праці («робіт ручних») у 2-3-х класах. Крім цього у 1929-1930 рр. був класним вихователем у 4-му класі, а у 1930-1931 рр. – у 5-му класі. При гімназії під керівництвом Косміаді діяли театральний та естетичний гуртки, виходив рукописний журнал «Зелений шум» [13].

Із 1 вересня 1932 р., за іншими даними – з 1931 р. [14] Г. П. Косміаді працює вчителем малювання та ручної праці у Рівненській приватній українській гімназії (Приватна гімназія коедукаційна з українською мовою навчання Федора Пекарського у Рівному) [15].

Українська приватна гімназія почала працювати у Рівному з вересня 1923 р. Першим директором та засновником (фундатором) гімназії був Федір Ількович Пекарський, який отримав дозвіл на її відкриття від польської влади. Гімназія утримувалась спочатку за рахунок коштів самого фундатора, згодом – фінансової допомоги українських громадських організацій («Просвіта» та ін.) та Українського Селянського банку. Вона також отримувала невелику дотацію від польської влади [16]. Навчання у гімназії було платним (25-30 злотих у місяць). Незаможні здібні учні звільнялися повністю або частково від сплати за навчання.

Спочатку в українській гімназії було відкрито тільки один (4-й) клас на 14 учнів. До 1939 р. в ній навчалось до 300 учнів. Гімназія мала 8 класів. Причому деякі з них мали подвійні відділи й у кожному з них училось до 30 учнів. Із 1930 р. директором української гімназії став Яків Федорович Бичківський, уродженець с. Велика Клецька (нині Корецького району).

У 1940 р. гімназія була перейменована у Першу українську десятирічку м. Рівне [17, 140]. Г. П. Косміаді працював в українській гімназії до 31 серпня 1937 р. Крім обов'язкових, за гімназійною програмою, уроків малювання він вів художню студію, учив дітей почуттю прекрасного і в позашкільний час [18]. Для Свято-Юріївської церкви Рівненської української гімназії Георгій Петрович намалював «мистецький Образ Святого Юрія – Патрона Церкви». У фондах РОКМ зберігається документ зі словами подяки від настоятеля церкви та церковного старости, датований 8 березня 1938 р. [19].

У документах, датованих 26 червня 1934 р. та 23 жовтня 1935 р., вказується ще один рівненський навчальний заклад, пов'язаний з педагогічною діяльністю Г. Косміаді. Це Рівненська приватна гімназія єврейського батьківського товариства «Освята», що знаходилась по вул. Підгорній, 3 [20].

Директором гімназії деякий час (до 1930 р.) працював Д. Флажнер, який у той же час був президентом єврейського товариства «Освята» у Рівному [21]. За своїм профілем гімназія була гуманістичною та коедукаційною, тобто змішаною.У цьому навчальному закладі Косміаді викладав малювання та ручну працю у 1-3-х класах з 1922 р. [22].

У 1937-1939 рр. Георгій Петрович працює вчителем малювання у двох державних польських гімназіях, які названі ним у своїй таблиці Польськими державними народними школа-

ми № 7 та № 8. У документі записані також Рівненська російська державна гімназія, де він викладав у 1938-1940 рр. та Російська приватна (а згодом державна) народна школа, в якій він працював у 1934-40 рр. [23].

У документах з штампом кураторіуму Волинського шкільного округу, датованих 16 липня та 8 вересня 1925 р., згадується Державна польська гімназія ім. М. Коперника у м. Володимирець на Рівненщині.

1 серпня 1925 р. Г. Косміаді був переведений на один навчальний рік (1925/26 рр.) з польської гімназії ім. Т. Костюшко на таку ж саму посаду до Володимирця. Через рік він повернувся до Рівного [24].

У 1939 р. Георгій Петрович керував художньою школою м. Рівне [25]. Це останній навчальний заклад Рівного, пов'язаний з його ім'ям.

23 роки свого життя Георгій Петрович Косміаді присвятив педагогічній роботі. За цей час навчив сотні дітей нашого міста творчо мислити і відтворювати свої думки за допомогою олівців та фарб на папері. Не всі його учні стали відомими художниками, але для всіх уроки видатного рівненського вчителя малювання запам'ятались своєю оригінальністю та свіжістю.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Фонди РОКМ, № 13999 / 21 доп
2. Фонди РОКМ, № 14707 / 19, 20 доп.
3. ДАРО, ф.30. Оп. 2, Од. зб.42, арк. 46, 63.
4. Фонди РОКМ, № 13999 / 16 доп.
5. Фонди РОКМ, кн.20030 / 366. / III д.11436 / 366.
6. ДАРО, ф.30.Оп. 20, Од.зб. 585, арк.1 – 4.
7. Фонди РОКМ, кн. 20030 / 369, 370, 373. / III д. 11436 / 369, 370, 373.
8. ДАРО, ф.543. Оп.1, Од.зб.19, арк.4.
9. Фонди РОКМ, кн. 20030 / 371. / III д. 11436 / 371.
10. Фонди РОКМ, кн. 20030 / 368, 378. / III д. 11436 / 368, 378.
11. Фонди РОКМ, кн.20030 / 385. / III д.11436 / 385.
12. ДАРО, ф.30. Оп. 2.Од.зб.176, арк.5.
13. Фонди РОКМ, кн. 20030 / 380. / III д. 11436 / 380.
14. Фонди РОКМ, кн. 20030 / 383. / III д. 11436 / 383.
15. Фонди РОКМ, кн.20030 / 384. / III д. 11436 / 384.
16. ДАРО, ф. 30.Оп. 2. Од. зб.473, арк.10.
17. Гуцуляк М. Про близьке здалека. Ванкувер, Канада, 1976, с.140.
18. Фонди РОКМ, кн.20030 / 384. / III д.11436 / 384.
19. Фонди РОКМ, кн. 20030 / 386. / III д. 11436 / 386.
20. ДАРО, ф. 543. Оп.1.Од.зб. 19, арк. 4.
21. ДАРО, ф. 30. Оп. 1.Од.зб.44, арк.19.
22. Фонди РОКМ, кн.20030 / 381, 382. / III д. 11436 / 381, 382.
23. Фонди РОКМ, № 14707 / 19, 20 доп.
24. Фонди РОКМ, кн.20030 / 367, 376. / III д. 11436 / 367, 376.
25. Фонди РОКМ, кн. 20030 / 387. / III д.11436 / 387.

Андрій КОРЧАК

Костели та римо-католицькі монастирі м. Броди кінця XVI – першої половини XX ст.

ПАРАФІЯЛЬНІ (ФАРНІ) КОСТЕЛИ

Костел Св. Станіслава.

Донині не зберігся. Де він знаходився в джерелах не згадується. Скоріш за все був розташований на місці пізніше вимуруваного костелу Воздвиження Чесного Животворящого Хреста.

С. Баронч стверджував, що костел Св. Станіслава збудували на початку 80-х років XVI ст., завдяки старанням фундатора міста белзького воєводи Станіслава Жолкевського [8, 6]. Однак правдоподібніше це сталося десь у середині 90-х років цього ж століття, тому що зберігся документ 1594 р., виданий Миколою Жолкевським, сином С. Жолкевського, згідно якого новий власник Бродів заснував там латинську парафію [1, 45]. Завдяки цій події в польських довідникових виданнях кінця XIX – першої половини XX ст. датою спорудження (посвячення) костелу в місті зазна-

чений 1596 р. [10, 107; 11, 97; 12, 372; 13, 234].

Після смерті Миколи Жолкевського близько 1597 р. управителькою Бродів стала його дружина Анна Жолкевська [8, 9]. 20 грудня 1598 р. вона разом із своїми синами Адамом та Лукашем постановила виплачувати зі своїх коштів певні щорічні суми на костел Св. Станіслава [8, 10].

Далі храм згадується 30 квітня 1646 р. У цей день там був похований великий коронний гетьман Станіслав Конєцпольський [8, 32]. Останнє повідомлення про храм походить із 1647 р., коли навернений на католицизм шляхтич Станіслав Броневський записав на утримання капелана братства «Святої Рожаниці» при бродівському костелі 2000 злотих. [8, 36-37, 190-195].

Подальша історія дерев'яного костелу Св. Станіслава невідома.

Костел Воздвиження Чесного Животворящого Хреста (вулиця Стуса, 9)

Знаходиться на схід від площі Ринок.

11 березня 1646 року помираючий Станіслав Конєцпольський в присутності священика склав заповіт, у якому зобов'язав свого сина Олександра збудувати мурований костел, на спорудження котрого батько залишив синові певну суму грошей [8, 27-28]. До цього храму Олександр мав покласти тіла своїх батьків, там повинні були відправлятися служби за їхні душі. На цю ціль заповіла також 1000 злотих його мати – Христина Конєцпольська [8, 27-28], яка померла у червні 1645 р. [8, 26].

Проте храм вдалось побудувати лише синові Олександра – Станіславу Конєцпольському десь на початку 60-х років XVII століття [8, 47]. Бічні каплиці, ймовірно, прибудували до храму пізніше. До нас дійшла згадка з 1750 р. про фундатора однієї з них, князя Миколу Готинського [1, 51].

Близько 1696 р. костел із дзвіницею зазнали значних пошкоджень від пожежі. Заледве було врятовано деякі храмові прибори та образ Язловецької Матері Божої [8, 72], привезений в Броди вірменами в 1676 р. [8, 51]. Відбудовою костелу зайнявся тодішній баківський єпископ о. Вікторин-Аманд Чешейко*, але завершити реставраційні роботи йому перешкодила смерть. 16 червня 1698 р. він склав заповіт, у якому на відбудову храму записав 1000 злотих, олово для вікон та ліхтарів, і наказав для того, щоб не припинялись реставраційні роботи, регулярно постачати збіжжя та худобу [8, 72-73].

Парафіяльний костел Воздвиження Чесного Хреста, 1660-ті рр. Поштівка поч. XXст.

Після смерті владики бродівським пробощем стає францисканський монах Станіслав Францішек Беганьський, якого було посвячено у баківські єпископи. Він і завершив відбудову костелу у 1699 р. [8, 73].

Згідно інвентарного опису від 15 листопада 1853 р. та поправкою до нього з 1859 р., яка була зроблена перед пожежею, що сталась у Бродах 5 травня цього ж року, парафіяльний костел Воздвиження Чесного Животворящого Хреста «...в результаті губерніального

Парафіяльний костел Воздвиження Чесного Хреста, 1660-ті рр. Поштівка поч. XXст.

* Баківські єпископи були вигнані з Молдавії. Король Ян III Собєський призначив для їх утримання бродівську католицьку парафію. Тому з 1693 р. тут знаходився о. Вікторин-Аманд Чешейко [8, 71].

Парафіяльний костел Воздвиження Чесного Хреста, 1660-ті рр. Фото В.Ульянова поч. 1990-х рр.

розпорядження від 26 вересня 1825 р. був розширений, перекритий черепицею, згодом гонтами, а зараз бляхою. Окрім головного входу, має бічні двері з північної сторони. З правого та лівого боків прибудовані каплиці. Вікна всі заґратовані. Справа від головного вівтаря розташована захристія, а над нею – скарбниця. У головному вівтарі знаходиться намальований на полотні образ Христа Розп'ятого, з ширмою, на якій зображено знаряддя тортур Спасителя. З двох боків стоять статуї Матері Божої Страждаючої та Св. Івана. В одній з бічних каплиць знаходиться другий вівтар Св. Антонія з завісою Св. Миколи. З протилежного боку – вівтар Матері Божої з завісою Св. Трійці.

У пресвітерії з двох сторін знаходяться прикріплені до стіни скриньки з реліквіями. Амвон вирізьблений з дерева без жодної іншої оздоби. Орган відремонтований при священику Сахагєвічу, містить в собі всі октави з одинадцятьма мутаціями, має 54 клавіші, без педалі. Хрестильниця з чорного мармуру, має дерев'яну кришку.

Парафіяльний костел Воздвиження Чесного Хреста, 1660-ті рр. Фото В.Ульянова поч. 1990-х рр.

В обох каплицях – гробівці з заґратованими вікнами, вхід до них знаходиться посередині костелу. Зовні храму, на цвинтарі, мурована огорожа якого розібрана у 1846 р., з північного боку, стоїть по-простому вибудована з цегли дзвіниця. Вона покрита черепицею, між її колонами знаходиться чотири дзвони: перший вагою 14 центнерів, другий – 8, третій – $3^1/_2$, четвертий – 20 фунтів. Збудовано цю дзвіницю у 1844 році...» [8, 160-161].

У XIX ст. костел два рази ставав жертвою полум'я – у 1849 р. та 5 травня 1859 р., коли в ньому вигоріла вся внутрішня частина [8, 148-153].

Храм зберігся до наших днів. З 1946 до 1993 року він використовувався як приміщення спортивної школи, а далі був переданий громаді Української греко-католицької церкви.

Будівництво нового римо-католицького костелу в Бродах. Фото В.Ульянова. 2006 р.

Замкова каплиця.

У відомих нам документах згадується три рази. Перший раз – у 1676 р. під час походу Ібрагіма «Шайтана» на Поділля, коли підкаміньські домініканці, забравши найкоштовніші костельні речі разом з іконою Божої Матері, заховались у бродівській фортеці. Там, у замковій каплиці, вони відправляли богослужіння [8, 52].

Другий раз – коли у цій каплиці 3 травня цього ж року в присутності багатьох магнатів Войцех Бергоф прийняв з рук Яцека Речковського домініканське посвячення під іменем Олександра [8, 52].

Третій раз детальна мова про каплицю йде в описі бродівського замку від 3 жовтня 1689 року [3, 25].

Вірменська церква.

Згадана Іваном Созанським без посилання на джерельну інформацію [6, 37]. Але таке твердження виглядає мало правдивим*.

МОНАСТИРІ

Домініканський монастир із костелом Св. Станіслава.

До нашого часу не зберігся. Займав південно-східний квартал площі Ринок.

З метою заснування монастиря власник міста Станіслав Конєцпольський 3 березня 1678 р. жертвує монахам домініканського ордену місце в Бродах для спорудження костелу під титулом святого великомученика та єпископа Станіслава, і кам'яницю шотландського купця Найлянда, яка знаходилась на Ринку під приміщення кляштору [1, 56; 8, 52].

Прибулих домініканців зустрів тогочасний бродівський губернатор Станіслав Сеньковський [8, 52]. Першим пріором цього кляштору став вищезгаданий Яцек Речковський [8, 52]. Монахи, володіючи окрім власного капіталу юридикою та трьома волоками поблизу міста, спромоглися власними силами вимурувати костел [8, 52].

Кляштор і костел горіли у 1715 та 1742 роках. Особливо сильних втрат монастир зазнав під час другої пожежі, коли полум'я знищило вівтарі та органи, а від високої температури розплавились навіть дзвони [8, 87-91].

Австро-угорські вояки на Ринку в Бродах 1916 р. На задньому плані перебудований під магазини домініканський костел св. Станіслава. Фото з архіву Австрійської національної бібліотеки у Відні.

Будинок повітового староства в Бродах. В кінці XVIII ст. тут знаходився кляштор сестер-хариток. Поштівка 1901 р.

У 1784 р. кляштор було закрито, його будівлі спочатку було передано монахиням-шариткам, а через пару років під початкову школу [2, 1-7; 8, 118].

Ю. Коженьовський, описуючи Броди початку XIX ст. зазначає, що «...лише один павільйон колишнього кляштору, у якому в цей час знаходилась трьох класова школа, і помешкання її директора пана Фонтани, був більш-менш цілий, а решта споруд в цілковитій руїні. У костелі, скоріш за все був магазин» [8, 133, 137]. Остаточно монастирські будівлі були знищені під час Другої світової війни.

Жіночий монастир шариток (сестер милосердя або сестер-жалібниць).

Діяв при парафіяльному костелі. Споруда кляштору була розташована в західній час-

Колишнє приміщення кляштору сестер-служебниць поч. XX ст. на Старих Бродах. Фото В. Ульянова. 2002 р.

*Вірмени прибули з Язлівця в Броди у 1676 р., мали свого священика і декількох монахинь [8, 51]. Привезений ними образ Діви Марії Язловецької перебував у фарному костелі, а після пожежі, яка сталась близько 1696 року – у крамниці Марка Нікоровича [8, 72]. Після пожежі 1742 р. Броди залишають майже всі вірмени [8, 93-94]. У 1779 р., коли їх кількість була дуже малою, луцький архієпископ Августович доручив виконувати над ними душпастирські обов'язки пріору домініканського кляштору о. Земковському [5, 280].

Приміщення Бродівського історико-краєзнавчого музею. В кінці XVIII ст. тут знаходився кляштор сестер-хариток. Фото В. Ульянова. 2003 р.

тині нинішнього майдану Свободи, ймовірно в будинку № 5, де в свій час знаходилось австрійське повітове староство, а зараз розташований Бродовський історико-краєзнавчий музей.

Згідно однієї версії, монастир було засновано Геленою Потоцькою у 1760 р. [8, 110]. За іншою версією – сестер милосердя було спроваджено у Броди ще в часи Станіслава

Колишнє приміщення кляштору сестер-служебниць поч. XX ст. на Старих Бродах. Фото В. Ульянова. 2006 р.

Конєцпольського завдяки старанням луцького каноника Виджги, а будівлю під кляштор спорудив його племінник, колишній декан луцької капітули, катедральний холмський декан Єжи Виджга [5, 280; 8, 110].

У 1801 р. під час пожежі монастир хариток згорів, а сестри-жалібниці, не маючи жодної надії на відновлення будівлі, перебрались до містечка Заложці [8, 139].

Жіночий монастир Служебниць з каплицею (вулиця Низька, 17).

Кляштор та каплиця знаходились в одному будинку в передмісті Старі Броди у першій половині XX ст.

Після того як під час військових дій згоріла церква Собор Пресвятої Богородиці, з 1944 до 1946 р. в каплиці проходили служби греко-католицького обряду [4, 221].

Зараз у колишньому приміщенні монастиря знаходиться дитячий садок.

Монастир піарів.

Згаданий лише один раз Томашем Кунзеком. Згідно даних автора, будівля монастиря знаходилась в районі теперішньої вулиці Залізничної [10, 107].

Бернардинський монастир.

Згаданий Олександром Лесиком в поданому ним переліку римо-католицьких монастирів, що знаходились на території України [9, 60], а також істориком Я. Хонігсманом [7, 48]. Однак, скоріш за все тут мається на увазі домініканський монастир.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі ЦДІА України у Львові). Ф.159. Галицька фінансова прокуратура м. Львів 1773 – 1918 рр., оп.9, спр.1206.

2. ЦДІА України у Львові. ф.726. Плани шкіл, церков, шпиталів, тюрем і інших державних та приватних будівель на території Галичини (колекція) 1781-1943 рр., оп.1, спр.1332.

3. ó ó ó ó

4. Чорній Ю. Старі Броди // Броди і Брідщина. Історико-мемуарний збірник. Книга I. Торонто – Онтаріо. 1988. С.209-224.

5. Площанский В. Галицко-русский торговельный город Броды // Науковый Сборник Галицко-

русской матицы. Выпуск I-IV. Львов. 1868. С.56-69, 273-288.

6. Созанський І. З минувшини м.Бродів. Причинки до історії міста в XVII ст. Львів, 1911. 69с.

7. Хонигсман Я. Евреи города Броды (1584-1944). Львов, 2001. 122 с.

8. ó

9. Лесик О. Замки та монастирі України. Львів: Світ, 1993. 176 с.

10. ó

11. ó

12. ó ó ó

13. ó ó ó

Андрій КОРЧАК, Володимир УЛЬЯНОВ

Негативи із зображеннями мацейв Рівненського єврейського кладовища у допоміжному фонді Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ)

Як ми знаємо з історії, до Другої світової війни в містах та селах Західної України проживало багато євреїв. Цей народ залишив тут багато пам'яток своєї культури, в тому числі і єврейські кладовища.

Було таке кладовище звичайно і в Рівному. Знаходилось воно на вулиці Литовській, 88, але під час спорудження будівель колишнього обкому КПУ його знищили [3, 79]. Однак, у допоміжному фонді РОКМ збереглись негативи 1960-х-1970-х років, на яких зафіксовані зображення мацейв єврейського кладовища [1]. І скоріше за все – це зображення мацейв з вул. Литовської, 88.

Отож, декілька слів про ці негативи. Їхня загальна кількість становить 26 штук: 1 фрагмент загального вигляду кладовища, 5 виглядів кам'яної різьби з фрагментами текстів, 15 повних виглядів надгробків і 5 виглядів надгробків зі зрізаною нижньою частиною тексту. Негативи знаходяться у 17-ти конвертах, які мають два варіанти нумерації: старий – із застосуванням арабських чисел, та новий – загальний номер для всіх конвертів РХVII. Окрім того, на 15-ти конвертах поміщені «контрольки» (невеличкі фотографії) [1].

Власне, ці негативи були люб'язно передані завідувачем сектору Давньої історії відділу історії РОКМ Тетяною Олександрівною Пономарьовою працівникам Бродівського історико – краєзнавчого музею для подальшого опрацювання.

Фото 1. Повний текст № 5.

Фото 2. Повний текст № 12.

Дослідження велись практично в одному напрямку – розшифрування текстів мацейв. Для цього спершу прийшлось надрукувати фотографії. Враховуючи технічний стан негативів, які є щільними і контрастними, як результат перепроявлення, друк здійснювався вручну. Із негативів, на яких текст мацейви був зафіксований повністю, окремо друкувалось ще й його зображення. У подальшому це суттєво вплинуло на процес прочитання текстів. Для зручного користування негативами була введена власна нумерація: фрагменти текстів №№ 1-5, неповні тексти №№ 1-5, повні тексти №№ 1-15 (загальний вигляд у нумерацію не ввійшов). У результаті проведеної роботи, на переважній більшості мацейв було прочитано імена покійних та дати їхньої смерті, а також отримано декілька цікавих зразків поховальних єврейських епітафій.

Але спочатку кілька загальних слів про написи на єврейських надгробних каменях (плитах). Виконувались вони арамейським квадратним письмом. Це письмо, утворене на основі фінікійської абетки давніми сірійцями, набрало поширення в країнах Близького Сходу в I тис. до н.е. У V-IV ст. до н.е. його перейняли також євреї. По суті, це єдиний народ, який в даний час користується цим письмом. Арамейський алфавіт використовувався і використовується для запису слів арамейської мови, івриту та ідиш. Використання івриту з домішками ідиш (імена, частіше прізвища та географічні назви) та арамейської мови (благословення) на мацейвах має відносно недавню історію – пер. пол. II тис. н. е. (раніше писалось давньогрецькою та латинською мовами). Цьому сприяла потреба використання в

Фото 4. Повний текст № 15.
Напис під карнизом:
рев Захарія Мірочнік (Мєрочнік).
Очевидно слов'янське прізвисько
походить від роду заняття покійного.

Фото 3. Неповний текст № 3, з фактом
обставин смерті – вбивство розбійниками.
Справа біля зірки Давида – глечик – знак левітів.

Фото 5. Зображення рук в колі – символу когенів.
Внизу абревіатура ф'р' – (по нітман) тут покоїться.

Фото 6. Зображення книг, розміщених на двох полицях – символу вченої людини.

Фото 8. Зображення зламаного дерева – символу людини, що померла в молодому віці.

текстах епітафій цитат з Біблії [2, 5; 4; 5].

У загальному епітафії виглядають наступним чином:

1. Вказано, що тут похована людина.
2. Подані титули покійного.
3. Вказано ім'я покійного (у випадку, якщо це представник знаної родини вказувалось також прізвище).
4. Вказано ім'я батька покійного, з доданими до нього благословеннями.
5. Подана дата смерті за єврейським календарем.
6. Загальноприйнята формула «Нехай буде душа його (її) зав'язана у вузлі життя» взята зі Старого Завіту – Першої книги Самуїла 25:29, означає побажання для покійного воскресіння із мертвих [2, 5; 4; 6].

Ця схема часто перепліталась з поетичними метафорами (Радивилів, Рівне) або ж поетичні рядки розміщувались окремо (Броди, Рівне).

Чиї ж усе-таки надгробки і коли зафіксовані на досліджуваних негативах? Подаємо список імен та років, згідно введеної нами нумерації текстів:

1. Ашер? син рева Нафталі. Фрагмент тексту № 3
2. Сіма донька Їсраеля Вольфа. Неповний текст № 1.
3. Йосеф син Шмуеля помер 16 Нісана (березень – квітень) 642 року (повна дата буде 5642) (1882). Неповний текст № 2.
4. Менахем Нахум син Якова га-Лєві помер 26 Менахема Ава (липень – серпень) (5) 677 року (1917). Неповний текст № 3.

Фото 7. Зображення п'ятисвічника – символу жінки.

Фото 9. Зображення будівлі з куполом. Зверху підпис «Кімната Рахель».

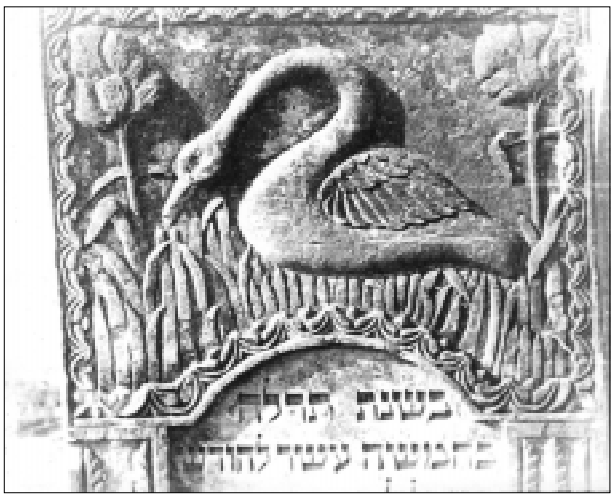

Фото 10. Зображення лебедя.

5. Хая донька Лівіша Берунштойна. Неповний текст № 4.

6. Песі Ройза донька Ар'є. Неповний текст № 5.

7. Ляхурі син Якова помер 21 Тевета (грудень – січень) (5) 682 року (1921-1922). Повний текст № 1.

8. Шайнділь Афрат донька Давіда померла 14? Елюля (серпень – вересень) (5) 684 року (1924). Повний текст № 2

9. Натан Левіоніс син Хаїма Шльосберга помер 13 Ава (липень – серпень) (5) 682 року (1922). Повний текст № 3.

10. Шайнце донька Їцхака Штальнберга померла 10 Тамуза (червень – липень) (5) 625 року (1865). Повний текст № 4.

11. Рахель донька Йосефа Аві? померла 1 Адара (лютий – березень) (5) 638 року (1878). Повний текст № 5.

12. Агарон Гершін син Йосефа Когена помер 4 Нісана (березень – квітень) (5) 638 року (1878). Повний текст № 6.

13. Естер Асна донька Шльоми Вітельса померла 6 Швата (січень) (5) 673 року (1913). Повний текст № 7.

14. Їцхак син Агарона га-Лєві Маргуліса помер 10 Тевета (січень) (5) 684 року (1924). Повний текст № 8.

15. Яков Ар'є? син Нути га-Когена Шапіро помер 2 Ава (липень – серпень) (5) 687 року (1927). Повний текст № 9.

16. Їцхак Яков син Мордехая Фішера помер 8 Хешвана (листопад) (5) 680 року (1919). Повний текст № 10.

17. Хаїм син Якова Еліезера га-Лєві Шехета помер 15 Тевета (грудень – січень) (5) 680 року (1919-1920).

18. Їсраель Моше син Хаїма Йосефа Берошека помер 9 Тевета (грудень- січень) (5) 676 року (1915-1916). Повний текст № 12.

19. Піна донька Їрхміеля померла 10 Іяра (квітень – травень) (5) 651 року (1891). Повний текст № 13.

20. Яков Їцхак син Аврагама Ашера Мелїхема помер 21 Ава (липень – серпень) (5) 682 року (1922). Повний текст № 14.

21. Захарія Ашер (Мірочнік) син Шльоми Йосефа помер 20 Тамуза (червень – липень) (5) 682 року (1862). Повний текст № 15.

На решті фрагментах текстів зазначені тільки дати смерті:

1. 2 Тевета (грудень-січень) (5) 663 року (1902-1903).

Фрагмент тексту № 1.

2. 5 Швата (січень-лютий) (5) 669 року (1909). Фрагмент тексту № 2.

3. 15 ... (5) 638 року (1877-1878). Фрагмент тексту № 4.

У фрагменті тексту під № 5 не вказано ні імені покійного, ні дати смерті.

Написи на надгробних плитах рівненського кладовища мають різний характер – від простих до таких, де загальна схема переплітається з поетичними метафорами, і до складних, де загальна схема та поетична епітафія подаються окремо. Наведемо два зразки з т. зв. середнім та складним типами текстів (наперед просимо вибачення за можливі неточності):

Повний текст № 5

1. тут покоїться
2. молода
3. і опікувана? Богом Рахель донька
4. пана (вчителя) Йосефа Аві? з Бердичева
5. жінка розсудлива корона чоловіка свого
6. долоня (рука) підтримки бідних правду
7. в тайні даюча (робляча) закотилась зоря її
8. в полудень дня 7 (субота)? Адара (лютий – березень) першого
9. 638 (1878 року) нехай буде її душа зав'язана у вузлі життя

Повний текст № 12

1. чоловік
2. справедливий ходив у досконалості?
3. до могили був приведений в розквіті літ його

4. Моше чоловік молодий (днями)

5. прийшов (зносився) час була зірвана (квітка) *краща заховано її*

6. щедрий (великодушний) і добрий серцем він був пробудись (встань) до життя

7. порадник і спаситель для слабких і пригнічених

8. опора і поміч для хитких ніг

9. розсипаючий даючий прагнучим не покладаючи

10. рук?

11. пан (вчитель) Їсраель Моше син рева Хаїма

12. Йосефа Берошека помер 9-ти днів

13. в місяці Тевет (9 Тевета) (грудень – січень) року 6 (далі дата переноситься)

14. 76 (1915 -1916 років) в років 32 його життя? нехай буде його душа

15. зав'язана у вузлі життя

Окремо слід згадати, що в неповному тексті під № 3 наведено факт обставин смерті в наступних рядках: 8. він був вбитий у будинку своєму вночі (далі можливо ідуть прокляття на адресу вбивць) 9. розбійниками непокірними...

Підсумовуючи, слід хоча б декілька слів згадати про орнаментику рівненських мацейв (велика подяка доценту НУ «Львівська Політехніка» Христині Бойко за допомогу у даному питанні).

Зустрічаються тут типово трьох, п'яти, семи (менора) свічники на жіночих похованнях, оскільки свічник є символом жінки. На мацейвах можна побачити і зірку Давида – перехрещені два щити – один з символів юдаїзму, корону, що символізує поховання або рабина, або знатної людини. Символом когенів – нащадків жреців Єрусалимського храму, які під час богослужінь запрошуються до читання Тори є руки, які означають благословення. А левитів – нащадків служителів храму, символізує дзбанок, оскільки вони поливали руки когенів перед спеціальним благословенням під час богослужіння. Серед декоративних елементів тут переважають зображення левів та рослинних орнаментів, зустрічаються і архітектурні елементи, сегменти поля з викарбуваними в них літерами фр – які є абревіатурою івритських слів – по (тут) і нітман (схований, покоїться) або ж нікбар (похований), або ж нігназ (схований). Перерване життя молодих людей символізує зламана гілка дерева (між іншим такий символ використовується і на сучасних християнських похованнях).

Більш оригінальними є зображення: двох полиць з 10-ма книгами, які символізують вчену людину; будівлі зі східним куполом та підписом «кімната Рахель» – можливо натяк на надгробний пам'ятник Рахель, який згадується у Біблії – Книга Буття 35:16-20, чи на рід заняття похованої жінки; плаваючого лебедя в оточенні водяної рослинності.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Негативи мацейв єврейського кладовища у Рівному (26 штук). Допоміжний фонд Рівненського обласного краєзнавчого музею.

2. Корчак А. Поезія печалі. Що написано на вцілілих надгробках єврейського кладовища в Радивилові? // Прапор перемоги. - № 11 (7462). – Радивилів, 16 березня 2007. – С. 5.

3. Прищепа О. Вулицями Рівного: погляд у минуле. – Рівне, 2006. – 223 с.

4. www.berkovich-zametki.com

5. www.jewish-heritage.org

6. www.slovar.co.il

Ігор МАРЧУК

Підпільні друкарні та періодичні видання волинського крайового проводу ОУН(б) у 1940-50-их роках

Одним з перших масових видань для українського націоналістичного підпілля на Волині була газета «Інформатор», що друкувалася у друкарні під назвою «Воля народам». Перші її числа з'явилися восени 1942 року, а у 1943 році було надруковано ще 20 номерів - з 1(4) по 20(23). Газета завжди містила змістовні передові статті, загальні огляди «Події на фронтах», різні політичні новини. Цю газету досить часто можна зустріти в архівах та музейних збірках, що свідчить про її масове розповсюдження серед населення [1, 246].

Влітку 1943 року політичний референт волинського крайового проводу ОУН(б), або його ще називають «провід ОУН(б) на Північно-західних українських землях», Яків Бусел – «Роман Галина» для того, щоб організувати політично-виховну роботу серед вояцтва УПА створив редакційну групу і розпочав видання місячного журналу для УПА під назвою «До зброї». Редакційний осередок містився на території Костопільського району Рівненської області, поряд з підпільною друкарнею «імені Б.Хмельницького». Починаючи з липня 1943 року щомісячно з'явилося 6 номерів. Існує інформація про вихід кількох номерів у 1944 році.

Безпосередньо у написанні статей і редагуванні журналу брали участь співробітники політичної референтури УПА: Ярослав Герасименко – «Поет», Андрій Мисечко – «Май», Олексій Сухима – «Нечай», Марія Затиркевич – «тьотя Хівря», «Віра» та інші [2, 16-17]. Наклад журналу орієнтовно становив 4-5 тисяч примірників. Журнал «До зброї» містив матеріали на такі теми: сучасна військова політика, військовий вишкіл, військова термінологія, описи боїв УПА з німцями та радянськими партизанами, бойові дії на фронтах Другої світової війни, посмертні згадки про загиблих командирів УПА і провідників ОУН(б).

Це унікальне видання припинило виходити десь взимку 1944 року, коли співробітники НКВС, мабуть, викрили «Друкарню УПА ім. Богдана Хмельницького».

Кілька газет для українських повстанців Волині та Полісся розпочала видавати сформована восени 1943 року Українська пресова служба (УПС) при УПА. Зокрема, газету «Новини» (вдалося виявити №32 від 10.XII.1943; №35 від 18.XII.1943; №36 від 21.XII.1943). Українська пресова служба видавала з жовтня 1943 року «Тижневий огляд подій», призначений для політінформацій в середовищі вояків УПА.

Підпільна мережа також налагодила видавництво газет «Наш фронт» із друкарні «Свобода» у Камінь-Каширському від 1 липня 1943 року, редактором якої був «І. Кузьменко», і «Новинки» як офіційного видання ОУН(б) на ПЗУЗ теж від видавництва «Наш фронт» [1, 247, 250].

Про місця переховування підпільних друкарень та їхні видання ми дізнаємося зі звітів Внутрішніх військ НКВС, які під час проведення спецоперацій тільки на території Рівненської області з січня 1944-го до лютого 1945 року ліквідували 5 друкарень ОУН.

Зокрема, 20 січня 1944 р. співробітники контррозвідки «Смерш» під час обшуку господарств у селі Тинне Сарненського району затримали невідомого, який назвався Лапіним Святославом Іллічем, 1924 р. н., і зізнався, що є учасником ОУН під псевдонімом «Щербак» і виконує обов'язки завідувача окружної друкарні ОУН. За його даними «22 січня 1944 р. в лісі поблизу села Бережниця була виявлена друкарня «ОУН». Вона знаходилась у бункері на відстані 2 км на схід від села. При спробі арешту персоналу цієї друкарні Зінчук Арсеній Іванович був затриманий, а двоє – «Корч» та І. В. Мукусей покінчили життя самогубством. У бункері було

вилучено:
Друкарська машинка «Американка» – 1.
Шрифту (українського) – 6 ящиків.
Фарби друкарської – 2 банки.
Паперу – 1,5 рулони.
Листівок різних – 200 примірників.
Газет та журналів – 220 примірників.

Після вивезення майна друкарні друкарську машину «Американка» було передано через Сарненський райвідділ НКДБ органам радянської влади у Сарненському районі [3, 6].

Доповідна записка начальника відділу контррозвідки «Смерш» 13 армії 1-го Українського фронту полковника Александрова від 20 лютого 1944 р. повідомляє, що оперативна група НКДБ у бліндажі біля будинку лісника в с. Тартак (18 км. від м. Дубно Рівненської області) вилучила педальну друкарську машину, 16 друкарських кас з українським шрифтом, 6 матриць з текстом, 2 друкарські машинки, чистий папір, друкарську фарбу, допоміжні матеріали: папір, фарбу та різну підпільну літературу. Тут друкувалася відозва до поневолених народів Східної Європи та Азії загальним накладом 30 тисяч примірників (з них 20 тисяч – російською мовою).

18 квітня 1944 р. Деражненським районним відділом НКДБ на хуторі села Бечаль під спаленою хатою селянина С. Панчука було виявлено та вилучено стаціонарну друкарську машину ОУН, біля двохсот кілограмів шрифтів та різну підпільну літературу. Крім того, у бункері знайдено радіоприймач, репродуктор, німецький мотоцикл, дві швейні машинки, різні побутові речі та продукти харчування. Серед вилученої літератури були примірники газет «За Самостійну Україну», «Вільна Україна», журналів «До зброї», «Інформатор», «Наш фронт», велика кількість листівок УПА за квітень 1944 р. Ця друкарня належала крайовому проводу ОУН на ПЗУЗ і очевидно саме вона друкувала журнал «До зброї» [3, 12].

Під час проведення операції з виявлення та ліквідації командира УПА-Північ Дмитра Клячківського – «Клима Савура» 12 лютого 1945 р. в Оржевському лісі Клеванського району «вилучена друкарська машинка, на якій набрано контрреволюційні листівки. Кілька сотень вже віддрукованих. Також вилучено оригінал з підписною візою – «віддрукувати 15 тисяч» [4, 37].

Підпільна друкарня під назвою «Свобода народам» була виявлена співробітниками НКВС у кінці травня 1945 р. у селі Річки Корецького району. Вона працювала там з 1944 р., і, ймовірно, була перевезена з Волинської області спеціально для крайового проводу ОУН ПЗУЗ і рейдуючих підрозділів групи УПА «Тютюнник» оскільки «Клим Савур» восени 1944 р. перевіряв пропагандивну роботу цього осередку і виявив її незадовільною. За його наказом Ю. Стельмащук – «Рудий» передав друкарню провіднику «Верещаці». Ось що він сказав на допиті: «Останній раз я бачив «Верещаку» у грудні 1944 року в Ковельському районі, куди він приїжджав для отримання друкарні згідно з розпорядженням «Клима Савура» [5, 32].

Друкарня Ковельського окружного проводу ОУН діяла до 10 березня 1946 р. на хуторі Мельці Седлищанського району Волинської області. Під час її ліквідації загинули політреферент округи Микола Паньковець – «Варнак» і окружний господарчий Федір Клиновий – «Борис Сивий». Ймовірно, ще одна друкарня знаходилася у с. Романів Теремнівського району Волинської області, де 13-14 грудня 1945 р. загинули члени крайового проводу ОУН на ПЗУЗ, серед яких були референт пропаганди «Вік» («Апостол»), «Вадим» – керівник видавничого осередку при проводі ОУН на ПЗУЗ, «Сизий» – технічний працівник при проводі ОУН на ПЗУЗ [5, 33]. Втрата великої кількості друкарень протягом 1944-45 років призвела до припинення видання більшості періодичних видань на ПЗУЗ («Вільна Україна», «Інформатор», «До зброї», «За самостійну Україну», «Інформації» та інших). Підпілля було змушене перевести роботу пропагандивних осередків на малопродуктивну техніку: друкарські машинки, циклостилі, сколграфи, шапірографи. Певна стабілізація в діяльності підпілля дозволила започаткувати у цей період друк таких видань, як інформаційний журнал «Шляхом боротьби» (ч.1, листопад 1945 р.) та в іншому вигляді «Інформатор» (ч.1, 1946 р.). Вийшли друком збірки

поезій Миколи Козака «З днів боротьби» (ч.1 у 1945 р., ч.2 у 1946 р.) та нарис Людмили Фої «Молодь східних українських земель в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу» (21 жовтня 1945 р.). Крім того, згідно інструкцій проводу ОУН на ПЗУЗ всі організаційні одиниці, починаючи від району, мали створити власну технічну базу для розмноження вишкільної та пропагандивної літератури.

Очевидно, одну з останніх потужних друкарень проводу ОУН на ПЗУЗ було ліквідовано у 1949 р. Ймовірно, вона називалася «імені Клима Савура», хоча на частині підпільних видань за 1948 р. зустрічаємо назви «імені В. Робітницького», «імені ген. Трейка». Сама друкарня знаходилася поблизу місця переховування тогочасного керівника ОУН на ПЗУЗ Миколи Козака («Смок», «Петро Кучма», «Вівчар», «Сергій Хортиця»). Радянські документи повідомляють, що Рівненським обласним управлінням МДБ 8 лютого 1949 р. ліквідовано керівника проводу ОУН на ПЗУЗ «Смока», а 18 лютого ліквідовано друкарню цього ж проводу. «Крім шрифту та обладнання друкарні було вилучено 90 тисяч сторінок антирадянської націоналістичної літератури та листівок, у тому числі: 7500 екз. протиколгоспної брошури по 11 сторінок кожна, «За самостійну Українську соборну державу» 6500 екз. та відбиток кліше «Клим Савур» 2200 екз.» [6, 86].

Інший документ подає обставини виявлення друкарні імені Клима Савура групою охорони громадського порядку на чолі з І. А. Сіваком у с. Пітушки Острожецького району. Група, проходячи через хутір Річиця вказаного села, вирішила оглянути будинок громадянки Мельничук, але та відмовилася пускати їх до хати. Група, застосувавши силу, увійшла в будинок і виявила у коридорі вхід до бункера, де розміщувалась оунівська друкарня, вже готові книги та брошури, півтори тонни паперу, кілька шинелей та одна гвинтівка. Інформації про те, хто в ній працював не маємо. Тільки зі спогадів М. Савчин дізнаємось, що серед співробітників друкарні працювала В. Корольчук – «Христя» [6, 132]. Також відомо, що у сусідньому Клеванському районі переховувався відомий повстанський художник Ніл Хасевич («Бей», «Зот», «Левко», «Рибалка»), який був головним ілюстратором листівок, газет і журналів волинського підпілля. Ймовірно, саме його дереворити тиражувалися у друкарні імені Клима Савура. Крім того Ніл Хасевич виготовляв дерев'яний шрифт для технічних ланок підпілля. Під час ліквідації групи підпільників ОУН 20 вересня 1947 р. в селі Орв'яниця Дубровицького району в клуні громадянки Деркач Уляни Федорівни виявлено схрон, де знищено двох підпільників: «Залізного» – Василя Фурсовича і «Джуру». Крім зброї у них вилучено дві польові сумки з націоналістичними листівками, 2 кілограми чистого паперу і набір дерев'яного шрифта. Цього ж дня у клуні Федори Гаврилівни Фурсович виявлено ще один схрон, де знаходилася друкарня. «Підпільна ... друкарня, виготовлена з двох барабанів з набірним шрифтом для друкування антирадянських листівок – 1.

Запас малих та великих літер з дерева – 3 коробки.

Залізна коробка з кришкою, виготовлена з оцинкованого заліза, розміром: довжина 38 см, ширина 19 см, висота 2 см. У коробці знаходилася повсть, просякнута чорною типографською фарбою.

6 флаконів червоної і чорної друкарської фарб.

7 дерев'яних кліше для друкування антирадянських карикатур.

Антирадянська література у кількості 12 брошур.

Антирадянські плакати з карикатурами (різні) – 60 екземплярів.

Антирадянські карикатури, заготовлені для плакатів – 230 екземплярів.

Антирадянські листівки різного змісту – 400 екземплярів» [7, 81-83].

Ця технічна ланка підпорядковувалась Дубровицькому надрайонному проводу ОУН, який очолював «Клим» він же «Михайло». До її складу входили «Корній», «Панько», «Кобзар», «Залізний», «Комар» та інші.

Протягом 1946-1948 рр. вдалося організувати видання підпільної літератури крайовому проводу ОУН під шифром «Одеса», який діяв на території окремих районів Рівненської та Житомирської областей, а також направляв рейдові групи підпільників у центральні

області України. Захоплений МДБ 13 серпня 1948 р. керівник цього проводу Степан Янішевський – «Далекий» під час допитів розповів про основні технічні засоби пропаганди підпорядкованих йому підпільних ланок. Крайовий провід «Одеса» мав у своєму розпорядженні чотири друкарських верстати, два ротатори і біля 9 друкарських машинок. Уся ця техніка була у різному стані й не завжди працювала. Одну з друкарень було вилучено поблизу місця переховування «Далекого». Її ще в лютому 1946 р. викрала з м. Межиричі боївка «Дніпра», а шрифт для неї був здобутий під час нападу на м. Березнів Кам'янець-Подільської області у 1947 р. У цій друкарні видавалися газети «Пробоєм» та «Зов крови», різноманітні листівки і брошури. Редактором та автором статей виступав сам С. Янішевський під псевдонімами «П. Полотенко» та «П. Воленко» [3, 12].

Дуже часто на підпільній літературі краєвого проводу «Одеса» зазначалось, що видана вона у друкарні ім. Є. Коновальця в Києві. Щодо накладів, то, за свідченнями «Далекого», тільки листівка «За що бореться УПА» була видана накладом 10000 примірників, інші ж листівки видавалися накладом у 4-5 тисяч примірників. Газети «Пробоєм» та «Зов крови» виходили ще меншим накладом – від 800 до 1200 примірників (*примірники цих газет є у фондах РОКМ. – прим. автора*). Підпілля постійно відчувало брак паперу та друкарської фарби. Друга друкарня була викрадена на початку 1947 р. членом крайового проводу «Одеса» М. Мельником – «Павлом» під час вже згадуваної акції на м. Березнів Кам'янець-Подільської області. Вона була законсервована і закопана в Городницькому лісі. Третя друкарня перебувала у районі базування Костопільського надрайонного провідника ОУН «Ярослава» на Деражненщині і була виявлена підпільниками цілком випадково. Очевидно, вона була захована референтурою пропаганди крайового проводу ОУН на ПЗУЗ ще у 1943 р. Друкарня була справною, однак не було людей, які вміли б на ній працювати. Четверту друкарню самотужки виготовили підпільники під керівництвом Корецького надрайонного провідника ОУН «Максима» протягом лютого-квітня 1948 р. Крім того М. Климук – «Максим» встановив зв'язок із редакцією Рівненської обласної газети «Червоний прапор» і звідти отримував папір, фарбу і шрифти для підпілля. Дійсно, у листопаді 1948 р. після загибелі «Максима» управління МДБ по Рівненській області провело арешти серед працівників редакції. Були заарештовані: коректор газети Кухарчук, співробітник Сідляр, друкарка Якимович та інші (всього 5 осіб). У Кухарчука під час обшуку було вилучено друкарський шрифт та 8 кг поліграфічних матеріалів [3, 11].

Активізація діяльності ОУН на території центральних та східних областей УРСР у кінці 40-их на початку 50-их рр. XX ст., вимагала посилення пропаганди серед місцевих жителів і відповідно збільшення тиражів націоналістичної літератури та створення каналів передачі її на цю територію. Новий керівник волинського крайового проводу ОУН(б) Василь Галаса – «Орлан» був досить добрим публіцистом. Він продовжив випуск журналу «За волю нації», три числа якого до 1948 р. вийшли під редакцією Людмили Фої – «Марії Перелесник», і до 1953 р. видав ще шість номерів. Створив журнал «Молодий революціонер» (вийшло 7 номерів) та написав низку статей, рецензій, листівок, 15 гасел до інших народів СРСР (накладом 33 тис. примірників їх було розіслано до інших крайових проводів ОУН). «Орлан» активізував роботу оунівського підпілля на території Житомирської і Київської областей. Протягом 1950-51 років він відправив у ці області кілька підпільних груп: групу колишнього керівника Брестського окружного проводу «Мефодія» (він же «Богун», «Вавилонський»), групу «Мирона» (4 чоловіки) як районний провід ОУН у Київській області, учня Ніла Хасевича «Артема» для виготовлення кліше і друкування листівок та «Кучера».

Крім того, у жовтні (за іншими даними влітку) 1950 р. для перевірки роботи на сході, був відправлений референт СБ крайового проводу ОУН на ПЗУЗ «Кайдаш» з друкаркою та двома бойовиками.

У 1951 р. «Орлан» перекинув «Вавилонському» невеличку друкарню для розмноження листівок і брошур, а також 10 тисяч карбованців для потреб роботи [8, 118].

29 грудня 1951 р. в селі Яроповичі Андру-

шівського району Житомирської області чекістами було ліквідовано керівника технічної ділянки «Артема» та двох підпільниць: «Нону» і «Марту», та вилучено друкарню і 31 кілограм шрифта [9, 798-799].

У довідці Управління МДБ по Тернопільській області від 10 червня 1950 р. повідомлялося, що на початку червня у Шумському районі в одному з підземних бункерів було вилучено друкарню ОУН. Це був портативний друкарський верстат, виготовлений ще для радянських партизанських загонів у 1943 р. До нього додавалася спеціальна інструкція, перекладена з російської мови. Зі станком зазвичай працювало два підпільники [3, 18]. Подібна портативна друкарня радянських партизанів експонується у Рівненському обласному краєзнавчому музеї у залі, присвяченій історії Другої світової війни.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Содоль П. Українська повстанська Армія, 1943-49. Довідник другий. - Нью-Йорк: Видавництво «Пролог», 1995. - 296 с.

2. Літопис УПА. Нова серія: Видання головного Командування УПА. - Київ-Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1995. - Т.1. - 250 с.

3. Іщук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації українських націоналістів у 1944-1954 рр. - К., 2007. - 38 с.

4. Марчук І. Останній бій Клима Савура (фраґмент з історичної розвідки) // Визвольний шлях. - 2003. - №3. - С.36-37.

5. Літопис УПА. Нова серія. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944-1946: Документи і матеріали. - Київ-Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2006. - Т.8. - 1448 с.

6. Літопис УПА. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партій, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. Книга четверта: 1949-1959. - Київ-Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2003. - Т.7. - 716 с.

7. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). Фонд Р-2771, опис 2, справа 2031.

8. Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. - Вип.1. - К.: Інститут історії України НАН України, 2000. - 208 с.

9. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1945-1955. - К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. - 836 с.

Аліна МАСЯЄВА

Рівне у ліногравюрах Євгена Чорного

(З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

У Рівненському обласному краєзнавчому музеї (надалі РОКМ) зберігається значна колекція (близько 245 експонатів) графічних робіт художників, творчий і життєвий шлях яких тісно пов'язаний з Рівненщиною. В історії українського мистецтвознавства залишається малодослідженою ділянка графічної творчості рівненських митців. Вивчення доробку художників, який знаходиться у фондах музею, збереження художніх колекцій – першочергове завдання музеєзнавців, адже вони повинні зберегти і передати культурні пам'ятки наступним поколінням, оскільки шлях до порятунку духовності народу полягає в збереженні його історичних джерел та культури.

Чорний Є.В.

Серед митців нашого краю, значної уваги заслуговує творча діяльність талановитого художника-графіка Євгена Васильовича Чорного, автора багатьох робіт, значна частина яких присвячена місту Рівне.

Народився Євген Васильович 21 грудня 1936 р. в селі Шубків Рівненського району Рівненської області. У 1970 року закінчив Львівський державний поліграфічний інститут ім. Івана Федорова, після чого, разом зі своїм колегою Феофаном Бобриком він започатковує у Рівному групу майстрів станкової графіки [2, 4]. Викладачами майбутнього художника були В. В. Бунов, В. М. Савін та Ю. Гапон. Із 1972 р. Євген Чорний –

графік художньо-виробничого комбінату Рівненської обласної організації Спілки художників України. У 1988 р. він стає членом Спілки художників України [1, 111].

Євген Чорний був учасником обласних та республіканських художніх виставок. Художника охоче запрошують для оформлення книг рівненських авторів, зокрема, Володимира Грабоуса, Івана Пащука, поетеси Олени Теліги.

Характеризуючи творчу діяльність художника-графіка, слід відзначити, що в його доробку рішуче утверджувались принципи реалістичного мистецтва. У своїх роботах Є.Чорний зображає вулиці міста Рівного, розвиток його промисловості, використовуючи при цьому художньо-виразну мову ліногравюри, застосовуючи виражальні можливості чорно-білих контрастів, світлотіні, силуету, лінії. Дослідження цих робіт є досить важливим, оскільки минуть десятиліття і ліногравюри з зображенням вулиць Рівного, його будівель, промислових споруд слугуватимуть історичною довідкою, за якого вивчатимуть архітектурне минуле міста. Творчий доробок митця дає багатий матеріал для вивчення та дослідження.

У ліногравюрі Є.Чорного «Рівне будується» (1980 р.) яскраво простежується цікавість художника до індустріального пейзажу, породжена спрямованістю на зображення розвитку господарства краю.

Відображено будівництво у центрі міста нової багатоповерхівки; показано процес будівництва: за допомогою вантажних машин та екскаваторів відбувається підготовка території для нової забудови. Видно вже п'ять поверхів нової будівлі, за якою стоїть підйомний кран. Зліва, за межами будівництва вирує звичайне життя: люди чекають на зупинці транспорт. На другому плані змальовано міський краєвид, на якому не важко впізнати Рівненський Свято-Воскресенський собор, огорнутий чудовим пейзажем. Тематика розбудови міста продовжується у ліногравюрі «Нові квартали» (1979 р.), яка виконана у чорно-синіх та зелених тонах.

Чорний Є.В. «Нові квартали» (1979).

У цьому творі звертає на себе увагу високий рівень художнього виконання, вдала композиційна побудова, відіграє важливу роль кольорове вирішення роботи. На першому плані ліногравюри представлено людей, які розбивають фундамент нової будівлі. На другому – вже побудовані багатоповерхівки та ще недобудований дім. Твір вражає реалістичністю зображення та цікавим композиційним вирішенням.

Ліногравюра «Велика хімія» (1978 р.) змальовує розвиток промисловості Рівного.

Чорний Є.В. «Рівне будується» (1980).

Чорний Є.В. «Велика хімія» (1978).

Чорний Є.В. «Театральна площа» (1977).

Є.Чорний продемонстрував тонке відчуття світлотіньових градацій, вміння добре передавати засобами станкового мистецтва перспективу та інтенсивність звучання різних планів. На передньому плані зображено групу людей та кілька машин, які їдуть по дорозі. На другому плані видно корпуси велетенського хімічного комбінату рівненського промислового об'єднання «Азот», з труб якого клубочиться дим.

Творчо розвиваючи традиції української реалістичної гравюри, Є. В. Чорний прагне засобами художньої виразності передати своєрідну красу міста Рівного.

Ці почуття яскраво виражені у ліногравюрі «Театральна площа» (1977 р.), де в центрі зображено будівлю Рівненського обласного драматичного театру та площу перед ним.

Ліногравюра «Набережна» (1977 р.) представляє вулицю із забудовами та зеленими насадженнями вздовж річки Усті. На дорозі показано транспорт, а по тротуару вздовж вулиці проходять люди. На ліногравюрі

Чорний Є.В. «Проспект Миру» (1977).

Чорний Є.В. «Вулиця Гагаріна» (1977).

«Проспект Миру» (1977 р.) перед нами відкривається панорама проспекту, де на другому плані видніється готель «Мир».

Справа простягається липова алея. На перехресті вулиць Шевченка та проспекту Миру, зліва, зображено п'ятиповерхову будівлю.

Ліногравюра «Вулиця Гагаріна» (1977 р.) представляє на передньому плані п'ятиповерхову будівлю, на першому поверсі якої знаходиться бібліотека.

На другому плані – дев'ятиповерховий будинок, внизу якого розміщується магазин «Дитячий світ». Поруч з будинками зображено паркову зону.

У всіх цих станкових творах органічно поєднуються ідейний задум та професійна майстерність автора.

Узагальнюючи викладений вище матеріал, можна зробити висновок, що для більшості творів Є. В. Чорного характерна чітка побудова, реалістична виразність рисунка, а також висока майстерність в оволодінні технікою ліногравюри. Ліногравюри цього майстра відзначаються точністю й реалізмом. Досліджуючи роботи художника, які знаходяться у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, можна зробити висновок, що Є. В. Чорний – це талановитий графік-реаліст, художник, життя, діяльність та творчість якого повинні вивчатися та бути надбанням нашої культури.

КАТАЛОГ ХУДОЖНІХ РОБІТ
Є. В. ЧОРНОГО
З ФОНДІВ РОКМ

1. **Рівне будується**
1980 р. папір, лінографія, 37х40
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 80 р.». Подаровано автором, червень 1984 р. Акт № 3902/109 від 19 червня 1984. Інв. № 1753.

2. **Нові квартали**
1979 р. папір, лінографія, 40х39,5
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 79 р.». Акт № 2535/43 від 21 лютого 1980 р. Інв. № 1494.

3. **Велика хімія**
1978 р. папір, лінографія, 43,5х43
У правому нижньому кутку підпис: «Чорний», в лівому нижньому - «Велика хімія». Акт № 1931/34 від 27 січня 1978 р. Інв. №1430.

4. **Театральна площа**
1977 р. папір, лінографія, 44х43,3
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 77 р.». Акт № 1931/34 від 27 січня 1978 р. Інв. № 1429.

5. **Проспект Миру**
1977 р. папір, лінографія, 43,5х44
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 77 р.». Акт № 1931/34 від 27 січня 1978 р. Інв. № 1426.

6. **Площа Короленка**
1977 р. папір, лінографія, 43х43,5
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 77 р.». Акт № 1931/34 від 27 січня 1978 р. Інв. № 1425.

7. **Набережна**
1977 р. папір, лінографія, 43,5х44
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 77 р.». Акт № 1931/34 від 27 січня 1978 р. Інв. № 1428.

8. **Новобудови**
1976 р. папір, лінографія, 33,5х45,5
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 76 р.». Акт № 2535/43 від 21 лютого 1980 р. Інв. № 1495.

9. **Площа В. Леніна**
1977 р. папір, лінографія, 43,5х44
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 77 р.». Акт № 1931/34 від 27 січня 1978 р. Інв. № 1424.

10. **Рівне сьогодні**
1979 р. папір, лінографія, 38,5х47,5
В правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 79 р.». Акт № 2535/43 від 21 лютого 1980 р. Інв. № 1500.

11. **Вулиця Гагаріна**
1977 папір, лінографія, 43,5х43,5
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В.77». Акт № 1931/34 від 27 січня 1978 р. Інв. № 1431.

12. **Рівне будується**
1972 р. папір, лінографія, 30х45
Закуплено в Рівненських художньо-виробничих майстернях. У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В. 72 р.».
Акт № 1179/112 від 27 серпня 1975 р. Інв. № 1223.

13. **Місто будується**
1980 р. папір, срібний олівець, 35х48,5
Закуплено в автора у вересні 1980 р. Акт № 2789/298 від 4 жовтня 1980 р. На звороті напис олівцем: «Ч.Є.В. Місто будується. Срібний олівець, 1980 р.» Інв. № 1575.

14. **Вид на площу В.І.Леніна**
1977 р. папір, лінографія, 43,5х43,5
У правому нижньому кутку підпис: «Ч.Є.В.77.». Акт № 1931/34 від 27 січня 1978 р. Інв. № 1423.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Столярчук Б. Митці Рівненщини. - Рівне: Ліста. - 1997. - 365 с.
2. Шморгун Є. Виставка в училищі // Робітнича газета. - 1985. - 20 листопада.

Роман МИХАЛЬЧУК

Жовтень 1942-ого: трагедія мізоцьких євреїв

Не всі жертви нацизму були євреї
Але всі євреї були жертвами нацизму
Елі Візель

Про Голокост часів Другої світової війни сказано і написано багато, тому в декого може скластися враження, що про ті сторінки історії відомо все. Так, написано і сказано багато, але далеко не все. Наша пам'ять знову й знову повертається до тих часів. І в цьому – настійлива вимога історії.

Війна, яка в світовій історіографії має назву «Друга світова війна», а радянські історики назвали її «Велика Вітчизняна війна», в Ізраїлі позначається терміном «Шоа» – Катастрофа [11, 3]. І це дійсно була катастрофа не лише єврейського народу, але й усього світу.

Напередодні 65-річчя подій, про які піде мова, не можна допустити, щоб злочини фашистів залишалися невідомими чи забутими. Тому наша розповідь – ствердження давно нам відомого, але й нині актуального «Ніхто не забутий – ніщо не забуте».

Окупація Мізоча німецькими військами відбулася 27 червня 1941 р. [8, 419]. Німецька танкова колона в Мізоч увійшла о 10-ій ранку [14].

Хоча хлібом-сіллю німців ніхто не зустрічав, націоналістичні сили містечка з радістю сприйняли таку новину. І це не дивно, зважаючи на ту політику, яку проводили більшовики. Та й пересічні люди спочатку не відчували ніякої агресії з боку солдат. Люди виходили з хат, з цікавістю дивилися на «нових визволителів». Дехто на їхні прохання виносив хліб, яйця, а взамін німці давали мило, цукерки, цукор. Дітвору висаджували на танки, фотографували, пригощали солодощами. Здавалось, то було справжнє визволення [14]. Незабаром з'явились і атрибути нового порядку: жандармерія, гестапо, станична управа.

На хвилі піднесення багато українців записалось у поліцію. Влада також лояльно ставилась до них: дозволили жовто-сині прапори, жовто-голубі нарукавні пов'язки, тризуби. Вже в середині липня в Мізоцькій поліції налічувалось 30 чоловік [12]. Уже потім німці прапори зняли і в поліції залишили небагато націоналістів. Решту відправили у Рівне, де була створена Січ, і вони мали вести боротьбу з червоними партизанами.

Жандармерію в Мізочі очолив німецький офіцер Древе. На чолі гестапо був німець Райх, його заступником – фольксдойч Гілле. Польський офіцер, виходець з Гурбів, фольксдойч Гребер очолив мізоцьку шуцполіцію [10, 155]. Відразу слід зауважити, що багато українців у німецьких органах займали високі посади. Це і мізочани, і мешканці прилеглих до нього сіл. З етичних міркувань, ми не будемо називати прізвища цих людей.

Приблизно з середини літа 1943 р. всі українці, що служили німцям, перейшли на бік УПА. А німці на їх місці сформували шуцкоманду з поляків, що повтікали в Мізоч із навколишніх сіл. У складі шуцкоманди було близько 300 чоловік [14]. Становлення окупаційного режиму супроводжувалося регламентацією життя людей, особливо євреїв. З наказу районного коменданта народної міліції* міста Мізоч [2, 44] дізнаємось, що всім особам наказувалось здати волосній команді тої ж таки народної міліції м. Мізоч радіоприймачі, велосипеди, друкарські машинки. Усе це повинно бути зроблено протягом трьох днів (з 22 по 25 липня 1941 р.). Жителі міста не могли вільно пересуватись. Без дозволу волосної команди не можна було залишати місця свого мешкання. За невиконання вищеназваних наказів винні карались судом воєнного часу [7, 18]. Були й пункти, за невиконання яких відразу ж розстрілювали. Це наказ здати холодну та

* Поліцейські органи, створені фашистами на окупованій землі.

вогнепальну зброю протягом 24 годин усім особам «без різниці національності, які будуть допускати грабунки, напади».

Також були окремі вказівки євреям. Пункт 7 наказу відказував «жидівському населенню» від 14 років життя з 22 липня 1941 р. носити на правій руці білі пов'язки з синіми шестикутними зірками [2, 44].

Житель с. Стубло (поблизу Мізоча) Бідюк Володимир Маркович згадує, що євреїв заставляли носити позначки на спині. На випадок, якщо «мічені» будуть втікати, німецька куля повинна була поцілити прямо в серце [15]. Також від 8 години вечора до 7 години ранку за німецьким часом євреям заборонялося виходити на вулицю. У разі невиконання – розстріл [2, 44].

Дослідники говорять, що створення гетто* на Рівненщині можна поділити на два етапи. Створення гетто в Мізочі відносять до першого (осінь 1941 – літо 1942 рр.) [9, 21].

Як відомо, з давніх часів у селищі проживали євреї, яких налічувалось близько двох тисяч. За розповідями очевидців, гетто розташовувалось з одного боку – там, де зараз автобусна станція, аптека, поліклініка, з другого – навпроти, де розміщені торговельні об'єкти. Саме гетто розділяла дорога. Згодом нею гнали євреїв в останню дорогу.

У гетто було зібрано 2 тисячі мізоцьких євреїв і ще стільки ж було зігнано з навколишніх сіл. Тут панував жорстокий режим: місце суворо охоронялося міліцією. Не дозволялося ввозити харчі, був спровокований штучний голод. Німці користувалися з цього і за найменші поступки євреям отримували від них дорогоцінності, золото [15].

Щоб не померти з голоду, євреї йшли на все. Одному з них вдалося домовитись з українцем, щоб той привів у гетто корову, щоб було що їсти. Мала бути щедра винагорода. Та коли про це стало відомо німцям, вирок був один – смерть одному й другому.

Смерть мала бути показовою Німці зробили шибеницю і повісили єврея. Українцю повісили на шию таблицю з написом, щось на

Фото 1. Дорога, по якій вели євреїв на страту 14 жовтня 1942 р.

зразок «він зробив з євреями гешефт» («він злигався з жидами»). І в такому вигляді його водили по всьому Мізочу. Але бідоласі пощастило, німці його не повісили, а відпустили [15].

А 14 жовтня відбулися події, які дістали назву «Мізоцька трагедія». Нацисти почали «остаточно вирішувати єврейське питання». Мова йде про знищення багатьох сотень ні в чому не повинних мирних людей.

У той день природа подавала свої знаки. Осінній ранок був напрочуд тихий і теплий. За розповіддю очевидця, над сосновим лісом з'явилася зоря. Це здалось досить дивним – світить сонце і зійшла єдина зірочка. Стало зрозуміло, що станеться щось погане [11, 147-148].

Але ще до організованого розстрілу маємо підстави стверджувати, що багато євреїв знищили на місці. Звернемось до рядків щоденника невідомого ОУНівця, який фіксував події на папері [1, 10]. До речі, він фіксує події 13-им, а не 14-им числом.

«Тринадцятого жовтня сорок другого року, це день, який на довгі роки пам'ятний, це страшний для тих, які загинули, велика катастрофа прийшла на один з арійських народів – жидів». Автор порівнює Мізоч з Рівним і з'ясовує різницю між ними. Пише, що в Рівному в більшості вдалося зігнати євреїв «до купи», бо ті не вірили в можливість масового розстрілу, а в Мізочі менше вдалося зігнати, а більше вбито на місці. Ще вночі було чути «го-

* «Советский энциклопедический словарь» слово гетто пояснює так: це «частина міста, що виділялпся в середні віки в країнах Західної і Центральної Європи для проживання (ізольованого) євреїв». Під час Другої світової війни гетто були створені нацистами в ряді міст Південної тта Східної Європи і перетворені в «табори знищення».

лосне і часте співання крісів, а також тривожне співання бравнінгів». По селі вихром літала чутка «б'ють жидів в Мізочі».

У ніч з 13 на 14 жовтня 1942 р. поліцаї оточили гетто. Слід визнати – оточення проходило і за участю українців. А вранці того ж дня з Рівного на автомашинах приїхала група німців (близько 25 чоловік). Із сусідніх сіл зібрали поліцаїв і роздали їм додаткові боєкомплекти патронів [12].

Жителям гетто було оголошено, що їх сьогодні вагонами зі станції Мізоч відправляють в Німеччину на роботу. Для цього треба було зібратися на площі о 16-ій годині, взявши з собою всі цінні речі та вдягнувши все нове (щоб потім їх забрали німці).

Отже, зібравши близько півтори тисячі чоловік, о 16 годині німці повели колону в напрямку залізничної станції (фото 1). Попереду на мотоциклі з кулеметом їхав гестапівець Гілле, вся колона була оточена поліцаями з собаками, а в кінці на автомашинах їхали німці [5].

Коли євреї зрозуміли, що їх ведуть на страту, то почали викидати дорогі речі (золото, прикраси) з містка в р. Стубелку та на дорогу, аби тільки фашистам не дісталися. Попереду колони йшов рабин. Багато людей співчували нещасним. Деякі, що стояли обабіч дороги плакали й просили фашистів про помилування нещасних, та рабин сказав: «Не просіть і не плачте, що заслужили, те й маємо» [5].

Коли євреїв пригнали до рову, то одна жінка віддала німцеві коробочку з золотом. Той висипав золото в свою кишеню, а коробочку кинув на землю. Син єврейки підняв коробочку й почав з нею гратися. І тут фашист розстріляв матір. А коли хлопчина підбіг до вбитої матері, він розстріляв і його [11, 148].

Для характеристики подальших подій ми звернемось до офіційного документа «О зверствах, учиненных немецко-фашистскими оккупантами...», складеного 27 листопада 1944р. районною комісією з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх посібників [3, 196]. Такі комісії створювались радянською владою (після визволення краю) в багатьох населених пунктах, де лютували фашисти, щоб розкрити злочинну

Фото 2. Колона євреїв під час розстрілу.

суть їхньої дільності. Отже, повернемось до документа. Він свідчить, що за наказом німців, євреї самі викопали собі могильну яму. Нібито для потреб Мізоцького цукрового заводу потрібно було викопати рів. Довжина такого рову була 50 м, ширина – 7 м, глубина – 6 м. Розміщувався він у 300 м від заводу. Саме в цьому рову і проводились вбивства [3, 196].

Привівши колону до рову, німці наказали євреям роздягатись. За цим слідкував чех Густав Гілле. Крім того, він ще й фотографував. Невдовзі за 20 м біля рову виросли три кучугури речей: окремо складали одяг, окремо взуття, окремо коштовності.

За документами, екзекуції проводились таким чином: німці підводили смертників до ями групами по 5-6 чоловік. Потім ставили їх на коліна з нахилом тіла вперед і розстрілювали (фото 2) [3, 196].

Розправу почали з групи підлітків. Деякі полонені намагалися втекти, але відразу ж були скошені кулеметними чергами. Правда, одному єврею пощастило вибратись з лабет смерті. Бачачи, що ось-ось має прийти кінець, він вирвався з колони і побіг в напрямку річки Стубелки. По ньому стріляли три рази, але щасливчику вдалося врятуватись у річкових заростях. Загалом знищення тривало до другої години ночі.

Тут можна простежити німецьку педантичність та раціоналізм. Німці економили навіть на смерті, чи то пак – на патронах. За розповідями очевидців, при розстрілі брали відразу двох чоловік і ставили поряд. Одна куля призначалась для двох чоловік. Одному з них стріляли в потилицю, куля проходила наскрізь і летіла в другу жертву. Часто-густо друга жертва не була вбита, а тільки поране-

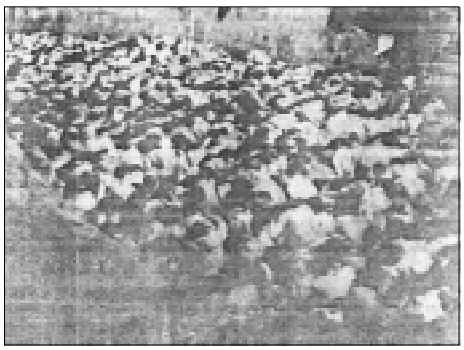

Фото 3. Рів, заповнений тілами євреїв.

на. Але це не хвилювало вбивць – усі тіла скидали в рів (фото 3). Після розстрілу тіла закидали землею, яка ще кілька днів ворушилась [15]. Об 11-ій годині наступного дня почався другий етап знищення. На цей раз на площу зігнали близько 800 євреїв і знову повели до місця знищення, яке тривало до глибокої ночі. Мізоцька трагедія тривала 6 днів. Найбільше лютував гестапівець Гілле, якому під час розстрілу поліцаї не встигали перезаряджати автомат [12].

Але на цьому вбивства не закінчилися. У кар'єрі біля с. Залісся сховалося близько 100 чоловік. За донесенням одного з поліцаїв туди приїхала група фашистів і всіх їх знищила.

Вищезгадана районна комісія зробила висновок, що від рук фашистських окупантів у жовтні 1942 р. загинуло близько 4 тисяч чоловік. Одяг і відібрані речі вивезли до Німеччини.

Щодо кількості загиблих, то тут можливі варіанти. У нас є різні джерела щодо кількості жертв в Мізочі, але ці дані потребують подальшого дослідження.

Загальновизнаною цифрою жертв мізоцької трагедії вважали: 3500 – «до чотирьох тисяч осіб». Такі дані подають нам радянські джерела (зокрема й «Історія міст і сіл...»).

Книга Пам'яті, що видана в Тель-Авіві під редакцією Опера-Бен-Уні в 1961 р. за 1941 рік оперує цифрою в 1350 людей, а за 1942 рік – рік розстрілу! – лише 40, тобто всього 1390 чоловік [4].

У Книзі Скорботи України Рівненської обл. ми нарахували 1543 загиблих по Мізоцькій селищній раді, з них 85 українців і 1 росіянин, тобто 1457 євреїв [6, 242-336].

Але повернемося до гетто. Стверджують, ніби-то там вибухнуло повстання [9, 26]. Хоча це питання до кінця не досліджене й нічого про нього сказати не можемо.

Водночас широкого розмаху набула пожежа. Щоб не дістатись фашистам-катам, євреї самі підпалили гетто. Там вони сім'ями кидались в пожежу і згорали, внаслідок чого загинуло 200 чоловік [3, 196].

Досить багато про пожежу ми дізнаємося з щоденника невідомого ОУНівця, жителя села Дермань. Він пише, що вже о 9-ій годині в Мізоч були викликані пожежники. Коли автор рядків сам побував на місці подій, він побачив клуби чорного диму. Пожар все більше набирав сили. Усе місто закривала чорна хмара диму. Цитуємо: «Жиди в останній час свого життя побачили хоч один посмертний вихід. Почали палити місто.

Пожежа розпочалася з західної сторони, звідки віяв вітер... Згоріла й синагога, сама підпора їхньої віри, куток, де днями й ночами чути голосне моління жидів» [1, 10].

Побачивши таке, автор порівнює Мізоч з взяттям Наполеоном Москви. Читаємо: «Дивлюся, і відразу мені привидилася картина, коли Наполеон приступив під Москву, а кацапи втекли і зоставили весь великий город. Хоч це ж містечко, але глянувши на картину «горит Москва», здається, що це якраз те саме...» [1].

Після пожежі мусимо констатувати факт мародерства. «Не одна баба вмивається потом, несучи на плечах хуру різного жидівського шмаття. Так. У пеклі, де конають жиди, хлисткий бачить рай...» [1, 10].

Ще одна цікава деталь щоденника, на яку не можна не звернути уваги. Це ставлення ОУНівця до жахливих подій. А воно, м'яко кажучи, не було прихильним до єврейства. Протягом усього щоденника проходить нитка м'яко кажучи нетолерантного ставлення до них. Коли автор записів побачив на дорозі єврейку з дитиною, він хотів її вбити, але не було кріса. Але, побачивши по дорозі шуцмана, він показав йому на втікачів. Вони її наздогнали і шуцман «тоді ударив два рази люхвом в грудь і вона впала, а тоді звився три рази димок над її головою...». Над річкою було видно порозкидані трупи. А якщо й «вибіжить зі схованки жид, так його положать».

Цікаво, що німці використовували ворожість

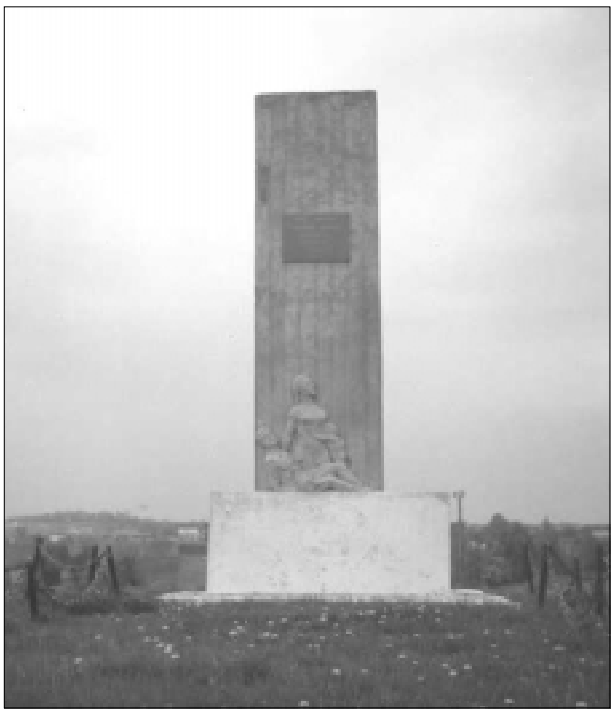

Фото 4. Пам'ятний знак загиблим євреям (встановлений наприкінці кінці 80-их років XX ст.).

українців та євреїв у своїх цілях. Так, читаємо: «Хоч це ж не з нашої сторони, розпорядок від німців, проте вони не б'ють, лише заставляють українців-шуцманів. А українець вже благав того багато років, щоб вилити своє завзяття в душі ворогів-жидів. Настав той час, застачив огонь розплати, українці показують свою завзятість на жидах...

На все прийшов, прийшов кінець. Настала розправа над ворогом Європи, але ще не на всіх...

Йдем понад річкою берегами. Підходимо до містка, до краю міста. Лежить над річкою страшний, закривавлений труп жидівки. Боса, одяг весь окривавлений. Відкинувши руки в сторону, лицем припала до самої землі. Жахлива картина кидається в очі, скип'ятіла кров заставляє здригатися. Але зломлюєш вагання

Фото 5. Місце розстрілу євреїв.

і знову зпогордя дивишся, наче як (на) переможених».

Рядки свідчать самі за себе. Безумовно, таке ставлення до людей іншої національності гідне осуду, проте... відразу на пам'ять приходить підле й підступне вбивство великого Провідника українського народу Симона Петлюри та кривавий терор, розв'язаний на Україні більшовицькими зверхниками.

Після масового розстрілу також проводились екзекуції над євреями, яким вдалося сховатись і яких розшукували, хоча таких було вже мало. Бідюк Володимир згадує двох своїх однокласників-євреїв, яких на його очах спіймали та повезли. Спаслася одна єврейка з дитиною. Вона переховувалась на воловні, де складали сіно, поблизу цукрового заводу. Часто приходила до хати Бідюка Марка Кузьмовича, де їй помагали чим могли, підхарчовували. Але так було недовго – 2 тижні. Пастухи, що пасли худобу, викрили єврейку. Інформація дійшла до німців і ті її забрали. Хоча в цілому ставлення німців у Мізочі до українців було позитивним, але страждали не лише євреї, а й ті, хто переховував бідолашних або просто перехожі. Так, за єврейку прийняли українку, вчительку математики Женю. Коли її вели на розстріл, вона просила людей знайти поляка Мірека Слюбського, який би посвідчив, що вона українка. Але його не було, поїхав у відрядження і її похоронили разом із євреями [15].

Та, як з'ясувалося пізніше, не всі мізоцькі євреї загинули від фашистських куль. Одиницям пощастило врятуватись від неминучої смерті. Серед врятованих була дівчинка-підліток – Софія Горштейн. Вона втекла до родини Слободюків, до своєї подруги-однокласниці – Марії. Соню переховували. Їй зробили криївку на горищі клуні, в сіні. Вночі вона приходила в хату. Якщо хтось ненароком заходив до хати, то Софія ховалась у великій шафі, що стояла в кутку. Одного разу зайшов поліцай з місцевих жителів, який натякнув про єврейку. Щоб не наражатися на небезпеку з боку окупантів, які час від часу робили обшуки, Сидір Слободюк направив Соню у село Верхів до своїх родичів. Там вона перебувала до визволення району від фашистів [5].

Після закінчення Другої світової війни Софія

Горштейн оселилась в Ізраїлі. Не забувши тих, кому завдячує життям, вона подала до Інституту трагедії й героїзму Яд Вашем у Єрусалимі свідчення. Завдяки цьому Марія Слободюк (Мосійчук) отримала міжнародне звання «Праведник народів світу» та була нагороджена медаллю Яд Вашем [5].

Наприкінці 50-их рр. (1956-1957рр.) на місці розстрілу почали знаходити викопані людські рештки (кістки, черепа). З'ясувалось, що знайшлися мародери, які шукали єврейські цінності (золоті зуби, прикраси, які ще залишились). Щоб припинити варварство, було вирішено на місце захоронення завезти землю, що з'явилась після очищення відстійників цукрового заводу.

На місці масового розстрілу в кінці 80-их років встановлений пам'ятний знак (фото 4). Ті, хто вцілів, або чиї родичі спочивають там вічним сном, приїжджають відвідати це страшне і водночас святе для них місце.

9 липня 1992 р. вперше на могилу своїх рідних приїжджав Харольд Ідесіс, який постійно проживає в Південно-Африканській республіці. На початку серпня 1992р. Мізоч відвідала делегація жителів Ізраїлю та США [13]. Не припинилися відвідини і за теперішніх часів (літо 2006 р.).

Часто приїжджі євреї розпитують в людей, що живуть поряд з «Сосниною», де саме поховані їхні пращури. Але на сьогодні рідко хто покаже саме місце розстрілу. Справа в тому, що сам пам'ятник загиблим поставлено не на місці розстрілу, а приблизно на 300 м ближче до колишнього цукрозаводу, обабіч дороги. А в зоні розстрілу зараз розташовані людські поля. Влітку 2006 р. ми спробували точно встановити місце розстрілу. У цьому нам допомагав очевидець тих подій Бідюк Володимир Маркович (1924 р. н.). Якщо виявлене місце достовірне, то зараз воно обросло багаторічними травами, а довкола знаходяться людські поля (фото 5). За розповідями, люди з урожаєм картоплі, капусти, буряку часто викопують кістки людей. Дуже соромно, але через 65 років після тих подій Мізоцька селищна рада не спромоглася бодай обгородити місце страти. Тому, коли приїжджають родичі жертв, їм вказують рукою в напрямку рову, але не ведуть туди, або вказують на пам'ятник, який вже сьогодні соромно показувати. Ще в 2004 р. він був відносно в нормальному стані. Доріжка до нього була викладена плиткою, а сам монумент був оточений ланцюжком. За два роки новітні варвари зуміли зняти стовпчики, ланцюжки та плитку біля пам'ятника, що він вже встиг обрости травою. Так що вже нічого не заважає людям прямо тут випасати худобу. Крім того, руйнується сам пам'ятник. Радянське будівництво дається взнаки. Скульптури трьох євреїв, виконані з цементу (хоча таке враження, ніби робота виконувалась з піску), покололись і посипались, частини фігур повідпадали. Тому нині деякі частини тіл відсутні.

Багато що в нашому суспільстві перетворилося у формалізм. Про трагедію згадують один раз на рік, а потім забувають. Колись знищували пам'ятники, щоб викорінити з пам'яті народу його минуле, адже відомо, що без минулого народ не може творити майбутнього. Війна закінчилась, але навіть зараз, в XXI ст. ставлення до пам'ятників не змінилось. Ми ще не навчились поважати своє минуле, культуру, звичаї, а отже – поважати себе.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. ДАРО, ф.Р-30, оп.2, спр.83, арк.10-12. Щоденник невідомого члена ОУН, мешканця Дерманя про знищення євреїв Мізоча та повстання в місцевому гетто.

2. ДАРО, ф. Р- 328. оп. 1, спр. 1139. Арк. 44. Наказ районного коменданта м. Мізоча про примусову здачу радіоприймачів, велосипедів, друкарських машинок, а також заборону населенню залишати місце проживання та зостосування окупантами смертної кари.

3. ДАРО, ф. Р-534, оп. 1, спр. 3, арк. 196. Акт Надзвичайної державної комісії зі встановлення й розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників у м. Мізоч Рівненської області.

4. Мизоч - книга памяти. Под редакцией Опера Бен-Уни. Тель-Авив, 1961.

5. Кіндрат К. Зустріч через пів століття. Як у Мізочі євреїв рятували // Волинь. - 1.06.2000. - №10.

6. Книга Скорботи України: Рівненська область: У 6т. - Рівне: ППФ «Волинські обереги», 2003. - У шести томах. - Т.2: Демидівський, Дубровицький, Здолбунівський райони..- 2003.- 436 с.

7. Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. 1941-1945: Документи і матеріали/ Ред. кол.: О. Г. Мартинова (голова) та ін.; Упоряд. Т. М. Павлова, Г. В. Сербіна, Н. Г, Скворцова та ін.- Львів: Каменяр, 1989. - 223с.

8. Німецько-фашистський режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К, 1993.

9. Гон М. Голокост на Рівненщині (Документи і матеріали).- Дніпропетровськ: Центр «Ткума»; Запоріжжя: Прем'єр, 2004.- 120с.

10. Тищенеко О. Гурби: квітень 1944-ого. Видання третє, зі змінами і доповненнями. Рівне: Перспектива, 2005.

11. Зубанич Ф. Посеред крику біди. Книга-колаж про українських «Праведників народів світу». - К.: «Веселка», 2004. - С.171.

12. Сергієнко М. Мізоцька трагедія // Шлях Ілліча. - 13. 02. 1986р.

13. Федорчук Ю. Трагедія // Нове життя. - 14.10. 1992р.

14. Бабій С. Зі спогадів колишнього зв'язкового УПА, жителя сел. Мізоч Івана Бихальця // Нове життя. - 13.10.1993р.

15. Розповідь очевидця подій Бідюка Володимира Марковича, 1924 р.н.

Степан МОХНЮК

Радянські нагороди у фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею

За трудові і бойові подвиги для радянських громадян були встановлені різноманітні нагороди, які склали нагородну систему СРСР та відповідно УРСР. Протягом другої половини XX ст. працівниками Рівненського обласного краєзнавчого музею проведено значну пошукову роботу й зібрано кілька сотень радянських нагород, що стали основою фалеристичної колекції й становлять її окремий розділ.

У фондовій колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею знаходиться колекція орденів та медалей СРСР загальною кількістю 451 одиниця зберігання. Вона була дещо більшою, але на початку 90-их рр. XX ст. невелика кількість нагород була повернута власникам на вимогу міністерства культури України. Якщо окремо взяти ордени, то серед них найбільшу чисельність складають: орден Червоної зірки – 55, орден Леніна – 22, орден Червоного прапору – 20, орден Вітчизняної війни І-го ступеня – 16, орден Вітчизняної війни ІІ-го ступеня – 22, орден Трудового Червоного прапора – 18 [1].

Серед медалей найбільше представлена медаль «За бойові заслуги» – 24, медаль «Партизану Великої вітчизняної війни» І-го ступеня – 16, медаль «За перемогу над Німеччиною» – 34, медаль «XX років перемоги над Німеччиною» – 34, медаль «XXX років збройних сил СРСР» – 38.

Крім того значна кількість нагород становить окремі іменні комплекси, що належали тій чи іншій конкретній особі. Наприклад, комплекс офіцера запасу, учасника звільнення Рівненщини Морозова Г. Г. (всього 6 орденів та 10 медалей), комплекс полковника Бондарєва Г. Н. (5 орденів), комплекс учасника громадянської та Великої вітчизняної війни Федорова Б. В. (5 орденів та 9 медалей), комплекс уродженця Рівненщини Бичковського О. Ф. (5 орденів) [2].

Працівниками фондів музею створено дві картотеки нагород – іменну та тематичну. Нами подано колекцію нагород відповідно до радянської системи старшинства нагород, вказано загальну кількість. Така таблиця дає можливість виявити яких нагород у музейній колекції немає і продовжити у цьому напрямку збиральницьку роботу. А також полегшує створення майбутніх музейних експозицій та виставок. Окремо від цієї системи знаходяться медаль «Золота Зірка «Героя СРСР» (у колекції – одна, належала Орлову М. С.), медаль «Золота Зірка «Героя соцпраці» (у колекції – одна, належала Васильчик А. А. – перший герой Рівненщини, 1951 р., ланкова колгоспу с. Шпанів Рівненського району) та орден «Материнська Слава». Також у колекції є дві «Медалі материнства» ІІ ступеня [3].

Список нагород СРСР
з фондової колекції РОКМ, розміщених
згідно старшинства

Назва нагороди	Наявність
1. Орден «Ленина»	*
2. Орден «Октябрьской революции»	*
3. Орден «Красного Знамени»	*
4. Орден «Суворова I степени»	-
5. Орден «Ушакова I степени»	-
6. Орден «Кутузова I степени»	*
7. Орден «Нахимова I степени»	-
8. Орден «Богдана Хмельницкого I степени»	*
9. Орден «Суворова II степени»	-
10. Орден «Кутузова II степени»	*
11. Орден «Ушакова II степени»	-
12. Орден «Нахимова II степени»	-
13. Орден «Богдана Хмельницкого II степени»	-
14. Орден «Суворова III степени»	-
15. Орден «Кутузова III степени»	-
16. Орден «Богдана Хмельницкого III степени»	-
17. Орден «Александра Невского»	*
18. Орден «Отечественной войны I степени»	*
19. Орден «Отечественной войны II степени»	*
20. Орден «Трудового красного знамени»	*
21. Орден «Дружбы народов»	*
22. Орден «Красной Звезды»	*
23. Орден «За службу Родине в Вооруженных силах СССР I степени»	-
24. Орден «За службу Родине в Вооруженных силах СССР II степени»	-
25. Орден «За службу Родине в Вооруженных силах СССР III степени»	-
26. Орден «Почета»	*
27. Орден «За личное мужество»	-
28. Орден «Славы I степени»	*
29. Орден «Славы II степени»	*
30. Орден «Славы III степени»	*
31. Орден «Трудовой славы I степени»	*
32. Орден «Трудовой славы II степени»	*
33. Орден «Трудовой славы III степени»	*
34. Медаль «Ушакова»	-
35. Медаль за «За боевые заслуги»	*
36. Медаль «Нахимова»	-
37. Медаль «За трудовую доблесть»	*
38. Медаль «За трудовое отличие»	*
39. Медаль «За доблестный труд (за воинскую доблесть) в ознаменование – 100 лет»	*
40. Медаль «Партизану Отечественной войны I степени»	*
41. Медаль «Партизану Отечественной войны II степени»	-
42. Медаль «За отличие в охране гос. границы СССР»	-
43. Медаль «За отличие в воинской службе I степени»	-
44. Медаль «За отличие в воинской службе II степени»	-
45. Медаль «За отличную службу по охране общественного порядка»	-
46. Медаль «За отвагу на пожаре»	-
47. Медаль «За спасение утопающих»	-
48. Медаль «За оборону Ленинграда»	-

49. Медаль «За оборону Москвы» *
50. Медаль «За оборону Одессы» -
51. Медаль «За оборону Севастополя» -
52. Медаль «За оборону Сталинграда» *
53. Медаль «За оборону Киева» *
54. Медаль «За оборону Кавказа» *
55. Медаль «За оборону Северного Заполярья» -
56. Медаль «За победу над Германией в ВОВ 1941-1945 гг.» *
57. Медаль «Двадцать лет победы в ВОВ 1941-1945 гг.» *
58. Медаль «Тридцать лет победы в ВОВ 1941-1945 гг.» *
59. Медаль «Сорок лет победы в ВОВ 1941-1945 гг.» -
60. Медаль «За взятие Будапешта» *
61. Медаль «За взятие Кенигсберга» *
62. Медаль «За взятие Вены» -
63. Медаль «За взятие Берлина» *
64. Медаль «За освобождение Белграда» -
65. Медаль «За освобождение Варшавы» *
66. Медаль «За освобождение Праги» *
67. Медаль «За доблестный труд в Великой отечественной войне 1941-1945гг.» *
68. Медаль «Ветеран труда» *
69. Медаль «Ветеран Вооруженных Сил СССР» *
70. Медаль «За укрепление боевого содружества» -
71. Медаль «За восстановление предприятий Черной металлургии Юга» -
72. Медаль «За восстановление угольных шахт Донбаса» -
73. Медаль «За освоение целинных земель» *
74. Медаль «За строительство Байкало-Амурской магистрали» -
75. Медаль «За преобразование Нечерноземья РСФСР» -
76. Медаль «За освоение недр и развитие нефтегазового комплекса Западной Сибири» -
77. Медаль «XX лет РККА» *
78. Медаль «30 лет Советской армии и Флоту» *
79. Медаль «40 лет Вооруженных сил СССР» *
80. Медаль «50 лет Вооруженных сил СССР» *
81. Медаль «60 лет Вооруженных сил СССР» *
82. Медаль «70 лет Вооруженных сил СССР» *
83. Медаль «50 лет советской милиции» *
84. Медаль «В память 800-летия Москвы» -
85. Медаль «В память 250-летия Ленинграда» -
86. Медаль «В память 1500-летия Киева» -
87. Медаль «За безупречную службу I степени» *
88. Медаль «За безупречную службу II степени» -
89. Медаль «За безупречную службу III степени» -
90. Медаль «За отвагу» *

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Ордена и медали СССР. Фотоальбом. - М.: «Планета», 1980. - 240 с.
2. Нагороди України. Історія, факти, документи. - К.: «ARC-Ukraine», 1996. - т.2. - 344с.
3. Аверс. Каталог определитель советских орденов и медалей. - 2006. - №6. - 198 с.

Інна НАГОРНА

Із фондів Літературного музею Уласа Самчука

(ДО 81-РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ ЗАГИБЕЛІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ)

Ця дата Україні болітиме завжди: 25 травня 1926 р. на вулиці Расін Латинського кварталу в Парижі за наказом Москви більшовицький агент Шмуль Шварцбарт сімома кулями застрілив її найвидатнішого сина – Симона Петлюру.

Серед численних опублікованих матеріалів, присвячених життю та діяльності Головного Отамана, привертають увагу ті, які зберігаються у фондах Літературного музею Уласа Самчука в Рівному. Це, насамперед, спогади самого Уласа Самчука про його відвідини Полтави у серпні 1942 р., про оглядини будиночка під числом 20 по вулиці Загородській у передмісті. «У тому старовинному, на чотири кімнати з кухнею будиночку жив-був колись один міський візник на ім'я Василь Петлюра із своєю жінкою Ольгою, синами Іваном, Федорем, Симоном та Олександром і дочками Гавриїлою, Василисою, Маріянною, Тетяною, Мариною та Феодосією. І одному із тих синів, третьому за чергою, на ім'я Симон, було суджено підняти меч Мазепи, вибитий з його рук отам далі за цією хатою на полі бою і відновити ту битву наново», – читаємо у книзі «На коні вороному» (Вінніпег, Канада, 1990) [1].

А з фотознімків дивиться на нас, сьогоднішніх, молодший брат Симона – Олександр Петлюра, який у роки війни жив у Рівному і працював у адміністрації видавництва «Волинь».

Із усіх інших матеріалів чи не найцікавішою є публікація «Донька Петлюри» у третьому числі часопису для дітей «Орленя» за грудень 1941 р., який виходив у рівненському видавництві «Волинь» [2, 8]. Це коротенький, але дуже емоційний і промовистий нарис про життя і передчасну смерть єдиної дитини Провідника українського народу – доньки Лесі. Його автор – відомий український письменник, доля якого тісно пов'язана з містом Рівне, Юрій Горліс-Горський. Це на його книгах, зокрема на романові «Холодний Яр», виховалося покоління українських повстанців, яке збройно боролося за незалежність України.

Зважаючи на те, що дана публікація, здається, більше жодного разу в пресі не передруковувалася, вважаємо за доцільне ознайомити з нею ширше коло наших сучасників*.

Донька Петлюри

Кабель Париж-Берлін приніс коротку звістку: померла Леся Петлюра. Три короткі слова, та глибина їх трагічного змісту – незмірна. Померла єдина дитина Провідника українського народу, ім'я якого відоме кожному в Україні, з іменем якого була зв'язана вся довголітня боротьба з червоною Москвою.

Леся не знала радощів життя. Зате випила вона до дна гірку чашу вигнання, важкого тиску на душу чужини. Чорні сторінки еміграції вгризалися в її душу дуже рано. Із ранніх дитячих спогадів – чомусь найміцніше – вбився один епізод із життя у Варшаві. У тій Варшаві, що підписувала із Симоном Петлюрою договір воювати спільно з українським військом аж до звільнення України від московських більшовиків – і зламала її, що була винна українському урядові багато міліонів за постачання та за військове майно і зброю – і не платила тоді нічого. І ось у тій Варшаві Голова Української держави жив з родиною у злиднях. Все цінніше, що мала родина Головного Отамана та його найближче оточення, було продане.

Одного ранку батько попросив Лесю почистити його плащ. І ось цей плащ віддає Симон Петлюра своєму ад'ютантові, щоб... той продав його за марний гріш перекупщикові, щоб... купити картоплі і маргарину...

Не розкішне було життя родини по переїзді з «гостинної» Польщі до так само «гостинної»

* Збережено автентичну орфографію автора статті Юрія Горліс-Горського (ред.).

Франції. В дешевій квартирі на рю Тенар – помагає вже Леся батькові в його праці на хліб щоденний, вислухує його науку і наставлення, перебирає від нього його велику любов до Батьківщини, його віру в її звільнення від московського ката. Глибока любов і дружба в'язала її напівдитяче серце з Ним.

Трагічний день 26 травня 1926 року – смерть Батька від руки большевицького агента – накладає чорну печатку на її вразливу душу.

Життєвий шлях Лесі – напровесні життя – тернистий. Матеріальні засоби – допомога приятелів. Вірні петлюрівці, хоч самі важко заробляли на хліб на чужині – вважали довгом честі допомогти в біді родині Симона Петлюри.

Душевні переживання і недостатки викликають у Лесі страшну хворобу легенів, з якою бореться довгі роки.

З допомогою друзів вивозить мати хвору Лесю до гористої місцевості у Піренеях. І там живуть вони самітно, лише час-до-часу відвідувані вірними приятелями: вдова-мати, що від душевних потрясінь втратила слух, і вона, що в двадцять дев'ять років виглядала п'ятнадцятирічною дівчинкою, – лише в великих, сумних очах зоріли пережиті роки і болі.

Теперішня війна важко відбивається на їх житті. Вони тратять зв'язок із більшістю приятелів і нечисельною родиною, що ще залишилася в живих. Поки ці приятелі відшукали можливості зв'язатися, переслати допомогу – злидні знову підривають здоров'я Лесі.

Війна Німеччини з большевиками вносить у хату родини Петлюри світло радості і надії. З Піренеїв приходять до Берліна листи, переповнені тим світлом. Просять українських часописів, просять вісток з України. Леся мріє про поворот на рідну землю, мріє про дідів будиночок на Загородній вулиці у рідній Полтаві, про животворне повітря Криму... І від цих мрій Леся ожила, здоров'я поправлялося. Аж – несподіване погіршення – і 6 листопада вранці відійшла Леся до свого великого Батька...

Під плитою на цвинтарі Монпарнас у Парижі, на якій вибито лише два слова – Симон Петлюра – що говорить все, є три місця...

Як вірним приятелям вдасться перебороти всі труднощі воєнного часу, Леся спочине поруч Батька. А незабаром вже – покине з ним негостинну чужу землю і спочине навіки у величному Мовзолеї над Дніпром, що його побудує український народ на вічну пам'ять і славу Симонові Петлюрі.

Юрій Горліс-Горський. (К.Б.)

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Самчук У. На коні вороному. - Вінніпег: Волинь. - 1990. - 360 с. - Рівненський обласний краєзнавчий музей (надалі РКМ) РКМ № 22040/1.

2. Часопис // Орленя. - №3. - Рівне: Волинь-1941. - РКМ №231333/12 III Д №12799.

Дмитро НАУМОВ

Родина Касатцевих (Papilionidae) на Рівненщині

Родина Касатцевих (Papilionidae), яких ще називають Парусники або Кавалери, це метелики великих розмірів, розмах крил 50-90 мм, ніжки добре розвинені [1]. Задні крила мають дугоподібну виїмку по задньому краю, при складених крилах черевце ними не закривається. На задніх крилах тільки одна анальна жилка. Парусники у польоті, змахнувши декілька разів крилами, планерують. Очі розташовані близько, тулуб тонкий. У гусені на передній грудці є м'ясиста пахуча залоза, роздвоєна у вигляді виделки, котра висувається, якщо гусінь потурбувати. Родина Парусників найбагатше представлена у тропічних країнах. На території України виявлено 4 роди [2]. На Рівненщині зустрічаються

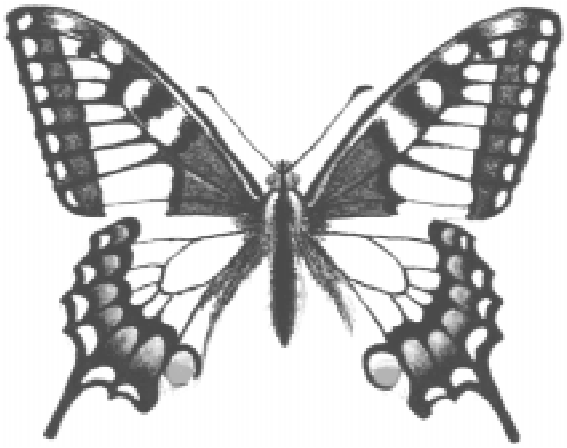

Рис. 1. Косатець короткохвостий, махаон – Papilio machaon L.

два види родини Касатцевих (Papilionidae), це махаон та мнемозина.

Косатець короткохвостий, махаон – Papilio machaon L один із близько 200 видів роду в фауні України представлений підвидом P. m. gorganus (рис. 1). Занесений до Червоної книги України. Відноситься до категорії вразливих – видів, які в найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії «зникаючих», якщо продовжиться дія факторів, що впливають на їхній стан. Ареал охоплює Європу, Середню, Центральну та Північну Азію, Північну Африку, Північну Америку. Поширений по всій території України.

Один із найбільших представників цієї родини присутній у нашій фауні. Розмах крил 56-85 мм. Крила яскраво-жовтого кольору. Спочатку вони мають яскраво-жовтий колір, але через декілька годин лету їхній відтінок з жовтого змінюється на лимонний. На крилах знаходяться чорні плями, лінії й смужки. Задні крила з хвостиками мають ще червону пляму з синім відблиском по краю. Характерною ознакою є те, що задні крила біля черевця мають виїмку. Самка відкладає по 1-2 яйця, які розвиваються протягом 5-12 днів. Гусінь зелена, з чорними поперечними смугами, на яких є великі помаранчево-червоні крапки. Якщо гусінь потривожити – позаду голови вивертаються назовні дві мішкоподібні залози, які утворюють червону вилку. При цьому поширюється досить різкий запах. Гусінь живиться на рослинах родини зонтичних, рутових та інших трав'яних рослинах. Зимує відкрита лялечка частіше на кормових рослинах. Стадія лялечки триває 2-3 тижні, а в зимуючих – 4-5 місяців. Літ метеликів триває з кінця квітня по вересень. У рік дає 2, іноді 3 генерації. Метелик полюбляє різнотравні луки, сонячні лісові галявини й узлісся, парки й сади, узбіччя доріг тощо. Частіше махаони літають поодинці, іноді на окремих ділянках зустрічається 5-10 особин. До причин зміни чисельності відносяться: погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (викошування й випалювання трав, розорювання цілинного степу, застосування пестицидів тощо), вилов колекціонерами [4].

А. В. Ксенжопольський у своїй роботі «RHOPALOCERA Юго-Западной России» (1912 р.) пише про цього метелика, що він поширений по всій території Південно-Західної Росії, до складу якої в той час відносилися сучасні Рівненська й Волинська області.

По А. В. Ксенжопольському, метелик має дві генерації на рік: a) весняна (квітень-травень) типова та b) літня (червень-липень), перехідна до більш південної g. ae. Sphyroides Verity (= sphyrus Hb.); c) із аберацій зустрічаються ab. bimaculata Eim., ab. immaculata Ver. та ab. rufopuncta Wh. [3]. На Рівненщині поширені скрізь, іноді їх можна побачити в місті Рівне. Махаон добре розмножується у неволі. У Рівному метеликів дуже вдало розмножує та вирощує ентомолог А. Шевчук. У нього метелики дають 3 генерації на рік, це приблизно 400-450 особин. Вирощує він їх на розсаді кропу.

Цікаво, що перша генерація дає 100 % виходу метеликів з яєць, у другій генерації 10 % метеликів гине, третя ж генерація дає тільки 50 % метеликів. Наступного року спостерігається виродження, і для продовження розведення метеликів необхідно брати гусінь з природи.

Ще одне цікаве спостереження А. Шевчука, який використовує метеликів херсонської та млинівської популяцій, полягає в тому, що метелики різних популяцій паруються між собою набагато гірше, ніж метелики однієї популяції.

Аполлон димчастий, мнемозина – Parnassius mnemosyne L один із 60 видів роду; один з 2 європейських видів роду у фауні України. занесений до Червоної книги України (рис. 2). Так як і махаон відноситься до

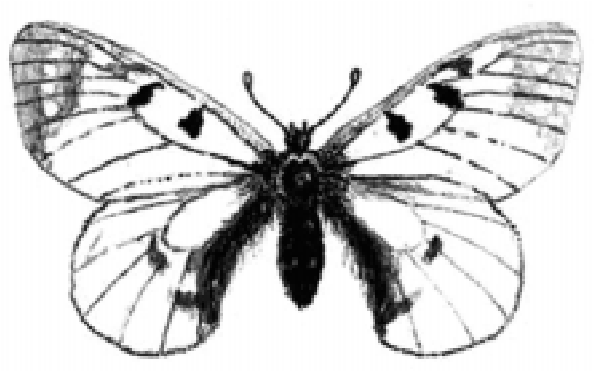

Рис. 2. Аполлон димчастий, мнемозина – Parnassius mnemosyne L.

вразливих. Поширений по всій території України крім Кримського півострова. Ареал охоплює більшу частину Європи, Малу та Західну Азію, гірські райони Кавказу, Середньої Азії і Південного Алтаю, Казахстан і південні райони Західного Сибіру. Розмах крил 52-60 мм. Літ в травні-червні. Літає по квітучим полям, узліссям та галявинам листяних та мішаних лісів, гірським лукам, долинам річок. У Карпатах – характерний гірський вид, якій літає по кам'янистим осипам, майже позбавленим рослинності. Приклад адаптації виду до різних біотопів. Як правило не піднімається вище 1500 м над рівнем моря, хоча в Азії відомий і в більш високих місцях. Якщо цього метелика потурбувати він опускається на землю, лягає на спину та шкребе ніжками по нижній стороні крил, видає шиплячі звуки. Крім того, при небезпеці виділяє характерний запах. Гусінь весною розвивається на рослинах родини рястових, рутки лікарської та хохлатки [2]. Харчується, як і гусінь аполлона, в сонячні дні. На Рівненщині зустрічається рідше ніж махаон.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Зінченко О. П., Сухомлин К. Б. Російсько-українсько-латинський словник ентомологічної номенклатури. - Луцьк: Видавництво Волинського державного університету, 1995.
2. Корнелио М. П. Школьный атлас-определитель бабочек.-М.: Просвещение, 1986.-С.99-119.
3. Ксенжопольский А. В. RHOPALOCERA Юго-Западной России, 1912 (1911). - С. 3-76.
4. Червона книга України (тваринний світ) - К.: Українська енциклопедія. 1994. - С.111-115.

Іван ПАЩУК

Улас Самчук і поет Герась Соколенко: публікації у Рівненській газеті «Волинь» (1941-1943 рр.)

У своїх спогадах «На білому коні», називаючи прізвища дописувачів до тодішньої газети «Волинь», зокрема поетів, її редактор, письменник-земляк Улас Самчук написав: «Але деяких з тих поетів забути не можна. Ось хоча б Герась Соколенко...», котрий прибув до Рівного із Зяслава з своїм колегою, теж поетом Миколою Болкуном, обидва «загорілі від сонця, запорошені, голодні, але безконечно бадьорі і безконечно щасливі». І далі цитує його вірш «Повисли над туманом троянди голубі».

Пізніше Герась Соколенко надсилав листи, повідомляв: «Пишу зараз вірші для збірочки «Запорожці»... Незабаром дещо надішлю Вам: «Козачий заспів» й інше...». Але подальша його доля склалася трагічно. Він був заарештований фашистами, сидів у Шепетівській в'язниці. На прохання знайомих Улас Самчук добився його звільнення. «...Несподівано Соколенко з'являється у нашій хаті. Весь виснажений, брудний, занедбаний. Ми з дружиною дуже радо його вітаємо і одразу залишаємо його у нас». Як з'ясувалося, він був звільнений з в'язниці, але його відправили на роботу до Німеччини, «і він у Здолбунові втік з потягу», прорізавши з такими ж невільниками «в помості вагону діру». Пробувши у Рівному деякий час він раптом зник.

А потім від нього до Уласа Самчука наді-

йшла листівка із містечка Шопеніц у Сілезії. У ній поет повідомляв: «Працюю на цегельні. Все гаразд, тільки нічого читати. Надіслав листи у Прагу та Львів. Потроху пишу. Дуже жалію, що не застав Вас, коли був у Рівному. А так хотілося. Після такої довгої розлуки не зустрів ні жодного друга. «У час жорстокої розлуки мені ніхто не стис руки». Пишіть. Що нового? Привіт Вашій дружині. З пов. Герась. 23.VIII.43».

Як уточнив Улас Самчук, видно з Рівного він пішов на схід і там його знов піймали. «Їхав знову через Рівне, але на цей раз мене... не було», очевидно був у від'їзді.

І цей спогад завершує такими словами: «Пізніше, вже на еміграції, я мав ще відомості про нього з того самого табору, але з приходом совєтів слід за ним зник. Милий, хороший хлопчисько-поет!» [1].

У своїх «Відповідях» на сторінках газети «Волинь» за 12 березня 1942 р. редактор писав: «Герась Соколенко. Ваша збірка мені імпонує. Працюйте над собою далі, особливо над технікою і новим мистецько-ідеологічним світоглядом. Дещо з Вашого при нагоді помістимо...».

Захоплений ідеєю встановлення і зміцнення «нової доби» на рідній Україні, де вже «скачуть коні змилені... напролом» і де «славою жорстокою вінчається земля», Герась Соколенко, голодний на книги, накидався, як хижак, «на все друковане», негайно схоплюючи «головне з тематики, настрою, стилю». У листі від 31 грудня 1942 р. повідомляв, що читає «Тихий Дон» М. Шолохова, «Педагогічну поему» А. Макаренка, яка йому дуже сподобалася, енциклопедичні видання. У газеті «Волинь» за 6 вересня 1942 р. вміщений вірш неспокійного поета «Гроза». Ось він:

ГРОЗА

Душа горить новою ерою,
Залізний ритм у ній росте,
З-за гір блакитна кавалерія
Летить, грохочучи в бою.

Окутавшись у синє марево,
Тремтить від жаху далечінь.
А навкруги цвітуть пожарами
Огні палаючих мечів.

Крилаті коні чешуть гривами
І мчать на віжжах вітрогранъ.
Холодний піт з їх пада зливами
На землю стомлену від ран.

І зорі-іскри під копитами
Злітають, дзвонячи в імлу,
І аж за горами розритими
Я чую відгук грізних лун.

Душа горить новою ерою,
Залізний ритм у ній росте.
Вперед, блакитна кавалеріє,
Тебе чекає спраглий степ.

А вже 7 січня 1943 р. друкується ще два вірші.

ЗОРЯ

Одна зоря горить над полем,
Пливе замріяно у даль.
На темно-синім видноколі
Лягла її рум'яна шаль.

Шумить ріка. Чорніють гори.
Дорогу криє сиза мла.
Світи ж, світи для нас ти, зоре,
Промінням щастя і тепла.

НА СХОДІ

На сході кров, на сході кров,
На сході небо у загравах.
Нової ери грізний крок
Хитає землю величаву.

Біжать за обрії шляхи, —
Мурують мури, грані, вежі
І шаблі вершників тугих
Огненним блиском даль мережать.

У березневі дні газета «Волинь» публікувала різножанрові матеріали багатьох авторів, які присвячувалися шевченківській тематиці. Серед них 11 березня 1943 року був уміщений вірш Герася Соколенка під заголовком «Шевченкові»:

Твої слова, як сяйво блискавиці,
Що розсікає хмарування ніч.
Для них немає мурів, ні границі,
Вони злетять понад хребти сторіч.

Твої слова огнями розіллються,
Збудивши край, заснувший в тумані.
І зацвітуть на стягах революцій
Твоїх синів, що стануть до борні.

Ти переступиш гордо й буревісно
Через віки, потанувши в крові.
Тебе народ носитиме, як пісню,
Йдучи в походи грізні й бойові.

«... Зо всією притаманною ліричною щирістю, плеканою з часів незапам'ятних, натхненно співав» про рідну землю Герась Соколенко і у вірші «Волині», опублікованому в тогочасному костопільському жіночому журналі «Українка»:

Палає день весняний
Над маревом долин...
Вже новими піснями
Звучить моя Волинь.

Вже квітка і билинка
Прокинулись від сну,
І Леся Українка
Співає про весну.

Іде вона лугами
В зеленому плащі,
Шумлять над берегами
Берези і кущі.

В лісах, степах безкраїх,
У селах чарівних
Бадьорий спів лунає
Повстанців молодих.

Встають вони з туману,
Як молодість моя,
За ними йду рум'яний
Такий тривожний я.

Іду, іду в загравах
По огненних путях, —
Закоханий у трави,
У грози і життя.

Його вірші були представлені в рівненському дитячому журналі «Орленя» (1942) і в літературно-мистецькому альманасі «Український засів», що вийшов у 1942 р. в Харкові, де були також опубліковані твори Василя Борового, Григорія Косинки, уривок із роману Уласа Самчука «Марія» та інших.

Як вдалося з'ясувати літературознавцю і краєзнавцю з Костополя Анатолію Карп'юку, справжнє прізвище поета – Шмигельський Герасим Іванович, він родом із села Михля, де народився у робітничій сім'ї 3 березня 1920 р. і закінчив школу, працював у лісництві, ще навчався в Ізяславі, працював у редакції районної газети. Через хворобу не призивався до армії. Дослідник у своїй книзі «Не приведи загинути рабом» подає 16 віршів поета [3], «Незаперечним є те, що Соколенко в роки війни сповідував ідею вільної України і боровся за неї», – наголосив у своїй статті «Поет визвольних змагань» полтавський краєзнавець Петро Ротач [3]. Про поета я розповів у своїй статті «Душа горить новою ерою...», надрукованій у газеті «Вісті Рівненщини» [4].

Так, про цього цікавого і самобутнього поета заговорили лише у роки незалежності України. Після тривалого забуття і неуваги до нього, до його творчості, породжених ідеологічними табу комуністично-радянського тоталітаризму, маємо пам'ятати і знати це ім'я – Герась Соколенко, яке нині назавжди записане на сторінках літературної карти Рівненщини.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. Видання третє. - Вінніпег. - 1980. - С. 219-221.
2. Карп'юк А. Не приведи загинути рабом. - Костопіль. - 2004. - С. 60-78.
3. Ротач П. Поет визвольних змагань // Українські вісті. - 1999. - 17 січня.
4. Пащук І. «Душа горить новою ерою…» // Вісті Рівненщини. - 2003. - 7 березня.

Олег РАЗИГАЄВ

Джерела до вивчення державної поліції Волинського воєводства у збірках Державного архіву Рівненської області: краєзнавчий аспект

Дослідження минувшини Західної Волині у міжвоєнний період є одним з актуальних питань як у краєзнавчому, так і в загальноукраїнському вимірі. Території сучасних Волинської, Рівненської та частини Тернопільської областей у вказаний час становили Волинське воєводство Другої Речі Посполитої. Зауважимо, що більшість вітчизняних дослідників як радянської, так і сучасної доби, розглядають вказані землі крізь призму анексії останніх з боку нововідновленої польської держави, послуговуючись термінами «окупація», «іноземні поневолювачі», «панська Польща», «напівколоніальний режим», тощо [1]. Однак, згідно норм міжнародного права, таке тлумачення є не зовсім коректним, тому що термін «анексія» (від лат. annexio) означає насильницьке захоплення однією державою території (або частини території) іншої держави. Натомість, присутність Західної Волині у адміністративному складі Другої Речі Посполитої (*хоча й проти волі переважної більшості місцевого населення – О. Р.*) була закріплена низкою міжнародних нормативно-правових документів, зокрема Варшавським договором 1920 р. [2], Ризьким миром 1921 р. [3] та рішенням Ради послів Антанти від 1923 р. [4].

Серед сучасних історичних досліджень, котрі торкаються минувшини Волинського воєводства, можемо виділити чимало розвідок на суспільно-політичну тематику, з проблем соціально-економічного характеру, духовної сторони життя краю. Однак маловивченим залишається питання становлення та розвитку адміністративних одиниць державної влади, органів місцевого самоврядування, а також підрозділів державної поліції, котрі відіграли важливу роль у розбудові новоствореної держави.

Джерела до вивчення історії польської державної поліції Волинського воєводства головним чином містяться у фондах державних архівів Волинської, Рівненської, Тернопільської областей, а також у Архіві нових актів у м. Варшава.

У даній розвідці коротко характеризується зміст основних фондів Державного архіву Рівненської області (далі – ДАРО) щодо становлення, розвитку та функціонування органів державної поліції Західної Волині.

Фонди ДАРО містять джерела про діяльність Дубнівської, Острозької (*ліквідована 1924 р. – авт.*), Здолбунівської, Костопільської, Сарненської та Рівненської повітових команд державної поліції; експозитури політичної поліції у м. Рівне; Здолбунівського та І-го й ІІ-го Рівненських комісаріатів державної поліції; слідчої експозитури у Рівному та Здолбунові, а також відомості про функціонування майже 100-а постерунків на території гмін.

Слід зазначити, що діяльність п'яти повітових команд поліції вміщена лише у трьох фондах: № 86 «Рівненське повітове управління державної поліції», № 87 «Дубнівське повітове управління державної поліції» та № 100 «Здолбунівське повітове управління державної поліції». Серед матеріалів вказаних підрозділів поліції знаходимо матеріали щодо внутрішнього життя поліції, особового складу правоохоронних органів. Тут є рапорти повітових комендантів про суспільно-політичну ситуацію, відомості стосовно боротьби з комуністичним та робітничим рухом. Дані фонди зберігають також інформацію про внутрішнє життя службовців державної поліції, питання дисципліни, особового складу, медичного забезпечення (функціонування «Каси хворих») та організаційних моментів функціонування підрозділів державної поліції [5].

Фонд № 86 «Рівненське повітове управлін-

ня державної поліції» містить інформативні матеріали щодо організації правоохоронних структур на теренах повіту, численні протоколи перевірки діяльності поліційних постерунків, котрі планово проводились повітовою командою поліції. Крім того, у вказаному фонді збереглось чимало друкованих джерел, серед яких варто виокремити накази як Воєводської команди поліції у м. Луцьк, так і Головної команди державної поліції у м. Варшава [6].

Оскільки Здолбунівський повіт Волинського воєводства був прикордонним, то відповідно серед документальних матеріалів знаходимо чимало відомостей щодо таких моментів, як: посилення охорони кордону, виселення окремих осіб з прикордонної території та тих, котрі нелегально перетнули польсько-радянський кордон [7]. В особливому порядку проводився допит осіб, котрі незаконно перетнули кордон. Відповідні протоколи про це зберігаються серед джерел ДАРО. Разом з тим фіксувались особи, які сприяли незаконному перетину кордону [8]. Серед джерел, котрі торкаються комуністичного та робітничого руху варто відзначити проекти програм КПП, КПЗУ, ППС-лівиці, «Сельроб-Єдності», відомості про роботу комуністичних сил у польському війську, а також щодо створення низової партійної преси і організацію мережі робітничо-селянських кореспондентів. Сюди відносяться й оголошення Волинського воєводи від 14 лютого 1931 р. до населення Волині про розпуск і визнання нелегальною партії ППС-лівиці, донесення комендантів поліції про наслідки масових обшуків, вжитих у зв'язку з розпуском ППС-лівиці. Заслуговує на увагу інструкція «Сельроб-Єдності» про боротьбу за завоювання «Просвіти» та інших легальних організацій, рапорти повітових команд державної поліції про наслідки масових обшуків під час ліквідації вказаної політичної структури лівого спрямування.

Важливу роль у діяльності органів внутрішніх справ відіграла політична поліція. Зміст її роботи знайшов своє висвітлення серед матеріалів ДАРО, які зберігаються у фонді № 300 «Експозитура політичної поліції у м. Рівне». Це була спеціальна служба, котра провадила постійний моніторинг суспільно-політичної ситуації у воєводстві, виявляючи та знешкоджуючи таким чином численні диверсійні та антидержавні угрупування.

До травневого перевороту 1926 р. вказаний підрозділ поліції тричі реорганізовувався й, як наслідок, виступав під різними назвами: політична дефензива (1920-1923 рр.), інформаційна служба (1923-1924 рр.), поліція політична (1924-1926 рр.) [9, 102].

Серед джерел, котрі стосуються політичної поліції, варто відзначити рапорти про нагляд за громадськими та політичними організаціями, відомості про найважливіші випадки політичних арештів, а також щодо заворушень на економічному та політичному ґрунті [10]. Особливо цінними для дослідників є рапорти про таємну інвігіляцію (таємний нагляд за політично підозрілими), а також місячні звіти про професійний рух у зв'язку зі страйками, антидержавною діяльністю партій та громадських організацій. Вони подаються за структурою:

1) професійний рух;
2) страйки;
3) діяльність антидержавних політичних партій;
4) настрої національних меншостей;
5) конкретні випадки політичного характеру.

Заслуговують на увагу й статистичні звіти репресивної діяльності політичної поліції, списки існуючих у повітах профспілок і політичних організацій із зазначенням назви, місця дислокації, кількості членів, політичних впливів, складу правлінь.

Матеріали поліції в ДАРО місять чимало інформації стосовно діяльності Комуністичної партії Західної України, окремо виділені списки особового складу КПЗУ із зазначенням функцій виконуваних їх членами, інформаційні ноти, складені на підставі донесень таємних агентів про конкретні факти діяльності членів компартії та інших партій лівого спрямування, а також ступінь їх зв'язків з компартією. Крім того, фонд № 300 зберігає службове листування з питань здійснення нагляду за легальними і нелегальними партіями та організаціями, повідомлення стосовно конфіскації преси, а також щодо методів боротьби із антидержавною діяльністю [11].

Загальнодержавний процес уніфікації поліційних підрозділів, а також низька ефективність діяльності політичної поліції відбились

у розпорядженні міністра внутрішніх справ від 11 липня 1926 р. «Про ліквідацію відділу V головної команди державної поліції». Функції вказаної інституції перейшли до відділу безпеки МВС, а на теренах воєводств її функції перейняла кримінальна (слідча) поліція. Особовий штат працівників експозитур політичної поліції був включений до складу повітових відділів державної поліції. Політична поліція отримала назву «Референтура до політичних справ» [12, 1-2].

Виконавчою одиницею першої інстанції в структурі поліційного управління на означених вище теренах були вже вищезгадані державні комісаріати поліції. Ця структурна одиниця відповідала за внутрішню безпеку на території певного міста. Діяльність комісаріатів державної поліції на Рівненщині висвітлена у чотирьох фондах, а саме: № 344 «Здолбунівський комісаріат державної поліції», № 314 «Рівненський комісаріат державної поліції», № 112 «І-й Рівненський комісаріат державної поліції», № 113 «ІІ-й Рівненський комісаріат державної поліції». Вказані фонди містять також матеріали до минувшини Слідчої експозитури поліції м. Рівне та м. Дубно.

Зазначені фонди зберігають численні циркуляри та інструкції Міністерства внутрішніх справ, Волинського воєводського управління. Серед документів знаходимо також інформаційні бюлетні, звіти та рапорти про громадсько-політичне становище в містах – страйки, демонстрації, арешти, перебіг виборів до сейму та сенату. Окрема група матеріалів стосується комуністичного руху, можемо відмітити листування між різними підрозділами поліції про діяльність КПЗУ, повідомлення про розповсюдження комуністичних листівок серед військових тощо.

Джерела до діяльності постерунків державної поліції розпорошені у всіх вищеподаних фондах ДАРО. Підтримуючи громадський спокій, постерунки активно протидіяли українському національно-визвольному та комуністичному рухам, що й знайшло відображення серед матеріалів даних установ. Переважна більшість документів – це накази, циркуляри та інструкції воєводської та повітових команд державної поліції з питань нагляду за діяльністю українських націоналістичних, а також комуністичних організацій та їх окремих членів. Заслуговують на увагу рапорти та листування про громадсько-політичне становище на теренах постерунків, відомості щодо діяльності осередків товариства «Просвіта», релігійних організацій, про підготовку виборів до сейму та сенату, а також статистичні відомості щодо національного складу населення, кількості злочинів та динаміки розкриття останніх.

Таким чином, проаналізувавши основні фонди Державного архіву Рівненської області стосовно діяльності повітових команд, комісаріатів, постерунків, політичного та слідчого відділів державної поліції, можемо відзначити значну інформативність вказаних матеріалів з однієї сторони, та розпорошеність та невпорядкованість джерел – з іншої. Джерела до історії польської поліції інформують не лише про внутрішню структуру досліджуваної нами організації, а й розкривають суспільно-політичний, соціально-економічний та релігійно-культурний розвиток Волинського воєводства стаючи, таким чином, необхідним помічником дослідника у висвітленні минувшини Другої Речі Посполитої.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919-1939 роках. - Львів,1971; Його ж. Робітничо-селянський союз у народному фронті в Західній Україні (1935-1939) // Український історичний журнал (далі - УІЖ).-1986.-№9; Його ж. «Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918-1939) // УІЖ. - 2001. - №5, 6; Його ж. Політична історія Західної України (1918-1939). - Львів, 2006; Вронський С. Суспільно-політичні відносини на Волині напередодні другої світової війни // УІЖ - 1964. - №6; Корнійчук Л. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі. - Київ, 1957; Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. - Київ,1973; Його ж. Західна Україна в реакційній політиці польської та Української буржуазії (1922-1939). - Львів, 1985; Оксенюк Р. Нарис історії Волині: соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861-1939). - Львів, 1970.

2. Терещенко Ю. Варшавський договір і його оцінка українською дипломатією // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. - Фастів,1999.

3.

б

4.

5. Державний архів Рівненської області. Ф.86 (Ровенское поветовое управление государственной

полиции). - Оп.6. - Спр.1. - 11 арк;
6. Там само. Ф.86. - Оп.8. - Спр.20. - 234 арк; Там само. - Спр.40. - 28 арк.
7. Там само. Ф.100 (Здолбуновское поветовое управление государственной полиции). - Оп.1. - Спр.257. - 14 арк; Там само. - Спр.258. - 44 арк; Спр.259. - 37 арк; Спр.260. - 44 арк; Спр.263. - 42 арк; Спр.265. - 8 арк.
8. Там само. Ф.100. - Оп.1. - Спр.398. - 101 арк;
9. 6
10. ДАРО. Ф.300.(Експозитура политической полиции в г.Ровно) - Оп.1. - Спр.36. - 30 арк;
11. Там само. Ф.300. - Оп.1. - Спр.25а. - Арк1-2;
12. Державний архів Волинської області. Ф.46. (Волынское воеводское управление г.Луцка). - Оп.9. - Спр. 440. - Арк.1-2.

Володимир РОЖКО

Релігійні, культурно-освітні осередки північного Погориння: Кураш, Бережниця, Селець

Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі. св. Матвія 5:16

1. Кураш – відпочинкова оселя князів Гольшанських

Село Кураш (в минулому Кураж, Куразь) знаходиться на лівому березі річки Горинь південніше літописної Дубровиці й разом із нею, Висоцьком, Бережницею, Сельцем належить до найдавніших поселень північного Погориння та бере свої витоки в сивій давнині. На думку польських істориків другої половини XIX ст. це поселення на порозі нашої історії було столицею дулібів [1, 891].

Підставою для цієї наукової гіпотези стало прадавнє городище у вигляді чотирикутника в лісі поруч Кураша. Городище обнесене трьома земляними валами висотою до 6 метрів. За першою оборонною лінією знаходився другий ряд, а між цими двома і третім рядом був глибокий рів заповнений водою. Це оборонне городище не належало до доби Княжої Руси-України, а ще до початку об'єднання племен. Під час археологічних досліджень, проведених у другій половині XIX ст. польським дослідником Осовським, було знайдено ряд прадавньої кераміки, ніж у вигляді серпа, але без нарізів. Цей же вчений від городища виводив і назву оселі Кураш, а значення цього слова потрібно, на його думку, шукати в мові дулібів чи інших племен, що населяли Погорину. Окрім того тут було знайдено і ряд кам'яних знарядь праці, а на цьому городищі наприкінці XIX ст. було зрубано велетенський дуб і за обчисленням верстів приросту мав він за 900 років. Отож городище мало ще раніші свої витоки [2, 891].

Знайдені кам'яні знаряддя праці, предмети християнського призначення, зокрема хрестиенколпіони, іконки на камені і металі дають нам підставу стверджувати не лише про наявність людського життя в цій мальовничій місцевості в доісторичну добу, а й початків християнської віри на історичній Волині й Поліссі. Ще до того, як чарівна місцевість зачарувала собою князів Гольшанських-Дубровицьких, які мали тут свою відпочинкову оселю і відбували часті куражі тобто відпочинки, а саме призначення оселі закріпилось у її назві, ця місцина в якій як ніде відчутна рука Творця привела сюди в X-XI ст. ченців-коліотів, які заснували тут печерський монастир і тим самим створили перший осередок релігійного життя в цьому регіоні північного Погориння. Це були з відомих дотепер історичній науці разом з Дорогобужським, Розважським печерськими монастирями перші печерські оби-

телі в Погоринні. Перші монастирі як на сході так і в Україні були за формою печерські, про що свідчать літописи, а за змістом-коліотські, тобто відлюдні й саме вони славились у християнському світі. Печерські називались тому, що жили ченці у печері власноруч викопаній, вважались більше благословенні Господом, бо поставлені сльозами, і постом, і молитвою, і неспанням [3, 97].

Ченці-коліоти з'явились на історичній Волині задовго до офіційного хрещення Св. Володимиром киян 988 року, а саме з появою християнства на наших землях від учнів св.братів Кирила і Мефодія. Початки монашества не записані на сторінки нашої історії, одначе воно як і на сході започаткувалось у нас як анахоретне тобто подвижницьке, коліотно-відлюдне [4, 83].

Де поселялись і які подвиги чернечі вершили анахорети-коліоти? Як правило вибирали вони відлюдні місця, але такі, де сама природа як ніде нагадувала творіння Господа серед гір і пагорбів, на березі річок, тоді головних артерій життя і міграції, і де ченці могли в довгих і щирих молитвах спілкуватися з Творцем. Правдивість наших думок про існування чернечих коліотських обителів в X ст. стверджує Київський митрополит Іларіон у своєму «Слово про Закон і Благодаті» словами, що за князя Володимира Великого «Монастирі на горах стояли» [5, 85]. Мались саме на увазі печерські коліотські монастирі.

Викопані печери-келії, церкви-каплички стали в Кураші над Горинню святим місцем, місцем спасіння і молитви.

Саме через щирі молитви, пости, важку фізичну працю тут, як і в усіх печерських монастирях нашої землі, всього християнського світу, шукали анахорети ключі до Божого царства на небі, залишивши земну метушню з її важким гріхом і моральним падінням, тому і йшли до печер, щоб шляхом відчуження від світу спастись від його спокус.

Вибір місця під печерський монастир ченцями ніде не був випадковий, а в усіх випадках вказаний Божим Провидінням як місце спасіння через пости, молитви та важку фізичну працю [6, 250].

Як ми зазначали вище, місце в Кураші, Дорогобужі, Розважі під печерські монастирі не були випадкові, а їх ченці анахорети своїми молитвами, постами, важкою фізичною працею та іншими чернечими подвигами освятили це місце як святе навіки. Саме тут доцільні слова Господні про святість місця: «Здійми взуття своє з ніг своїх, бо те місце, на якому стоїш ти, земля ця – свята» (Вихід 3, 5).

Ми не можемо ні стверджувати, ні заперечувати про наявність чи відсутність інших печерських монастирів в північному Погоринні як і наявність їх у добу князів Гольшанських-Дубровицьких, але незаперечним є одне, що саме ці князі, найпевніше князь Юрій Гольшанський відомий будівничий монастирів і храмів, пам'ятаючи про святість місця в Кураші, в кінці XV – поч. XVI ст. побудував храм Преображення Господнього і маємо пам'ятати, що не випадково, а саме в ім'я Преображення Божого освячено престол святині, щоб нагадувало вірним вікову святість місця лише преображену.

Церкву в с. Кураш вибудувано з пущанського відбірного дерева тому й простояла вона більше п'яти століть, в плані храм тризрубний, як і переважаюча більшість святинь тої доби, лише в XIX ст. надбудовано дзвіницю.

Про давність церкви Преображення Господнього свідчить не тільки численний перелік її настоятелів, а й предмети церковного мистецтва суто народні тобто національні за змістом і формою з XV-XVIII ст. Слід наголосити, що впродовж століть в храмі нагромадилась велика кількість духовних скарбів – предметів церковного мистецтва: давній трьохярусний іконостас роботи місцевих майстрів, рукописне Євангеліє, в якому дарчий запис зроблений жертводавцями Сафронієм і Марією Шпраськими 1548 р. знову ж наводять на думку, що святиня побудована в добу князя Юрія Гольшанського. Зацитуємо ці рядки з Євангелії, залишені жертводавцями: «В літо 1548 року я раб Божий солтан (старшина волості) Софроній Шпраський з панією своєю Марією сіє Євангеліє наше жертвую, де буде на престолі Божому лежати, має настоятель храму того за душі наші Бога милостивого просити» [7, 909-910].

Опріч предавнього рукописного Євангелія в церкві Преображення Господнього зберіга-

лось ще 27 давніх Богослужбових книг, майже всі почаївського видання, велика бібліотека-архів з грамотами та дарчими актами князів Гольшанських-Дубровицьких цій святині. Ще станом на 1944 р. за першоджерельними даними церква являла собою величезну духовну скарбницю національної церковної спадщини: відомі ікони Рай і Пекло з загальної кількості 65 різної величини і віку від XV по XVIII ст., 4 напрестольні хрести, 2 чаші, 1 дарохранильниця, 1 запрестольний хрест, 15 фелоней з єпатрихилями, 6 підризників, 12 хоругв, 3 виносні хрести, 3 давні дзвони й інші [8, 18].

Ці предмети церковного мистецтва без сумніву належали до найкращих взірців національних, світових шедеврів духовно-мистецької скарбниці православ'я.

Одначе було б неповно висвітлена наша тема, коли б ми не показали на історичних та архівних джерелах священство і його роль в релігійній та культурно-освітній праці серед своїх вірних.

Само перебування в прадавній церкві з такими ж давніми святими образами, Богослужбовими книгами, іншими предметами церковного мистецтва відповідно впливали на почуття вірних, одначе слово Боже під час літургії, особливо в рідній мові виголошене священиком, наповнювало людські душі глибиною віри в Бога і Україну, а церковний хор, який прикрашав Багослужіння підносив душі вірних до небесного розуміння святощів.

Церква і її настоятель були носіями моралі, освіти, культури. Ще з часів Рівноапостольного князя Володимира Великого бачимо, як з наказу його, біля храмів і монастирів засновувались школи, а вчителями в них ставали чорноризці та біле духовенство [9, 66].

На зміну школам княжої доби прийшли братські також прицерковні, тому наша рідна церква була впродовж віків тим духовним осередком в якому плекалась рідна мова, культура, освіта, формувалась християнська мораль. Церква в Кураші не була винятком, а в 20-30-х роках XX ст. при настоятелі о. Власію Пашкевичу досягла найбільшого релігійно-національного розквіту і опріч містечка Бережниці тут була сильна народна духовна течія серед вірних: активно діяли філія товариства «Просвіта», найбільш чисельна участь місцевих селян в Товаристві ім.Петра Могили з осідком в м.Луцьку, які боронили нашу мову, культуру, рідну церкву, працювала хата-читальня, діяв прекрасно зорганізований хор, який виконував духовні піснеспіви в храмі, прикрашаючи ними Богослужіння, народні, стрілецькі пісні на урочистих академіях присвячених Тарасу Шевченку, Героям Крут, Державності [10, 66-67].

Упродовж віків Кураш був місцем молитов і відпочинку, молитов у його святинях, відпочинку, після важкої праці, на лоні чарівної природи Погориння, а в його святинях горіла непогасна свічка віри нашої, яка огрівала душі вірних теплом любові до Бога і України, освітлювала шлях тим, хто заблукав у темряві невіри, ведучи їх з неї до світла віри Христової.

2. На карті Луцького повіту

Ще одним важливим осередком духовності Північного Пригориння було містечко Бережниця на лівому березі річки Горині при впадині до неї річечки Бережанки за 4 км на південь від Кураша. Містечко належало до Луцького повіту і знаходилось за 138 км від повітового центру на самій крайній північно-східній окраїні його адміністративно-територіальної карти.

В його назві без сумніву заховано корінь «берег» від якого могли походити слова «берегти», тобто оберігати, «берег – на березі річок, власне в основі назви закладено природній фактор» [11, 25].

Археологічні знахідки як от кам'яні знаряддя праці, предмети хрестиянського культу, срібні, золоті монети, жіночі прикраси знайдені в містечку і навколо нього свідчать не лише про давнє походження цієї оселі наших пращурів, їх торгові зв'язки з Візантією і країнами Західної Європи, а й християнські витоки віри нашої у душах вірних.

Містечко міняло своїх власників: князів Гольшанських, Степанських, Острожських, Заславських і інших, одначе своєю душею залишалось воно українським, а в його святинях горіла непогасна свічка віри Христової – святого українського православ'я.

З історичних джерел маємо відомості про

церкву Різдва Пресвятої Богородиці побудовану 1520 р., але зрозуміло одне, що то не була перша святиня в Бережниці, попередні могли зникати у вогні пожеж або іноземних інвазій.

Як бачимо з опису 1860 р. церква Різдва Божої Матері в Бережниці належала до типу трьохзрубних дерев'яних церков і про її давність засвідчувала збережена Острозька Біблія з дарчим написом князів Острозьких, які були фундаторами цього храму Божого. У 30-х роках XX ст. Острозьку Біблію з храму забрано до музею у Варшаві. Сліди цієї святині українського народу загубились у кривавих буревіях Другої світової війни [12, 120].

Про давнє походження храму Божого в Бережниці підтверджують ще два безцінні духовні скарби – предавня благодатна ікона Божої Матері та Євангеліє подароване братами Прокоповичами 1669 р. з відповідним дарчим написом.

Благодатний образ Богородиці належить до давніх ікон, подарований князями Острозькими, в срібно-визолоченій ризі, коронований римо-католиками та титулований внизу на шаті поясним написом латинською мовою. Забраний з нашої святині поляками, довгий час перебував в місцевому римо-католицькому костелі, а по розвалу Польщі повернений рідній святині.

Біля благодатного образу Божої Матері Бережницької кожного року відбувались із-за непам'ятних часів величаві відпусти, стікалось сотні прочан з навколишніх сіл і містечок [13, 125-140].

Минуле благодатного образу як і його майбутнє, тісно пов'язане з святим українським православ'ям, долею рідної церкви, українського народу.

Нинішній величавий храм Різдва Пресвятої Богородиці возведено місцевими зодчими 1903 р. після пожежі попередньої святині. Під час його побудови збережено святість місця, а вцілілі церковні скарби: благодатний образ Богородиці, Острозька біблія, Євангелії і інші перенесено до новозбудованої церкви.

Духовна церковна спадщина в святинях Бережниці була своєрідною зовнішньою наглядністю для виховання вірних в дусі християнської любові, національної свідомості, виховувала їх у великій любові до ближнього, Бога, України, підсилювала їх віру, прагнення творити добро і засівати красу на рідній землі. В поєднанні з освітою, культурою і мораллю, які несла церква, її настоятелі, творила вона найбільші духовні цінності нашого народу, була осередком духу і духовності.

З приходом на парафію в містечко Бережницю високосвідомого настоятеля українського патріота, пізнішого посла до польського сейму о. Мартина Волкова, після його священичої висвяти 1923 р., предавня святиня стає справжнім українським осередком національного духу.

Отець Мартин Волков українізував Богослужіння, заснував філію «Просвіта», аматорський гурток, хату-читальню, відомий Бережницький церковно-громадський хор, виховав через церкву десятки національно-свідомої молоді, яка в часі визвольних змагань з нацистсько-більшовицькими окупантами із зброєю в руках виборювали свободу Україні.

За архівними джерелами в 30-х роках членами Товариства ім. Петра Могили було 20 жителів містечка. Цей осередок кількістю поступався лише організації в с.Кураш, де 37 жителів були активними членами Товариства [14, 284-289].

У Бережниці активними членами Товариства ім. Петра Могили, яке постало для оборони рідної церкви і святого українського православ'я, були: о. Мартин Волков, Мусій Юрчук, Іван Антончик, Яків Кедрук, Іван Дячок, Гриць Никитюк, Марко Бриж і інші. Усі вони стояли в захисті прабатьківської віри, рідної мови, свого народу.

Саме українська церква виховала не лише молодь того покоління, а й наступне, в якому бачимо такі відомі постаті, як митця, заслуженого художника і скульптора України, автора пам'ятника Тарасу Шевченку в Бережниці Теодозію Бриж, дисидента, вчителя української мови і літератури, ініціатора побудови пам'ятника Великому Пророкові України до його 150-річчя від дня народження Антона Антончика й інших.

Колишнє містечко Бережниця Луцького повіту на протязі віків залишалось важливим духовним осередком північного Погориння і як у Кураші тут і дотепер присутні висока на-

ціонально-релігійна свідомість, шануються християнські цінності, плекається свободолюбивий національний дух, панує усвідомлена любов до Бога, України, рідної церкви і свого народу, плекається пам'ять про полеглих героїв ОУН-УПА [15, 20].

3. Серед заплавів Горині, Сельця і Воробиної

Ще одним важливим духовним осередком північного Погориння був монастир св.Миколая біля села Селець за 5 км на північний схід від літописного граду Дубровиця на острівку серед заплавів річок Горині, Сельця і Воробиної.

Його засновником був князь Юрій Гольшанський, який прославив своє ім'я Богоугодними справами. Причиною заснування святої обителі ним на поч.XVI ст. було чудесне врятування його родини під час татарського нападу на Дубровицю [16, 196].

За переказами місце монастиря вибрано було князем не випадково.

Біля природнього острівця на Горині місцеві рибалки помітили принесену водою невідомо звідки ікону Св. Миколая. І скільки вони не відпихали її від берега, ікона припливала знову. Про це з'явлення святого образу розповіли князю, який вбачав в тому знак Божий – місце де потрібно будувати монастир [17, 375].

Острівець, біля якого знайдено образ та побудовано монастирські будівлі був природнього походження, лише його центральна частина, судячи зі складу перемішаного грунту, була насипною. За своєю формою являв собою неправильної форми чотирикутник розміром 312 х 156 метрів. Ця місцевість була добре захована лісами, а до острівка можна було добратись лише човном.

На цьому острівці й було побудовано коштом князя Юрія Гольшанського монастирські будівлі та храм Св. Миколая. Можливо що храм цей, як і Преображення Господнього в Кураші, будували одні й ті ж майстри бо святині віком однакові, а їх фундатором була княжа родина.

Храм св.Миколая належав до найкращих мистецьких архітектурних взірців глибокого Полісся, а його будівничі, без сумніву місцеві зодчі, вклали в нього не тільки свої знання, а й душу, всі свої високі помисли і думки.

Монастир св.Миколая як пустинний був щедро наділений княжою родиною різними фундушами, а храм наповнений високомистецької роботи церковним начинням. Була то наша багата народними, національними скарбами духовна спадщина, яку впродовж віків створювали місцеві майстри і наповнювали святиню.

За документальними джерелами станом на 6 вересня 1944 р. помонастирський храм Св. Миколая вражає своїм багатством і різноманітністю, перелік його складається з 37 позицій, найважливіші подаємо: ікон різних – 94, ікон в кіотах – 4, підсвічників великих – 5, чаш – 4, хрестів запрестольних, напрестольних, виносних – 5, Євангелій – 2, Богослужбових книг – 16, три давні мелодійні дзвони – 10 пудів, 7 пудів, 2 пуди і інші високомистецькі церковні предмети [18, 1].

Серед переліченого церковного начиння найціннішим скарбом була чудотворна ікона св.Миколая.

– В церкві св.Миколая, – читаємо в історичних джерелах, – знаходиться на горному місці в кіоті благодатна ікона святителя і чудотворця Миколая, здавна шанована чудотворною [19, 903].

Чудотворний образ Св. Миколая був покритий високомистецькою срібновизолоченою ризою. Кожного року на літнього Миколая 22 травня до святого образу відбувались чисельні прощі вірних і не лише з Дубровеччини, а й інших регіонів глибокого Полісся.

Як ми зазначили вище, монастир Св. Миколая був пустинний, одначе його ченці, ігумени, серед яких бачимо і членів княжої родини Гольшанських-Дубровицьких, які зреклись багатства і слави, марнот земного життя і пішли служити Богові і Україні, рідній церкві й своєму народові, займались на певному часовому проміжку місійною працею, засівали золоте зерно віри Христової. Вони несли слово Боже до душ вірних, переконували княжу родину, що для зміцнення віри необхідно будувати нові святині, бо бідність народу не давала змоги це зробити.

Монастир Св. Миколая в заплавах Горині, Сельця і Воробиної проіснував три століття,

а з окупацією наших земель новим московським окупантом після третього розподілу Польщі 1795 р. святу обитель було зачинено, а храм став парафіальною святинею та приписаний до церкви м. Дубровиця й приписним він залишався аж до зачинення його московськими більшовиками 1 листопада 1951 р. [20, 39].

Давню, унікальну помонастирську святиню церкву Св. Миколая було розламано місцевими комуністами 1963 р., а на її місці створено колгоспну кошару, де впродовж багатьох років тримали колгоспне стадо, яке не лише топтало нашу пам'ять, а й огиджувало святість місця, могили ченців, які своїми молитвами утверджували його, несли впродовж віків світло віри Христової до душ вірних.

В історії північного Погориння Кураш, Бережниця, Селець залишаються важливими релігійними культурно-освітніми осередками краю в яких віками горіла непогасна свіча святого українського православ'я, освітлюючи шлях і зігріваючи душі поліщуків любов'ю до Бога і України, вселяючи в них віру у воскресіння рідної церкви, потоптаних і звандалізованих святинь, які побудували наші далекі предки для прославлення в них ім'я Господнього.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Словник георграфічний королівства Польського і інших країв слов'янських. - Варшава, 1883. - Т.4. - С.891.

2. Там само.

3. Літопис Руський. - К., 1989. - С.97.

4. Огієнко Іван Українське монашество. - К., 2002. - С.83.

5. Там само, с.85.

6. Рожко Володимир. Бо земля ця свята // Український Православний календар на 2005 рік. - Савт Бавнд Брук. - С.250.

7. Волинські єпархіальні відомості. - Крем'янець, 1888. - ч.25. - С.909-910.

8. Держархів Рівненської області. - Ф.Р-204. - оп.11. - спр.465. - арк.18.

9. Літопис Руський. - К., 1989. - С.66.

10. Рожко Володимир. Древні святині Полісся. - Луцьк, 1995. - С.66-67.

11. Рожко Володимир. Щоб вони бачили ваші добрі діла // Вісник. - Вінніпег, 2007. - Ч.5-6. - С.25.

12. Антончик Антін. Родина Пашкевичів. - Волинський православний вісник. - Луцьк, 1998. - Ч.2. - С.120.

13. Рожко Володимир. Дорогами Полісся // Рідна нива. - Вінніпег, 1995. - С.125-140.

14. Держархів Волинської області. - Ф.63. - оп.1,. - спр.9. - арк.284-289.

15. Рожко Володимир. Щоб вони бачили ваші добрі діла // Вільна думка. - Сідней, 2007. - ч.5-6. - С.20.

16. Цинкаловський Олександр. Стара Волинь і Волинське Полісся. - Вінніпег, 1984. - Т.1. - С.196.

17. Рожко Володимир. Православні монастирі Волині і Полісся. - Луцьк, 2000. - С.375.

18. Держархів Рівненської області. - Ф.Р-204. - оп.11. - спр.51. - арк.1.

19. Волинські єпархіальні відомості, Крем'янець, 1888. - Ч.25. - С.903.

20. Держархів Рівненської області, там само, арк.39.

Олег РОМАНЧУК

Формування методики мистецтвознавчого дослідження

Епоха Стародавнього Єгипту приваблює нашу увагу тому, що в цей період вперше створюються спеціальні художні школи з певною системою навчання і методикою викладання. У цих школах вчили правилам і законам побудови зображення на площині і в просторі. Підтвердженням цьому є багато існуючих пам'ятників єгипетської культури: розписи на стінах гробниць, палаців, храмів, предметах домашнього вжитку тощо.

Для зображення фігури людини теж були розроблені та встановлені відповідні правила і канони. Ці заходи не давали можливості художнику зображати світ таким, яким він його бачив у дійсності. Таким чином навчання рисунку відбувалося не на основі вивчен-

ня натури, а на заучуванні вироблених школою правил та канонів. Єгипетський канон зображення людини розроблений шляхом вивчення і вимірювання як всієї фігури, так і кожної її частини. Вимірювання частин тіла людини єгиптяни виконували з математичною точністю, не втрачаючи ні найменших деталей.

Художників Стародавньої Греції цікавило мистецтво єгипетських художників. Вони уважно вивчали методи побудови зображення й ті канони, за якими набагато полегшувалась робота художника-початківця.

Вивчаючи методи навчання мистецтва у Стародавньому Єгипті, греки підійшли по-новому до проблеми навчання та виховання. Вони закликали молодих художників уважно вивчати життя, знаходити в ньому прекрасне і стверджували, що найпрекраснішим у світі є людина – жінка з красивими формами тіла, чоловік із розвиненими м'язами. Для греків прекрасним стало земне життя, а не загробний світ. Вивчаючи природу, спостерігаючи красу оголеного тіла людини, вони знаходили в ньому так багато чарівності та гармонії, що не випадково й богів стали зображати подібними до людей. Наприклад, Зевс – мудрий старець, Афіна – грецька жінка, Аполлон – вродливий молодий чоловік.

Скульптор Поліклет у 432 р. до н.е. написав твір про пропорційність частин тіла людини. Поліклет встановив новий пропорційний поділ фігури людини і вперше в історії образотворчого мистецтва вирішив проблему «contraposto», тобто внутрішню рухомість стоячої фігури з упиранням на одну ногу. Завдяки вирішенню цієї проблеми зображення людини стало реальним, воно вийшло із тієї скутості і скам'янілості, у якій знаходилося впродовж тисячоліть. Фігура людини стала зображатися природно і життєво [1; 2].

Як бачимо, грецькі художники прагнули до реальності зображення, вони намагалися зображати реальний світ якомога точніше. Усе це знайшло втілення і в методиці навчання. Безумовно, що при виготовленні рисунка дотримувалися ясності й чіткості зображення предмета. Лінія в рисунку має першорядне значення. При зображенні предмета художник повинен чітко намітити лініями його форму. Все це можна виконати тільки в результаті багаторічної шкільної виучки. Мало того, що грецькі художники володіли високою технікою рисунка, вони прекрасно знали форму й будову тіла людини. Про це переконливо свідчать твори вазового живопису, скульптури і копії з творів грецьких художників, виконані римськими живописцями.

Єгипетські художники-теоретики запропонували систему поділу фігури людини на частини, яка дозволила за однією відомою частиною визначити розміри всієї фігури або за однією частиною тіла визначити розмір іншої. Діодор Сіцілійський відзначав, що єгиптяни поділили фігуру людини на 21 і 1/4 частини й на основі цього виконували відповідне регулювання твору. Приведена цифра довгий час викликала сумніви вчених. Дякуючи дослідженням Лепсіуса, вона стала офіційно визнаною. Лепсіус знайшов у Єгипті рисунок фігури людини, яка була зображена, стоячи прямо, обличчям до глядача, і тіло цієї фігури було розділене паралельними горизонтальними лініями на 21 і 1/4 рівних частин. Одиницею виміру є довжина середнього пальця руки, витягнутої вздовж стегна. Вся фігура розділена на 19 рівних частин, 2 і 1/4 частин припадають на традиційний єгипетський головний убір [3].

Згідно єгипетського канону, фігура людини має наступні розміри: висота стопи дорівнює одному пальцю; віддаль від верхньої частини колінної чашечки до лобка дорівнює чотирьом пальцям; лобкова кістка ділить всю фігуру на дві рівних частини; пуп розташований на одинадцятому діленні знизу, на дванадцятому – верхній край гребеня підвздушної кістки, грудні соски знаходяться між 14-м і 15-м пальцями, на шістнадцятому діленні – кадик. Голова дорівнює двом пальцям. На 17-му діленні знизу розташований кінчик носа; на 18-му - лобні горбики.

Якщо художник володіє цими знаннями, то він з достатньою точністю малює фігуру людини, починаючи з будь-якого місця. Крім цього, канон дає можливість художнику при зображенні фігури досить великих розмірів уявляти за розміром будь-якої частини розмір усієї фігури. Відомо, що єгипетські скульптори виконували скульптури великих розмірів по

частинах, тобто кожну частину однієї й тієї ж фігури виконували декілька майстрів окремо. Були випадки, коли декілька художників, які проживали в різних місцях, виконували фігуру, проте, коли складали її частини, то вони точно співпадали, і не було порушення пропорцій.

Такі знання і вміння використовувати канони дивували й захоплювали майстрів Стародавньої Греції. За відомостями Діодора, грецькі скульптори Телеклес і Теодор користувались єгипетським каноном і вільно могли виміряти фігуру людини за єгипетською системою. Більшість грецьких художників, які побували в Єгипті, вказували, що основна перевага творів художників Стародавнього Єгипту – це виключно точна пропорційність частин фігури людини.

У IV ст. до н.е. в Греції існувало декілька прославлених шкіл рисунка: сікіонська, ефеська й фіванська. Сікіонську школу заснував Евпомп у 400-375 рр. до н.е.

Сікіонська школа справила великий вплив на методику викладання малювання й на подальший розвиток образотворчого мистецтва. Вона дотримувалась наукового методу навчання, намагалася наблизити учня до природи, навчити його бачити закономірності будови в ній, виховувала в учневі прагнення до вивчення її законів. Унаслідок цього сікіонська школа рисунка давала високу професійну підготовку молодим художникам. З неї вийшли такі прославлені художники, як Памфіл, Мелантій, Павзій і великий Апеллес.

Евпомп уперше звернув серйозну увагу на наукову основу образотворчого мистецтва. Стараючись впровадити в мистецтво наукові принципи і досягнути великої точності рисунка, Евпомп підійшов по-новому до методики навчання. Відмінність цього методу від методики навчання рисунку в інших школах полягала в тому, що Евпомп закликав своїх учнів вивчати природу, її закони на основі науки, головним чином математики.

Найвидатнішою особистістю сікіонської школи був Памфіл – учень і послідовник Евпомпа. Памфіл був дуже освіченою людиною й талановитим художником. При навчанні художників-професіоналів Памфіл особливо велику увагу приділяв науковому обґрунтуванню кожного положення образотворчого мистецтва, особливо математичних закономірностей. Сам Памфіл був великим знавцем математики й багато працював у галузі геометрії, тому що ця наука допомагає розвивати просторове мислення й полегшує процес побудови зображення на площині. На дверях сікіонської школи рисунка було написано: «Сюди не допускаються люди, які не знають геометрії».

У IV ст. до н.е. грецьке мистецтво досягло високого ступеня розвитку. Художники вже навчилися передавати на площині не тільки об'єм (тривимірність) предметів, але і явища перспективи. Вміння грецьких художників користуватися правилами перспективної побудови дозволило справитись із складним завданням зображення в ракурсі. Проте не слід думати, що у греків була теорія перспективи, подібна до нашої, засновником якої був Філіппо Брунеллескі, який присвятив перспективному єднанню три основних правила центрального зображення: головну точку сходу, горизонт і віддаль. Слід вважати, що у греків існувала особлива теорія перспективи – «стерео перспектива», яка дозволяла створювати ілюзію справжнього простору і об'єму.

Навчаючись малюванню з натури, грецькі художники вивчали й анатомію. Про це наглядно свідчать копії з античних скульптур, на це вказують дослідники. Крім цього, нам відомо, що Герофіл із Халкедона і Єпазистрат із Кеоса, вивчаючи анатомію, розсікали трупи й навіть живі тіла злочинців.

Завдяки збереженим копіям із творів скульпторів Стародавньої Греції ми переконуємося в тому, що грецькі скульптори створювали тіло людини з бездоганною анатомічною точністю. У творах цих художників воно передане так вірно, що навіть найсуворіший сучасний критик не зможе знайти в них найменшу неточність. Всі м'язи не тільки вірно змодельовані на своїх місцях, але й, більш того, форми одних і тих же м'язів підкреслені на правому і лівому боках тіла, у залежності від характеру руху і напруги. Все це свідчить про те, що грецькі художники створювали свої твори не на одному тільки натхненні і спостереженні природи, а й на основі серйозного вивчення натури.

Говорячи про викладання малювання в Стародавній Греції, необхідно відзначити, що грецькі художники серйозно поставили справу викладання, вони закликали учнів вивчати мистецтво на основі даних науки. У своїх методичних положеннях вони вказували, що художник у своїй творчій роботі повинен приділяти увагу переважно знанням, розуму, а не поривам натхнення.

Таким чином, образотворче мистецтво античного світу в порівнянні з єгипетським збагатилось новими принципами і методами побудови зображення й навчання. Грецькі художники вперше в історії розвитку навчального рисунка вжили світлотінь і дали взірці перспективної побудови зображення на площині та заклали основи реалістичного рисування з натури.

Грецькі художники-педагоги встановили правильний метод навчання малюванню, в основі якого лежало малювання з натури. У греків уперше малювання як навчальний предмет отримує необхідний напрямок. Особливої уваги заслуговує сікіонська школа рисунку і її фактичний голова – Памфіл.

Заслуга Памфіла полягає в тому, що він першим зрозумів, що в завдання навчання малюванню входить не тільки копіювання предметів реальної дійсності, але й пізнання закономірностей природи. Він першим зрозумів, що малювання розвиває просторове мислення й образне уявлення, які необхідні людям усіх професій.

Епоха античної Греції була найблискучішою в історії розвитку образотворчого мистецтва стародавнього світу.

У кінці XVI ст. виникли нові педагогічні принципи навчання малюванню, з'явились нові форми і методи навчально-виховної роботи.

XVII ст. в історії методів навчання малюванню слід розглядати як період становлення малювання в якості навчального предмета і розвитку нової педагогічної системи навчання – академічної. Характерною особливістю цього періоду є створення спеціальних державних навчальних закладів – художніх академій і художніх шкіл.

Початок було покладено приватними школами Просперо Фонтани, Кальварта, Академій рисунка у Флоренції (1563 р.), Академією св. Луки в Римі (1577 р.) і «Академією тих, що ступили на вірну путь» братів Карраччі, заснованої між 1585 і 1588 роками.

Художні майстерні, де увесь організаційний і фінансовий бік справи в основному залежали виключно від однієї приватної особи, відрізняються від академічних шкіл тим, що для підготовки художників у них розраховували на сприяння громад і урядів або організованих груп художників на паритетних засадах.

У цей час однією із найбільш прославлених була Болонська Художня Академія, заснована Людовіком Карраччі і його двоюрідними братами – Агостіно і Аннібале.

Карраччі вважали, що високе мистецтво залежить від правильного наукового обґрунтування окремих положень рисунка і живопису. Це переконливо довели великі майстри епохи Відродження. Метою братів Карраччі було поєднати в одне ціле кращі якості творчості художників епохи Відродження.

Заслуга братів Карраччі полягала в тому, що вони першими відчули необхідність створення і розробки спеціальної системи навчання мистецтву. Вони вперше стали розглядати малювання як окремий серйозний і самостійний навчальний предмет. Карраччі детально розробили методику викладання рисунка, живопису, композиції та обладнали Академію необхідними навчальними і методичними посібниками [3].

Система навчання рисунку у Карраччі була такою: спочатку учні знайомилися з елементарними правилами малювання, потім приступали до малювання зі «взірців», після цього до малювання моделей з гіпсу і наприкінці – з живої натури, причому досконало вивчалась анатомія людини.

Учні Академії повинні були розвивати свої руку й око, а цього можна досягнути шляхом частого виконання вправ. Для цього були підготовлені спеціальні посібники.

Послідовність пропонованих вправ вказує на те, що спочатку учень повинен був скопіювати зображення частин обличчя, потім деталей людської фігури. Після цього він знайомився з будовою черепа й починав малювати голову людини. Засвоєння приведених вправ дає можливість приступити до малювання фігур людей, тварин і перспективи ву-

лиць. Такі вправи розвивали окомір, твердість руки й художній смак.

Уважно досліджуючи посібник Карраччі, ми бачимо, що тут уже закладені ті методичні принципи контурного малювання з подальшим тушуванням і система послідовного ускладнення навчальних завдань (від малюнка частин людського обличчя, фігури, торса до зображення оголеної і одягненої фігури), які в подальшому отримають свій розвиток в академічній системі XVIII ст.

Потрібно визнати, що школа Карраччі у справі становлення художньої освіти зробила багато. Академія, як спеціальний навчальний заклад, створила найбільш вдалу форму художньої освіти. Тут були запропоновані настільки вдала система виховання молодих художників, настільки ефективна методика їх навчання, що вони були прийняті як взірець при відкритті державних академій: Академії мистецтв у Римі (1660), Королівських академій живопису і скульптури в Парижі (1648), у Вені (1662), у Берліні (1696), Академії Сан-Фернандо в Мадриді (1758), Академії трьох знатних художеств у Москві при Московському університеті (1757), у Лондоні (1768).

Таким чином XVII ст. в історії методів навчання малювання внесло багато нового і прогресивного. У цю епоху рисунок виділяється в самостійну навчальнудисципліну – академічний рисунок. Серед художників XVII ст. особливо слід відзначити: братів Карраччі і їх учнів, Рубенса і його учнів, Пуссена та його послідовників, Пітера Ластмана і його учня Рембрандта та інших художників-педагогів. Всі вони, безумовно, володіли рисунком, і що особливо характерно для цього періоду – незвичайна увага при моделюванні форми оголеного людського тіла. Тут ми звертаємо увагу на правильну й чітку трактову форм торса, рук, ніг і т. ін. Спостерігаючи за моделюванням форми торса, ми помічаємо правильне розташування ключиць, яремної ямки, м'язів грудей, прямих і косих м'язів живота; на ногах – характерні форми кісток і м'язів стегна й гомілки, закономірність розташування кісток і м'язів стопи.

Епоха Відродження відкриває нову еру в історії розвитку образотворчого мистецтва. У цей період знову відроджується потяг до реалістичного мистецтва, до правдивої передачі дійсності. Після тисячолітньої перерви серед художників знову пробуджується цікавість до наукових знань, наукових проблем мистецтва. Вони прагнуть науково обґрунтувати явища природи, розкрити її закони і встановити зв'язок між наукою і мистецтвом. Особливо сильний і надихаючий поштовх у цьому напрямку надали археологічні розкопки й відомості істориків про велике мистецтво Стародавньої Греції.

У цей період навчальний рисунок отримує новий розвиток. Над цією проблемою починають працювати кращі майстри образотворчого мистецтва, наприклад, Альберті, Леонардо да Вінчі, Дюрер і багато інших. Вони прагнуть відродити античну культуру, збирають і вивчають пам'ятки античного мистецтва. Прагнучи розкрити таємниці образотворчого мистецтва античних художників, вони звертаються до науки: оптики, математики, анатомії. Вчення про пропорції, перспективу і анатомію ставиться в центр уваги теоретиків і практиків мистецтва.

Для художників епохи Відродження мистецтво стало своєрідною наукою, яка вимагає теоретичного обґрунтування будь-якого положення. Про це свідчать трактати Альберті, Леонардо да Вінчі, Луки Пачолі, Дюрера і багатьох інших. Художники Відродження були впевнені в могутності науки, вони бачили в її успіхах запоруку художнього прогресу.

Альберті розглядає малювання як серйозну наукову дисципліну, яка володіє такими ж точними й доступними для вивчення законами і правилами, як і математика. Про це він сказав так: «Багато сотень років тому було кілька великих майстрів, про яких пише Пліній, – Апеллес, Протоген, Фідій, Пракситель, Поліклет, Паррасій т.ін. Деякі з них написали багаті відомостями книги про живопис, але, на жаль, вони загублені. Або вони сховані від нас, і ми позбавлені великого багатства їхньої мудрості».

Обґрунтовуючи науково метод навчання, Альберті тим самим розглядає малювання не як механічну вправу, а як вправу розуму. Це мудре ставлення до малювання дало можливість пізніше Мікеланджело сказати: «Малюють головою, а не руками».

Леонардо да Вінчі, як і Альберті, вважав, що основою методики навчання малюнку повинне бути малювання з натури. Натура змушує учня уважно спостерігати, вивчати особливості будови, думати що, в свою чергу, підвищує ефект навчання і викликає цікавість до знань.

У своїх роздумах з приводу теорії і практики Леонардо да Вінчі говорить про те, що наукова теорія в практичній діяльності відіграє колосальну роль, а тому учневі необхідно спочатку вивчити теорію, а потім переходити до практики. Він пише: «Навчайтеся спочатку науці, а потім зверніться до практики, породженої цією наукою».

Дуже цінні вказівки дає Леонардо да Вінчі на основі своїх наукових досліджень про правила встановлення натури для малювання. Він пише: «Коли ти малюєш з натури, то стій на віддалі трикратної величини того предмета, котрий ти змальовуєш». Цього правила дотримуються й до нашого часу як досвідчені художники, так і початківці.

В епоху Відродження важливе місце посідає німецький художник Альбрехт Дюрер. Теоретичні праці Дюрера являють для нас велику цінність як у зв'язку з методикою навчання, так і у зв'язку з поставленою проблемою мистецтва. Дюрер вважав, що в мистецтві не можна покладатися тільки на відчуття й зорове сприйняття, а в основному слід спиратися на точні наукові знання. Наукові знання, стверджував Дюрер, забезпечують художнику твердий і надійний успіх у роботі замість випадкових удач і злетів. Коли художник не володіє дійсними основами малювання, то йому ніколи не вдасться зробити нічого хорошого, якої б вправності не набувала його рука. Вихід з такого становища Дюрер бачить у тому, що кожен, хто що-небудь вніс, повинен навчити іншого, який цього потребує.

Закликаючи вчених і художників ділитися знаннями й досвідом з іншими, він писав про необхідність постійної роботи художника над собою: «Пізнавати всі таємниці мистецтва надто складно. Тому художнику потрібно весь час вчитися і вдосконалюватися, якою б високою майстерністю він не володів» [1].

При малюванні з натури учень повинен дотримуватися закономірностей будови форми, не спотворювати художнього вираження, а намагатися піймати красу форми в самій натурі. Той, хто бажає зробити щось хороше, не повинен нічого віднімати від натури і нічого неприродного до неї не додавати.

У результаті багаторічних занять перспективою Дюрер написав книгу «Настанова у вимірюванні циркулем і лінійкою». У цій книзі він висвітлив ряд правил перспективи і вперше запропонував користуватися при перспективному проектуванні методом ортогональної (прямокутної) проекції.

Друга наукова праця Дюрера присвячена пропорціям тіла людини. Це результат праці його життя.

У помітках до передмови книги про живопис Дюрер відзначає, що майстер, який вибрав будь-яку із усіх побачених речей, зміг зафіксувати її пензлем на площині такою, якою вона є в дійсності. Великого значення він надає початку навчання живопису, яке слід починати з вивчення тіла людини і його пропорцій, перед тим, як братися за вивчення будь-чого іншого. «А тому я вибираю найлегший шлях, який мені відомий, щоб показати, нічого не приховуючи, – це детально та уважно виконувати виміри тіла людини і на основі чого зробити відповідний її поділ».

Дюрер закликає всіх без винятку майстрів, котрі володіють основами мистецтва і можуть показати на практиці своїми руками та ясно викласти для всіх передові методи і правила живопису зробити це, щоб усі зрозуміли та легко ними оволоділи і не йшли довгим та важким шляхом до визначеної мрії». Далі він говорить, що коли всі майстри мистецтва будуть ділитися своїми досягненнями, то в кінцевому результаті людство отримає технології живопису світового значення. «Я впевнений у тому, що коли мої пропозиції будуть використані майстрами живопису в їх практичній діяльності, тоді обов'язково буде знайдено і написано ще набагато більше корисного для його вдосконалення», – писав він.

Дюрер свого часу першим помітив, що знамениті майстри не писали і не видавали книг, всі вони були захоплені роботою, за яку отримували відповідну винагороду, що пагубне відбивається на розвитку будь-якої галузі. Він першим взявся за перо з метою передачі сво-

го досвіду і закликав інших сприяти знаходженню істини.

Художники покликані створювати прекрасне. Прекрасним вважається те, що протягом історії людства більшістю вважається прекрасним. У кожній речі, як надлишок, так і нестача відповідних елементів псують її. При вивченні прекрасних речей необхідні корисні поради, але їх слід приймати від того, хто сам вміє створювати прекрасне своїми руками.

Художник, який створив якийсь твір, може виставити його на суд інших людей. Як правило, вони звертають увагу на недоліки, хоча не розуміють хорошого. Якщо автор почує правду, то він свій твір зможе виправити. Таким чином, існує багато видів прекрасного. Найбільшої уваги заслуговує той, хто може показати це прекрасне у своєму художньому творі. Достеменно прекрасний той твір, у якому відсутні недоліки.

Над цим питанням Дюрер працював багато часу і прийшов до висновку, що потрібно розробити загальний спосіб визначення основних характерних точок і ліній як тіла чоловіка, так і жінки, та за встановленими законами виконати сполучення між ними з метою отримання лінійного рисунку, а при правильному затіненні його отримати подібність з оригіналом. Він пише: «Але я не дотримуюсь думки, що кожний повинен займатися вимірами на протязі усього життя. Для цього і згодиться мій спосіб, щоб, коли ти вивчиш його і будеш знати напам'ять, він навчив тебе, якою повинна бути та чи інша річ. Тому що якщо при малюванні без вимірювання твоя рука, творячи, через поспіх обмане тебе, тоді твій розум завдяки вірному окоміру і знанням, котрими ти досконало володієш, зробить твою помилку зовсім незначною, і ти станеш сильним у своїй роботі й уникнеш великих помилок, і картина твоя буде здаватися всім такою, що відповідає істині. Якщо ж у тебе немає справжніх основ, тобі не вдасться створити нічого хорошого, якої свободи не досягла б твоя рука».

Якщо живописець або скульптор вивчить способи вимірювання людської фігури, то він буде здатним зображати будь-яких людей. Дюрер рекомендує написати з натури багато людей і взяти з кожного малюнка найкраще, заміряти його та поєднати в одній фігурі. Слід бути дуже уважним, щоб потворність не виникала постійно сама собою в твоєму творі.

Кожний творець художніх цінностей повинен знати, що неможливо намалювати прекрасну фігуру з однієї людини, тому що на земній кулі немає такої гарної людини, від якої не могло бути ще красивішої. Нелегко встановити, яка із двох різних прекрасних речей більш прекрасна.

У цю епоху навчальний малюнок отримує новий розвиток. Над проблемами малюнка починають працювати кращі майстри образотворчого мистецтва, наприклад, Альберті, Леонардо та Вінчі, Дюрер і багато інших. Вони прагнуть відродити античну культуру, збирають і вивчають пам'ятки античного мистецтва. Прагнучи розкрити таємниці образотворчого мистецтва античних художників, вони звертаються до науки: оптики, математики, анатомії. Вчення про пропорції, перспективу і анатомію стає в центр уваги теоретиків і практиків мистецтва.

Художники цього часу починають наново розробляти теорію мистецтва. Альберті із цього приводу писав Брунеллескі: «Признаюся тобі: якщо стародавнім художникам, що мали в кого вчитися і кого наслідувати, було не так важко піднятися до пізнання цих мистецтв, які даються нам нині з такими зусиллями, то імена наші заслуговують тим більшого визнання, що ми без жодних наставників і без жодних зразків створюємо мистецтва і науки, нечувані й небачені» [4].

Для художників епохи Відродження мистецтво стало своєрідною наукою, що вимагає теоретичного обґрунтовування кожного положення. Про це свідчать трактати Альберті, Леонардо та Вінчі, Луки Пачолі, Дюрера і багатьох інших.

Художники Відродження були переконані в могутності науки, вони вбачали в її успіхах основу художнього прогресу. Кращі представники художньої культури епохи Відродження стали вважати своїм обов'язком займатися справою просвіти, вони несли людям наукові знання. Достатньо згадати хоча б ім'я Брунеллескі, який на майданах міста читав

публічні лекції з перспективи.

Художники цієї епохи знову відродили повагу до малюнка, вважаючи його основою всіх мистецтв.

Велике значення Дюрер надає особистому прикладу при навчанні малюванню. У книзі третього трактату про пропорції він пише: «І все це описано тут заради стислості не дуже детально, у чому неважко було б переконатися, якби можна було показати своїми руками, як це слід робити».

Підводячи підсумки діяльності художників епохи Відродження, необхідно передусім відзначити ту колосальну роботу, яку вони виконали в галузі теоретичного обґрунтовування мистецтва малювання. Їх праці, присвячені питанням перспективи, допомогли художникам справитися з найважчою проблемою побудови тривимірної форми предметів на площині. Адже до них не було художників, які вміли б будувати перспективне зображення об'ємних предметів. Від грецьких художників нічого не залишилося: ні тих чудових картин, якими захоплювалися їхні сучасники, ні теоретичних праць з образотворчого мистецтва. Художники Відродження по суті справи стали творцями нової науки. Вони довели правильність і обґрунтованість своїх положень як теоретично, так і практично.

Багато уваги художники Відродження приділяли також вивченню анатомії. Майже всіх їх цікавили закони пропорційного співвідношення між частинами людського тіла. У кожному трактаті ретельно аналізувалися пропорції людської фігури, а також різних частин тіла.

Художники Відродження вміло використовували дані своїх спостережень у практиці образотворчого мистецтва. Їх твори вражають глядача глибоким знанням анатомії, перспективи, законів оптики.

Художники Відродження особливу увагу приділяли малюнку. Малюнок, заявляли вони, містить у собі все найголовніше, що потрібне художнику для успішної творчої роботи. Малюнок, стверджував Мікеланджело, — найвища точка і живопису, і скульптури, і архітектури; малюнок — джерело і коріння всякої науки. Яскравою ілюстрацією можуть служити підготовчі малюнки до «Покладення у труну» Рафаеля.

Художник прагне передати форми людського тіла як можна переконливіше, реальніше, згідно анатомічної закономірності.

За допомогою науки мистецтво епохи Відродження досягло грандіозних вершин, воно являє собою одне з найцікавіших і найдорогоцінніших явищ людської культури. Значення теоретичних праць художників епохи Відродження полягає в тому, що вони змогли сформулювати відповіді на найважливіші запитання художників. Вони зуміли не тільки теоретично обґрунтувати найбільш актуальні проблеми мистецтва, але і практично виразити це у своїх творах. Всі, хто любить і знає образотворче мистецтво епохи Відродження, звертаються до нього як до джерела мудрості, знання й високої майстерності. Художники і мистецтвознавці, письменники і філософи в чудових творах живопису, скульптури й архітектури знаходять для себе джерело натхнення.

Великий внесок художники епохи Відродження зробили і в методику викладання малювання, вони направили наступні покоління художників-педагогів на правильний шлях розвитку методики і сприяли становленню малювання як навчального предмета.

Проте слід зазначити, що художники епохи Відродження мало торкалися питань дидактики, мало позв'язували дидактичні проблеми з питаннями образотворчого мистецтва. Цю важливу роботу почали по-справжньому проводити академії мистецтв, що відкрилися в кінці XVI ст.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Дюрер А. Трактаты. Дневники. Письма.- С.-Пб.: Азбука. - 2000. - 662 с.

2. Боннар А. Греческая цивилизация.- М.: Искусство. - 1992. - 204 с.

3. Ростовцев Н.Н. История методов обучения рисованию. - М.: Просвещение, 1932. - 240 с.

4. Мастера искусства об искусстве.- Т.2. - М., 1966. - 398 с.

Людмила ТАШЛАЙ

Велика Вітчизняна війна на Миколаївщині. Протистояння. 1941-1944 роки

Війна на територію Миколаївської області прийшла з півночі наприкінці липня 1941 року.

Німецькі війська групи армій «Південь» одночасно з боями по оволодінню Києвом вели наступ на південний схід і південь, прагнучи захопити Донбас і військово-морські бази Чорноморського флоту. До групи армій «Південь» (командуючий - генерал-фельдмаршал фон Рундштедт) входили 6-а армія фельдмаршала фон Рейхенау, 11-а армія генерал-полковника фон Шоберта, 17-а армія генерала фон Штюлинагеля та 1-а танкова група генерал-полковника фон Клейста [1]. На противагу німецьким силам був створений Південний фронт, у який увійшли 18-а і 9-а армії під командуванням генерал-лейтенанта А.К. Смирнова і генерал-полковника Я.Т. Черевиченка. Стійко і мужньо захищали вони Миколаївську область. Але сили були нерівними.

1 серпня 1941 року був окупований перший населений пункт Миколаївської області – село Лиса Гора Первомайського району. 3 серпня танкова група генерала фон Клейста захопила місто Первомайськ, 7 серпня – Вознесенськ. Механізовані частини групи фон Клейста обійшли 18-у армію зі сходу і 12 серпня увірвалися в Баштанку. Одночасно супротивник завдав удару по стику 9-ї та Окремої Приморської армій, змусивши першу відійти на схід до переправи через Південний Буг у район Миколаєва.

14 серпня основні сили 18-ї і 9-ї армій Південного фронту опинилися відрізаними в районі Миколаєва, Пересадівки, Себине, Матвіївки. Після запеклих боїв з 15 по 17 серпня вони відійшли за річку Інгулець, зробивши Грейгівський прорив – перший успішний прорив оточеної фашистами групи радянських військ на початку війни. У селі Грейгове полки 96-ї гірськострілецької дивізії знищили більш як 500 гітлерівців, узяли великі трофеї, створили «коридор», по якому вийшли з оточення 18-а і 9-а армії Південного фронту на чолі з генералами А.К. Смирновим та Я.Т. Черевиченком та зберегли свою боєздатність для подальших боїв.

За цей прорив командир 96-ї гірськострілецької дивізії полковник І.М. Шепетов одним з перших на початку війни був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Незабаром йому було присвоєно генеральське звання [2].

Доля генералів А.К. Смирнова та І.М. Шепетова склалася трагічно. Навесні 1942 року І.М. Шепетов командував 14-ю гвардійською стрілецькою дивізією, що вела кровопролитні бої в оточенні під Харковом. Важко пораненого та контуженого генерала І.М. Шепетова у несвідомому стані було захоплено ворогами в полон та відправлено у концтабір Бухенвальд. У концтаборі він пробув майже рік і був страчений фашистами за участь у табірному опорі [3].

Не менш героїчною та трагічною була і доля генерала А.К. Смирнова, одного з визначних радянських воєначальників, який брав участь в оборонних боях на Західній Україні, у Молдавії, на Дніпрі та Донбасі. Він загинув 8 жовтня 1941 року на Україні біля села Попівка Куйбишевського району Запорізької області. За наказом німців генерал був похований радянськими військовополоненими на місці загибелі. У 1943 році після визволення села радянськими військами генерал А.К Смирнов був з почестями перепохований у центрі села Попівка, а саме село перейменоване у село Смирнове. За мужність та героїзм, проявлені у боях на Україні в 1941 році, генерал-лейтенанта А.К. Смирнова нагороджено орденом Вітчизняної війни першого ступеня посмертно [4].

Командир 51-ї стрілецької дивізії 9-ї армії генерал П.Г. Цирюльников потрапивши у німецький полон у листопаді 1941 року, здійснив втечу. А коли опинився у розташуванні наших військ, був заарештований особ-

ливим відділом, обвинувачений у зраді Батьківщині. Покарання відбував у таборах Сибіру до 1953 року. Реабілітований і відновлений у званні після смерті Сталіна [5].

Начальник автобронетанкових військ 18-ї армії генерал М.Д. Гольцев під час виходу з оточення на станцію Грейгове та Херсон очолив групу військ. Поблизу села Киселівка Миколаївської області був важко поранений, врятований місцевими жителями. Восени 1941 року М.Д. Гольцев перейшов лінію фронту в районі Харкова. Особливим відділом був відправлений до Москви, де його заарештували, обвинуватили у зраді Батьківщині і розстріляли. Реабілітовано М.Д. Гольцева у 1955 році [6].

У першій половині серпня 1941 року на підступах до Миколаєва розгорнулися запеклі бої з переважаючими силами ворога. Були створені три сектори оборони міста Миколаєва: північний (Матвіївка-Тернівка-Інгульский міст); східний (від Мешково-Погорелове до Широкої Балки) і західний (від Коренихи до Сливино, включаючи Варваровський міст і переправу біля села Радсад).

Місто захищали частини 30-ї, 51-ї, 70-ї, 74-ї стрілецьких дивізій 18-ї і 9-ї армій Південного фронту, винищувальні батальйони, миколаївський полк моряків, тим самим забезпечуючи переправу частин Червоної Армії через Південний Буг. Підтримку артилерійським вогнем надавали кораблі Дунайської флотилії [7].

Про невдачі німецької 11-ї армії генерал-полковника фон Шоберта на берегах Бузького лиману писав у ті дні на сторінках свого щоденника начальник генерального штабу сухопутних військ Німеччини генерал-полковник Кальдер: «Виникла небезпека скупчення військ 11-ї армії, що наступає в напрямку Миколаєва». І ще: «Кейтель скаржиться головному на те, що ми не просуваємося на Миколаїв, захопленню якого фюрер надає особливого значення. Бої за Миколаїв повинні бути, нарешті, закінчені» [8].

Украй важка обстановка змусила війська Південного фронту 17 серпня залишити місто Миколаїв.

У період окупації територія Миколаївської області була розділена на дві частини по річці Південний Буг. Землі на правому березі відійшли до Трансністрії (Задністров'я) і були передані німцями королівській Румунії.

20 серпня 1941 року Гітлер віддав наказ про створення імперського комісаріату «Україна» на чолі з гауляйтером Східної Прусії Кохом. До нього ввійшли генеральні округи: Волинь. Житомир, Київ, Миколаїв, Таврія, Дніпропетровськ [9].

Миколаївський генеральний округ охоплював райони Миколаївської, Кіровоградської та теперішньої Херсонської областей загальною площею 46 880 кв. км з населенням 1 960 тисяч чоловік [10].

Фашистські загарбники надавали величезного значення Миколаївському генеральному округові, його високорозвинутій суднобудівній промисловості із важливим морським портом на півдні України, багатим сільськогосподарським районам.

У німецькому кінохронікальному журналі «Deutsche wochenschau» («Німецький огляд») за серпень 1941 року, що зберігається у відділі іноземної хроніки архіву Держфільмофонду Російської Федерації в Білих Стовпах, зафіксована короткочасна зупинка Гітлера у Миколаєві. Через день після відвідування Миколаєва фюрер разом із Муссоліні приймав парад німецьких військ у Первомайську [11].

Наприкінці літа 1941 року у Миколаєві проходила зустріч Гімлера з керівниками оперативних команд, на якій були деталізовані основні положення наказу про фізичне знищення єврейського населення. Згідно цього наказу у листопаді 1941 року у селі Богданівка Доманівського району Миколаївської області було створено концтабір, у якому до 1 лютого 1942 року було знищено більше 50-ти тисяч євреїв [12].

Окупанти покладали великі надії на швидке відновлення суднобудівної промисловості у Миколаєві, як могутнього засобу у пануванні на Чорному морі та проведенні військових операцій по захопленню Кавказу.

Керування й експлуатація суднобудівних заводів і портів Чорноморського басейну були передані безпосередньо головному штабу збройних сил Німеччини з підпорядкуванням головнокомандувачу військово-морськими силами гросс-адміралу Редеру, який у

жовтні 1943 року сам інспектував заводи Миколаєва [13].

На другий день після захоплення німцями міста усі промислові підприємства були реквізовані. Чорноморський суднобудівний завод був перейменований у «Південну верф», суднобудівний завод імені 61-го Комунара – у «Північну верф», судноремонтний завод – у «Малу верф».

На базі «Південної верфі» гітлерівці створили штаб керівництва будівництвом військових кораблів і підводних човнів на чолі з адміралом Циба і контр-адміралом Клаусеном. Керівником усіма кораблебудівними та судноремонтними заводами Миколаєва й Одеси був призначений адмірал фон Бодеккер. Технічним експертом при ньому затверджений капітан Хасельман.

За їхньою вимогою у Миколаєві в районі селища Темвод поруч з «Північною верф'ю» був створений концтабір для радянських військовополонених «Шталаг-364», в якому містилося близько 30-ти тисяч чоловік. В'язні табору повинні були стати основною робочою силою у здійсненні наміченої окупантами програми з будівництва і ремонту кораблів та підводних човнів [14].

У липні 1942 року і в червні 1943 року в Миколаєві з інспекторською перевіркою перебували рейхсміністр Розенберг і рейхскомісар Кох. Вони зустрічалися з начальником штабу «Південної верфі» контр-адміралом Клаусеном з питання відновлення суднобудівних заводів.

Їх візит висвітлювався в газетах «Deutsche Bug-Zeitung», органі управління генерального комісара Generalbezirk Nikolaew, від 26 липня 1942 року та в «Голосі Дніпра», органі місцевого самоврядування Херсона, від 12 липня 1942 року.У газеті «Голос Дніпра» у статті «Розвиток України. Закінчення службового перебування рейхсміністра Розенберга в Дніпропетровську та Миколаєві» є відомості: «Безпосередньо потім рейхсміністр Розенберг вилетів у Миколаїв. На аеродром прибув генеральний комісар Опперман зі своїми найближчими співробітниками, щоб гідно прийняти рейхсміністра і рейхскомісара в Миколаєві. Також тут міністр мав можливість переконатися в досягненнях праці в найбільш віддаленому на півдні генеральному окрузі... На могилі полеглого генерал-полковника фон Шоберта рейхсміністр поклав вінок. З Миколаєва рейхсміністр Розенберг вилетів зі своїм супроводом назад у Берлін» [15].

Старожили, які проживали у Миколаєві в 1941-1944 роках, згадують, що у вересні 1941 року на військовому аеродромі під Миколаєвом у районі Широкої Балки стався вибух, у результаті якого загинув командуючий німецькою 11-ю армію генерал-полковник фон Шоберт.

Існують дві версії причин загибелі німецького генерала. За однією з них генерал-полковник фон Шоберт підірвався на міні, яку залишили радянські війська, що відступали з Миколаєва у серпні 1941 року. Інша версія – диверсійний акт антифашистського підпілля.

Існує документальне підтвердження причини загибелі генерала фон Шоберта.

У «Військовому щоденнику» (1939-1942) начальника генерального штабу сухопутних військ Німеччини генерал-полковника Франца Гальдера зроблені записи: «12 вересня 1941 р. 83-й день війни.

16.30. Розмова по телефону з Зоденштерном:

– Нещасний випадок із Шобертом. Смертельний результат».

І далі: «Генерал-полковник Шоберт, командуючий 11-ю армією, що летів на своєму літаку «Шторх», при посадці потрапив на російське мінне поле. Його спадкоємцем став генерал Манштейн» [16].

Більш детальні відомості та фотоілюстративний матеріал про командувача німецькою 11-ю армією генерал-полковника фон Шоберта надійшли до музею із Швейцарії від воєнного історика та дослідника, письменника В. Оертле:

Риттер фон Шоберт з 1904 по 1934 рік пройшов шлях від лейтенанта до генерал-майора. У 1939-1940 роках брав участь у війні з Польщею. З кінця 1940 року у званні генерал-полковника очолює 11-у армію. У 1941 році на Україні фон Шоберт відзначився при організації наступальних повітряних операцій 11-ї армії у складі німецьких військ групи армій «Південь». Але 12 вересня 1941 року генерал-полковник фон Шоберт,

здійснюючи розвідувальний політ на схід у напрямку «Каховка- Антонівка», гине. Місце катастрофи було знайдене румунським лейтенантом, командиром ескадрону І. Этиліаном. Він писав: «Кілька годин ми їхали верхи по Ногайському степу. Раптом: «Увага! Міни!» Серед поля ми побачили знівечений корпус німецького літака. Група німецьких військових інженерів повинна була шукати міни, розслідуючи причини катастрофи літака генерала-полковника фон Шоберта».

Шоберт був похований у Миколаєві разом зі своїм льотчиком. На похороні 15 вересня 1941 року був присутній головнокомандувач армії маршал Вальтер фон Браухич і начальник Шоберта – румунський маршал Антонеску» [17].

Згідно публікації у газеті «Deutsche Bug-Zeitung», органі управління генерального комісара генерального округу Миколаїв, Антонеску ще раз відвідав Миколаїв 26 червня 1942 року, де зустрічався з представниками німецького військово-морського командування з питання їх співпраці з уповноваженими румунського командування на судноремонтних заводах Одеси» [18].

28 березня 1944 року Миколаїв був звільнений від фашистських військ, а 4 квітня 1944 року всю область було очищено від окупантів.

За період окупації на Миколаївщині було знищено більш як 105360 мирних жителів і військовополонених. До Німеччини насильно вивезено 25 тисяч чоловік. Був нанесений значний матеріальний збиток на суму понад 17 мільярдів карбованців.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Мировая война. 1939-1945 годы. (WELTKRIEG. 1939-1945 Stuttgart. 1957), пер. с нем., изд-во «Иностранная лит-ра», М.,1957, стр. 158
2. Книга Скорби Украины. Николаевская область, Николаев, 2002, т. 1, стр. 45
3. П. Мущинский «Страну защищая», газ. «Южная правда», 11.08.1977 г.
4. Україна в полум'ї війни. 1941-1945. Київ, 2005, стор. 530
5. Держархів Миколаївської області (ДАМО). Ф.2038, оп.2, спр.8, арк.. 6
6. ДАМО Ф. 2038 , оп.2, спр.8, арк.. 8
7. Книга Скорби Украины. Николаевская область, Николаев, 2002, т. 2, стр.71
8. Франц Гальдер «Военный дневник» (Ежедневные записи начальника генерального штаба сухопутных войск Германии. 1939-1942), изд-во Мин-ва Обороны СССР, М. 1971, стр. 266-267
9. «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945», Київ, 2000, стор. 174-175
10. ДАМО Ф. 2038 , оп.2, спр.8, арк.5.
11. Архів Держфільмофонду Російської Федерації, відділ іноземної кінохроніки, кіножурнал «Deutsche wochenschau» («Німецький огляд»), серпень 1941 р.
12. А.А. Галкин «Германский фашизм», М., «Наука», стр. 220, 327.
13. В.Н.Немятый «В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии», Киев, 1982, стр. 71-72
14. Л.Ташлай, М.Злочевська «Фашистський окупаційний режим на території Миколаївської області», Зб. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження», Миколаїв, 2000, стор. 131
15. ДАМО, газетний фонд, газета «Deutsche Bug-Zeitung», орган управління генерального комісара Generalbezirk Nikolaew, 26.07.1942 р.
16. Франц Гальдер «Военный дневник» (Ежедневные записи начальника генерального штаба сухопутных войск Германии. 1939-1942), изд-во Мин-ва Обороны СССР, М. 1971, стр.341, 344
17. Vincenz Oertle «San Bernardino – Nikolajew. Generaloberst Eugen Ritter von Schobert« Wissenschaftliches Organ «Yeitschrift fur Heereskunde», 2002.
18. ДАМО, газетний фонд, газета «Deutsche Bug-Zeitung», орган управління генерального комісара Generalbezirk Nikolaew, 26.06.1942 р.

Людмила ТАШЛАЙ,
Валентина ДОРОШЕНКО,
Катерина ХИЗНИЧЕНКО

«Від Голодомору до Голокосту»

(Висвітлення проблеми Голодомору в Україні 1932-1933 років та Голокосту у роки ІІ Світової війни у музеї «Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1944 рр.»)

Основним напрямом діяльності музею є створення історичних наукових експозицій про воєнні події краю періоду Великої Вітчизняної війни. Особливої уваги музей надає вивченню проблемних питань з історії війни та політичної історії країни у 1930-1950 рр.

Науковими співробітниками створено виставку «Гриф «таємно» знято», оригінальні документи якої висвітлюють політичні репресії на Миколаївщині у 30-50 рр. XX ст.. Переважна більшість з них – з карних справ репресованих мешканців краю. Ці архівні справи ще донедавна були недосяжними для дослідників та широкого загалу і зберігалися у закритих фондах обласного архіву. Уявлення молоді про страшні події в історії нашого народу доповнює хроніка про репресії в Україні.

Музейна міні-експозиція за матеріалами даної виставки отримала Диплом переможця на Першому Всеукраїнському музейному фестивалі «Музей третього тисячоліття» (Дніпропетровськ, 2005 р.).

Провідною ідеєю виставки «Гриф «таємно» знято» стала думка, що беззаконня в нашій країні не повинно повторитися. Молоді будувати правову державу, брати активну участь у громадсько-політичному житті країни, тому так важливе усвідомлення нею гіркого уроку історичної пам'яті.

Співробітниками музею на базі виставки «Гриф «таємно» знято» створено програму і розроблено музейні уроки, в яких йде мова про репресивно-каральні заходи радянської влади проти церкви; про радянську колективізацію сільського господарства і голодомор 1932-1933 рр. на Миколаївщині; репресії серед мешканців краю за обвинуваченням у шпигунстві, шкідництві, диверсійній діяльності. Жертвам тоталітаризму і війни, радянським військовополоненим, присвячено музейний урок «Полонені нам не потрібні». Репресивна машина працювала на повну потужність і в післявоєнні роки. Події цього періоду знайшли відображення у музейних уроках: «За відсутністю складу злочину» та »Партизанська іскра»: трагедія однієї долі».

Методична розробка системи музейних уроків з теми: «Від Голодомору до Голокосту» була представлена у 2005 р. на Всеукраїнському конкурсі «Голокост: усвідомлення трагедії», який проходив у Києві в рамках національної програми «Толерантність та міжнаціональна злагода». За результатами конкурсу методична розробка отримала друге місце і була рекомендована Науково-методичним центром вищої освіти Міністерства освіти і науки України до розповсюдження та використання у навчально-виховній діяльності навчальних закладів України.

Глибокий слід в історичній пам'яті людства залишив Голодомор в Україні 1932-1933 рр. і Голокост європейського єврейства у роки Другої Світової війни.

Система музейних уроків «Від Голодомору до Голокосту» ставить за мету порівняти та осмислити ці найбільші етнічні катастрофи XX ст., що стали результатом політики тоталітарних режимів Сталіна в СРСР і керівництва нацистської Німеччини на чолі з Гітлером. Політичні, хронологічні, регіональні відмінності цих подій не заважають порівняти їх у історичному контексті.

При висвітленні теми «Трагедія століття: голодомор 1932-1933 рр. на Миколаївщині» учні знайомляться з періодом колективізації в сільському господарстві і голодо-

мором 1932-1933 рр. в рідному краї, з'ясовують причини даних подій і приходять до висновку, що безпосередньою причиною голоду стала примусова, з широким застосуванням репресій, колективізація, проведення згубної для українського селянства хлібозаготівельної кампанії, грубі адміністративні методи керівництва колгоспами.

Учні знайомляться з урядовими документами періоду колективізації та голодомору, мають можливість переглянути архівні карні справи репресованих мешканців області. Велике емоційне хвилювання переживають вони, знайомлячись зі спогадами людей, яким вдалося пережити ці трагічні сторінки в історії нашого народу, усвідомлюють трагедію українського народу через трагедію окремої людини того часу.

Майже півстоліття була закрита тема злочинів нацистів перед єврейським народом на окупованій фашистами території – у тому числі в Україні.

Розкриття теми «Масове знищення єврейського населення на території Миколаївської області під час фашистської окупації» починається з проблемного питання: Чому саме євреї стали об'єктом тотального знищення?

Під час екскурсії за матеріалами виставки «Війна» учні отримують інформацію про місця масового знищення євреїв на території області, кількість знищених, знайомляться з унікальними документами, які розкривають катастрофу єврейського народу на території окупованої фашистами Миколаївщини.

Місто було захоплене гітлерівцями 17 серпня 1941 р. Почалося масове страчення єврейського населення.

У перші дні окупації було страчено на міському єврейському кладовищі більше як 4000 місцевих євреїв. У кінці серпня 1941 р. на цьому ж місці було розстріляно ще 227 чоловік. 16 вересня 1941 р. всім євреям Миколаєва знову було наказано з документами та цінностями з'явитися на збірні пункти в районі старого єврейського кладовища для реєстрації. 21 вересня вони були вивезені критими машинами і розстріляні в балці за 12 км від Миколаєва.

3 вересня 1941 р. до визволення міста виявлених та заарештованих євреїв планомірно розстрілювали біля стін концтабору для радянських військовополонених «Шталаг-364» у селищі Темвод.

У цілому в Миколаєві було знищено близько 7 тис. євреїв.

30 серпня 1941 р. територія між Бугом і Дністром під назвою Трансністрія була передана королівській Румунії.

Восени 1941 р., згідно бухарестського наказу №23, євреї з Бессарабії та України були інтерновані у чотирьох основних пунктах: Доманівці, Богданівці, Акмечетці Миколаївської області, Березівці Одеської області. У 1941-1944 рр. в них було знищено 132000 чоловік єврейської національності.

Місцями масових розстрілів євреїв у Миколаївській області з вересня 1941 р. по квітень 1942 р. стали Березнегуватський, Веселинівський, Баштанський, Снігурівський райони, де були розташовані колишні єврейські колонії.

Розповідь про трагедію Голодомору в Україні 1932-1933 рр. та Голокосту у роки Другої світової війни на цьому не закінчено, тому що ця трагедія не має національних кордонів. Про це треба пам'ятати, щоб не допустити в суспільстві проявів расизму, повторення геноциду. Боротьба з дискримінацією людини – справа не тільки держави, а й кожного з нас. Вивчення цієї проблеми – це крок до толерантності у суспільстві.

У рамках просвітницької програми «Музейні моделі толерантності у контексті Голокосту» один з музейних уроків присвячений історії життя та трагічній долі єврейської дівчинки Анни Франк, яка загинула у німецькому концтаборі Берген-Бельзен.

Із 4 грудня 2006 р. по 15 січня 2007 р. в музеї експонувалась виставка «Анна Франк – урок історії». Організаторами виставки у Миколаєві виступили Будинок Анни Франк (Нідерланди), Єврейський фонд України, Український центр вивчення Голокосту, Миколаївське товариство єврейської культури.

Виставка була доповнена музейною реліквійною експозицією «Забуттю не підлягає».

Під час проведення заходів і музейних

уроків за даними програмами наукові співробітники застосовують елементи театралізації, художньої творчості, багаточисельні історичні та літературні джерела, відеотеку з використанням кінохроніки про зазначені події та записи спогадів учасників подій.

Такі музейні уроки історичної пам'яті виховують учнів у дусі толерантності, національної свідомості та поваги до людини.

Віталій ТКАЧ

Острів Дубовець та Підборецький монастир у картографічних джерелах і за даними археологічних досліджень

Колишній острів Дубовець знаходиться в районі колишнього Дубенського звірогосподарства. Після осушення боліт навколо Дубна в 60-х роках XX ст. це місце перестало бути островом і тепер є незначним підвищенням серед низини – колишньої заплави Ікви, яку в старих документах XVI-XVII ст. називали «став Дубенський». Слід зауважити, що назву «Дубовець» мали два, розташовані поряд острови, які, судячи з давніх планів міста, в деякі періоди були з'єднані сухопутною перемичкою і, власне, становили один острів, з чого, схоже, виникла деяка плутанина. Острів, на якому був розташований Підборецький монастир, є витягнутою піщаною дюною, розташованою майже перпендикулярно нинішньому руслу Ікви. Інший, значно більший і вищий острів, на якому розташоване колишнє звірогосподарство, є останцем з лесовою основою, тобто ці два острови мають зовсім різне геологічне походження. Більший острів називався, ще Дубовиця. Тож під назвою Дубовець ми розглядаємо лише перший острів, що відповідає старовинним документам, в яких саме він під цією назвою згадується. За спогадами старожилів ще у першій половині XX ст., до проведення меліоративних робіт, острів Дубовець знаходився між основним руслом Ікви, яке проходило приблизно так, як сучасне і називалось Страклівською бистриною, та старицею, яка проходила з південної сторони острова.

З геологічної точки зору острів Дубовець є дюною, утвореною шляхом наносу піску течією річки. Формування дюни відбулося принаймні ще у плейстоценовому періоді. Унаслідок сучасних орних робіт тонкий шар гумусу, що утворився над піщаним материком майже повністю вивітрився, що особливо помітно на найвищій частині пагорба. Нині значна частина колишнього острова зруйнована кар'єром, вціліла площа пам'ятки інтенсивно розорюється та з 1999 р. засипається сміттям.

Історією цієї пам'ятки зацікавилися ще наприкінці XIX ст., внаслідок того, що на острові значний час існував Підборецький монастир. Першим історію монастиря досліджував М.І.Теодорович [4, 470-473]. У своєму дослідженні він використав архівні документи XVI-XIX ст. Із його праці ми взнаємо стару назву острова, історію заснування та основні події з життя монастиря. До цих же джерел звернувся дубенський краєзнавець І.Д. Лозов'юк, працюючи над історією дубенських монастирів [1, 8-10]. Острів Дубовець почав досліджуватися як археологічна пам'ятка у 1996 році, коли тут було виявлено багатошарове поселення [2, 135]. У 1997 р. в кар'єрі, що руйнує пам'ятку, було виявлено залишки давнього об'єкта, який було досліджено археологічною

експедицією під керівництвом кандидата історичних наук В.Д.Гупало [5, 233-249]. Досліджений об'єкт виявився смітниковою ямою, датованою початком - третьою чвертю XVII ст. У тому ж році, вже по закінченні експедиції, у кар'єрі, після добування піску, було виявлено ще один об'єкт (№2). Членами турклубу «Едельвейс» було проведено невеликі рятівні роботи, в результаті яких цей об'єкт було частково досліджено, а здобуті при цьому багаті матеріали було передано у Державний історико-культурний заповідник м. Дубна. Нині досліджені у 1997 р. об'єкти знищено під час робіт у кар'єрі. В наступні роки з території пам'ятки неодноразово збирався підйомний матеріал. У 1999 році, після глибокої оранки, на фоні сірого ґрунту проступили контури кількох об'єктів у вигляді світлих плям, насичених великою кількістю знахідок. В двох випадках контури вдалося добре зафіксувати. З цих об'єктів було ретельно відібрано матеріали, викинуті плугом (об'єкти №3 та №4). В 2001 році, на раніше розорюваній північній частині дюни, було утворено новий кар'єр, який знищив кілька поховань, два з яких вдалося дослідити, та порушив залишки ще однієї споруди (об'єкт №5). Цей об'єкт було також частково досліджено членами турклубу «Едельвейс». Нині цей кар'єр, що був використаний як скотомогильник, засипано. В наступних роках на поверхні пам'ятки було зафіксовано об'єкти №6, №7 та №8, а також поховання №3, зруйноване оранкою. Поверхневими обстеженнями було виявлено, що на острові Дубовець існували: стоянка доби мезоліту, поселення ранньобронзового часу з шнуровою керамікою (друга половина III тис. до н.е.), пізньотшинецької культури пізньобронзового часу (близько XI – IX ст. до н.е.), могилянської групи ранньозалізного віку (IX – V ст. до н.е.) та поселення волинян X – початку XI ст. [2, 135]. Зібрано також численні речі, що

Рис.1. Підборецький монастир на карті Прохазки початку XIX ст.

Рис.2. Підборецький монастир на карті 1823 р.

належать до періоду існування монастиря – металеві вироби, кераміку, скляні прикраси, глиняні люльки й іграшки, монети, рушничні і кресальні кремені.

План Підборецького монастиря вдалося знайти на так званій карті Прохазки (рис. 1), складеній на початку XIX ст., що зберігається у Віденському воєнному архіві [3, 67- 71]. На цій карті територія Підборецького монастиря обмежена прямокутником, очевидно огорожею, орієнтованою за сторонами світу. В межах огорожі можна добре розгледіти два приміщення – церкву і монастирські келії у формі літери П. До огорожі примикають одне або два господарські приміщення.

Ще одна карта, датована 1823 роком (рис. 2), показує монастир у вигляді дворика, всередині з округлою будовою, по різних боках якої простежуються дві точки – можливо окремі споруди. Якщо прийняти цю споруду за церкву, положення точок співпадатимуть з боковими спорудами на карті Прохазки, однак тоді незрозуміло, де ж келії. Від монастиря до с. Підборці веде стежка. На карті зафіксована назва «Девичей монастырь», що очевидно на той час було його загальновживаною назвою. На цій карті, як і на попередній показано «великий» острів Дубовець, який скла-

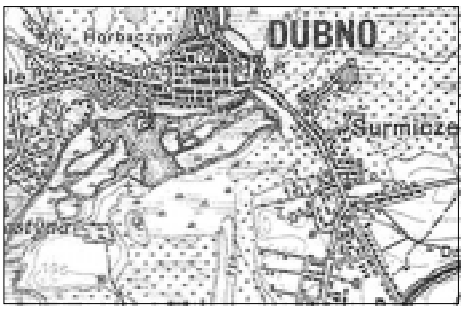

Рис. 3. Острів Дубовець, зарослий лісом з вказаним хрестом місцезнаходженням монастиря на карті початку XX ст.

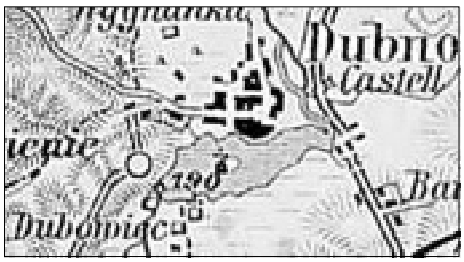

Рис. 4. Острів Дубовець з вказаним хрестом місцезнаходженням монастиря на австрійській військовій карті 1889 р.

дався із з'єднаних лесового пагорба і піщаної дюни.

Пізніші відомі нам карти належать до того часу, коли Підборецький монастир вже не існував, а його церква була розібрана. Російські карти кінця XIX ст. (рис.5; рис.6) показують острів Дубовець пустирем, зарослим чагарниками чи молодим лісом. На обох він є окремим островом.

Натомість іноземні картографічні джерела зберігають позначення релігійного об'єкта на острові Дубовець. На австрійській військовій карті 1889 року (рис. 4) показана монастирська церква, на іншій карті (рис. 3), яку можна датувати початком XX ст., (зважаючи на наявність на ній сучасного розташування Іллінської церкви), місце монастиря вказане хрестиком, інші ж церкви зображаються хрестом на колі. Розміщення хрестика не співпадає тут з островом Дубовець, який показаний окремим островом, зарослим лісом. Як видно, тут була спроба поєднати реалії різних періодів – середини і кінця XIX ст. Таку довгу традицію зображення Підборецького монастиря можна пояснити тим, що для виготовлення цих карт використовували старіші карти

Рис. 5. Острів Дубовець, зарослий лісом або чагарниками на карті кінця XIX ст. (після 1873 р.).

Рис. 6. Зображення острова Дубовець на карті кінця XIX ст. (після 1873 р.).

(можливо ту ж карту Прохазки), перевірити ж дані не було можливості.

На карті 1941 р., опублікованій В. Д. Гупало [5, 234], під назвою Дубовець вказаний великий острів, малий же зовсім не показаний. Ще гірша ситуація на військовій карті 1950 року, оновленій в 1989-90 роках. При масштабі 1:100000 обидва колишні острови не вказані.

Слід зауважити цілковите ігнорування монастиря в планах Дубна 1795-1880 р.р. Це було зумовлене тим, що він не належав до структури міста, як інші монастирі, зображені на цих планах.

Археологічні джерела дають досить багату, хоч і заплутану інформацію про існування монастиря. Серед виділених восьми споруд жодну не вдалось пов'язати з церквою, що не дивно, адже вона не була житловою спорудою, і не могла залишити густо насиченої матеріальними рештками плями, за якими були виявлені об'єкти. Спробуємо коротко охарактеризувати виявлені споруди.

Об'єкт №1 досліджено археологічною ек-

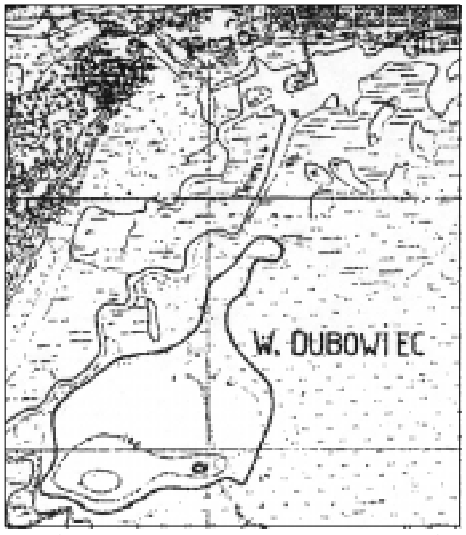

Рис. 7. Острів Дубовець на ландкарті 1941 р.

спедицією під керівництвом кандидата історичних наук В. Д. Гупало. Досліджений об'єкт В. Д. Гупало визначила, як смітникову яму, датовану початком - третьою чвертю XVII ст. [5, 233-249]. Однак якщо яма існувала в цей період, знайдена кераміка в ній мусила б мати багато спільного з керамікою об'єкту №5. Однак керамічний комплекс з ями має дуже близькі риси до посуду з об'єкту №2. Це типи горщиків, мотиви їх орнаментації, наявність аналогічних типів мисок, кахлів з геометричною композицією, одна з яких повністю аналогічна кахлі з об'єкту №2. Ще одна спільна риса – наявність в обох комплексах посуду з графіті, а також дуже великої кількості скляного посуду. Монети, знайдені в об'єкті №1 - п'ять мідних солідів 1654 - 1660-х років, були дуже стертими. Всі ці обставини змушують нас не погодитись із запропонованим датуванням цього об'єкту.

Об'єкт №2 було виявлено у 1997 році в обриві кар'єру на відстані близько 8 м. на північ від об'єкта №1. Для дослідження цього об'єкта було закладено шурф розмірами 2х2 м. Контури споруди було виявлено на глибині 0,35 м від денної поверхні. Споруда була досліджена не повністю, оскільки вона значною мірою виходила за межі шурфу і, як вдалося встановити при спостережені за земляними роботами, загальна довжина її заглибленої частини становила близько 6 м. Наземна частина фіксувалась лише у вигляді насиченого, чорного, щільного культурного шару. Її розміри не встановлено. Частина споруди, яку вдалося дослідити, мала підпрямокутну у плані форму. Орієнтована вона була короткою стіною по лінії північ-південь. Одну стінку споруди вдалося повністю дослідити. Її довжина становить 0,95 м. Північну стінку вдалося розкрити на 1,11 м. Протилежна їй стінка робить поворот і ширина споруди збільшується до 1,08 м. Глибина споруди від денної поверхні становить 1 м. Заповнення споруди становив сірий піщанистий грунт насичений вугликами, уламками кераміки, битою цеглою-пальчаткою. Знайдено одну цілу цеглину розмірами 150х200х50 см. Ширина цегли-пальчатки 110 мм, висота 60 мм. Біля повністю розчищеної стінки, де ймовірно знаходився вхід в споруду, знаходилося скупчення битого скляного, глиняного та фарфорового посуду XIX ст. В заповненні і на дні споруди зібрано велику кількість уламків посуду XVII ст. - першої половини XIX ст., причому як ранній так і пізній посуд траплявся великими фрагментами. Вдалося реставрувати майже цілі посудини. У дуже великій кількості траплявся скляний посуд, особливо денця та вінця келихів. Трапились в заповненні і два фрагменти глиняних люльок. Знайдено дві монети – погано збережений мідний солід Яна Казимира 1660-х років та стертий півгріш Станіслава Августа 1760-х років. Крім того знайдено велику кількість залізних виробів, переважно цвяхів, які траплялись у дуже великих кількостях. Знайдено також ножі, ножиці, скобу, дверну ручку, ключ з слідами покриття міддю.

Із виробів з кольорового металу було знайдено дві бронзові шпильки та бляшку, що очевидно служила оздобою шкіряного одягу чи скриньки. На думку автора, об'єкти №1 та №2 є частиною підвалів монастирських келій і становлять власне один об'єкт штучно розірваний кар'єром. Даний об'єкт, зважаючи на його великі розміри, може бути залишками підвалів монастирських келій. Періодом його існування був майже весь час функціонування монастиря. На жаль цей об'єкт було дуже понищено під час добування піску в кар'єрі. Нині його залишки засипані шаром сучасного сміття.

Об'єкт №3 вдалося виділити при поверхневому огляді пам'ятки, в 1999 році, після глибокої оранки. Об'єкт проявився у вигляді світлої плями, насиченої уламками керамічних та скляних виробів, розмірами 5х5 м. Слід зазначити, що розміри цієї плями не обов'язково відповідають реальним розмірам об'єкта, спостереження показують, що він скоріше за все був більшим, оскільки навколо нього постійно трапляються матеріали аналогічні знайденим в плямі. Цей об'єкт знаходиться за 20 м на північ від об'єкта №2. З виораного заповнення об'єкта зібрано уламки білоглиняного та мореного гончарного посуду, причому останній значно переважав кількісно. Більшість посудин мають сліди значного закопчення, на деяких зберігся нагар. В комплексі трапляються глечики і горщики, макітри і миски, є покришки, одна з яких вкрита тем-

но-коричневою поливою. Велика кількість знайдених керамічних уламків належать кахлям, вкритим зеленою, білою та синьою поливами. З металевих виробів у плямі знайдено невелику залізну наковальню, цвях, металевий виріб, який служив для утримання ринви та бронзові щипці, для знімання нагару з свічок. Знайдено також дві монети - дуже стертий литовський солід Яна Казимира 1664 року карбування та дєнєжку Миколи І 1885 року карбування. Монета має сліди стертості на аверсі. За керамічним матеріалом об'єкт №3 можна датувати кінцем XVIII - третьою чвертю XIX ст., що підтверджується монетними знахідками. Хронологічно він є найпізнішим в монастирському комплексі і функціонував ще після 1855 року, тобто як мінімум через п'ять років після перенесення церкви в село Підборці.

Об'єкт №4 виділено одночасно з попереднім, у вигляді світлої плями, на відстані близько 100 м на захід від об'єкта №3. Розміри плями 5х10 метрів. Зібраний з цієї плями комплекс складається із уламків переважно столового посуду – полив'яних та розписних глечиків, горщиків, тарілок, мисок, макітр та уламків кахлів з рослинним орнаментом, вкритих зеленою поливою. Рідше трапляються уламки мореного посуду. Знайдено також кам'яний брусок та уламок розписної миски з слідами використання його в якості лощила для обробки шкіри. Серед горщиків переважають вироби з плавнопрофільованою шийкою, а кахлі мають невеликий бортик по краях щитка, що дозволяє датувати період існування об'єкта №4 кінцем XVI - першою половиною XVII ст., тобто початковим періодом існування монастиря.

Об'єкт №5 було виявлено в новому кар'єрі, зробленому в 2001 році. Кар'єр на час виявлення об'єкта мав розміри 4 х 10 м, причому вся ця площа, очевидно, була зайнята об'єктом. На площі 10 кв. м. культурні відклади знищено повністю. В інших ділянках кар'єру збереглися частини об'єкта, а де-неде, навіть культурний шар, що перекривав його. По лінії найкращого збереження було зроблено стратиграфічний переріз, який дав таку картину: від денної поверхні до глибини 0,4-0,5 м іде орний шар насичений дрібними уламками кераміки. У східній частині кар'єру, під орним шаром іде культурний шар товщиною 0,4 м, який складається з чорного ґрунту, насиченого вугликами, деревним тліном, уламками скляних та керамічних виробів, залізними цвяхами. Цей культурний шар за своїм виглядом та характером знахідок ідентичний заповненню об'єкта №2 та дуже насиченим нашаруванням навколо цього об'єкту і, очевидно, має пряме до них відношення. Відстань до об'єкту №2 від східного краю кар'єру становить 7 м. Під цим шаром, у східній частині кар'єру, на глибині 0,7 м, починається материковий пісок. У західній частині кар'єру під орним шаром знаходиться тонкий, товщиною 0,1-0,3 м, прошарок золи, густо насиченої уламками цегли та крупними уламками кухонної кераміки, тут же знайдено кілька уламків кахлів. Під цим шаром починається материковий пісок. У центральній частині кар'єру, під орним шаром, простежено культурний шар, товщиною 0,2-0,4 м, який складається із темного, гумусованого піску з рідкими знахідками кераміки кінця XVII-XVIII ст. Під цим шаром знаходиться потужний завал битої кераміки, товщина якого досягає 0,6 м в центрі завалу. Уламки посудин лежать один на одному, між ними фактично немає ґрунту, за винятком країв завалу, інші знахідки, окрім кераміки, нечисленні. Це кілька уламків металевих та скляних виробів, кісток домашньої птиці. Утворення цього завалу відбулося за дуже короткий період, очевидно, навіть за один день, коли сюди було скинуто битий посуд та інші непотрібні на той момент речі. Посуд, що знаходиться в цьому завалі, а також в прошарку попелу, належить до кінця XVI - першої половини XVII ст. У завалі та шарі попелу неодноразово знаходились уламки одних і тих же посудин, що дозволяє об'єднати ці два прошарки і власне розглядати їх як об'єкт №5. Із металевих речей в завалі було знайдено мідний наперсток, кілька залізних цвяхів, дверний засув, дві залізні скоби, цілу і пошкоджену підківки до чобота, ніж з круглим стрижнеподібним черешком та кілька ножів із плоскими черешками. В одного з ножів збереглася дерев'яна ручка, прикріплена мідними заклепками до черешка та дві орнаментовані мідні пластинки, одна з яких кріпилася до

задньої частини ручки, друга - до однієї з заклепок. Досліджений об'єкт за керамічним комплексом датується кінцем XVI - початком XVII ст., і очевидно є залишками частини монастирських келій, початкового періоду існування монастиря, припинення його існування, скоріше за все, пов'язане з будівництвом нових келій, залишки яких представлені об'єктом №2.

Об'єкт №6 виявлено в 2002 році у вигляді плями на південному схилі острова. Виявлені матеріали датуються двома періодами – XVII ст. та кінцем XVIII – початком XIX ст. Очевидно тут знаходились дві споруди (6а та 6б) в різний час.

Об'єкт №7 виявлено в 2004 році на північ від кар'єру. Це рештки цегляного будинку XVII - XIX ст.

Об'єкт №8 виявлено в 2005 році у вигляді вузької плями, насиченої матеріалами кінця XVI – XVII ст. між об'єктами №5 та №3.

Поховання №1 та №2 виявлені на захід від об'єкту №2 та на південь від об'єкту №5. Від першого залишився тільки череп, біля якого виявлено латунний хрест-енколпіон з розп'яттям, та плетений з срібними нитками шнурок, просунутий в отвір хреста. Друге поховання було розтрощене ковшем екскаватора. У ньому виявлено рештки дерев'яного хреста оббитого латунною бляхою, з бронзовим литим розп'яттям. У стінках кар'єру простежено ще кілька поховань, які не досліджувались.

Поховання №3 було зруйноване оранкою на західному краю острова. Речей не виявлено.

Таким чином виявлені споруди можна розподілити на дві групи - №4, №5, №6а та №8, які становили разом із церквою комплекс монастиря в кінці XVI – першій половині XVII ст. До цієї ж групи слід з певними застереженнями зарахувати ранній період існування споруди, представленої об'єктами №1-2. Припинення функціонування більшості цих споруд можна пов'язати з козацьким погромом Дубна в 1649 році. На можливість бойових дій на території монастиря вказує значна кількість рушничних кременів, виявлених на поверхні, та велика кількість одномоментно розбитого посуду в споруді №5, що мало статись в результаті якогось катаклізму. Втім такі події могли відбутись в монастирі і раніше та бути пов'язаними з введенням у монастирі унії близько 1630 року. Споруда №1-2 була мабуть була зведена приблизно в цей час і стала першою цегляною будівлею монастиря, проіснувавши до його скасування. Ще перед 1888 роком було видно її руїни, про що згадує М. Теодорович.

Наведені вище міркування дозволяють визначити цю споруду і монастирську церкву основними будівлями другого етапу, який можна окреслити кінцем XVII/першою половиною XVIII ст. – 1832-1850-ми роками. Оточенням їх були споруди №3, №6б та №7 (якщо остання теж не є відрізаною кар'єром частиною келій).

Підборецький монастир був одним із дубенських феодалів, йому належало ціле село, для своїх потреб монастир мав залежного рибалку, а також отримував прибутки з Дубенської митниці. Очевидно, залежними від монастиря людьми було принесено на його територію і використано такі речі, як люльки та наковальню, пристосовано для обробки шкіри уламок кераміки, зробивши з нього лощило. Територію монастиря відвідували також прочанки, які можливо, мали право ночувати в монастирі. Ними тут було загублено скляні жіночі прикраси.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Лозов'юк І. Давні дубенські монастирі. - Дубно, 1994.

2. Прищепа Б. А., Ткач В. В. Археологічне обстеження околиць Дубна // Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 р.р. - К., 1998. - С.134-135.

3. Ричков П. А. Українські міста в картографічній збірці Віденського военного архіву / / Архіви України. - №1-6. - 1994. - С.65-72.

4. Теодорович М. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волыни. - Почаев, 1888. - С.470-472.

5. Hupalo. W. Wstepne badania w obrebie Klaszloru Podboreckiego na Wolyniu // Materialy i Sprawozdania Rzesowskiego Archeologicznego. Tom XIX. Rzeszow, 1998. - S.223-248.

Лілія ТОЛСТУХА

Емігрантські дороги родини Нєганових

(ДО ПИТАННЯ ЕМІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ)

«ДЕДИКАЦІЯ: це історія життя мойого батька Миколи Лукича Нєганова (1892-1963) і моя (1927-). Наша рідня проживала в місті Сарни в роках 1930-1940. У 1950-их роках ми переселились до Сполучених Штатів Америки.

Богдан Нєганів Рівне. 15 серпня 2006»

Родина Миколи Лукича Нєганова у 1930-1940 роках XX ст. проживала в місті Сарни нинішньої Рівненської області. З початком Другої світової війни родина переїхала до Галичини, а звідти, з наближенням Східного фронту, вирішили їхати далі на захід. Так вони опинилися в Німеччині, в Західній зоні окупації. Більше чотирьох років провели в таборах для переміщених осіб, а в 1950 році емігрували до Сполучених Штатів Америки. Нижчеподаний матеріал є уривком із спогадів сина Миколи Нєганова, Богдана, який живе зараз у Сполучених Штатах Америки. Автор передав свої спогади до Рівненського обласного краєзнавчого музею 15 серпня 2006 року [1].

Я народився 21 жовтня 1927 року в м. Луков Люблінського воєводства в Польщі. Поляк Міхал Клочковський запропонував батькові разом поїхати на Волинь у Сарни, де треба було обміряти 10000 га землі. Батько прийняв запрошення, і ми поїхали у східну Польщу до міста Сарни. Навколо значного залізничного вузла Сарни було багато українських сіл. Саме місто було аванпостом іноземних окупантів. При польській владі населення складалося на $^1/_3$ із польських чиновників, на $^1/_3$ із єврейських крамарів, на $^1/_3$ із емігрантів із Царської Росії. Домінувала польська мова. Місцевих селян презирливо називали «мужики». Пам'ятаю, як після уроків діти чіплялися на селянські підводи, щоб проїхатися, а сердиті «мужики» зганяли їх батогами. Батько організував наглядову інспекцію у Сарнах. Мій дядько Євген із Кам'янки був безробітним, найняли його із кількома інженерами-українцями, брата мого майбутнього хрещеного батька Юрія Яціва, тітку Галину найняли секретаркою. Обміряли місцевість і виготовляли карти в таких місцях: Мала Осніца, Острів Морвин, село Собішиці. Найбільшим було місто Рафаловка: 3500 га, 250 ферм, кам'яний кар'єр у Клесові, де зараз добувають граніт і бурштин.

Наша сім'я наймала у Сарнах досить велику квартиру, в ній також знаходився і батьків офіс.

Моя освіта почалася у польському залізничному дитсадку в Сарнах, потім у польських загальноосвітніх школах. 1-го вересня 1939 року почалася Друга Світова війна. Наші сусіди копали ями біля будинків, матері складали туди продукти, консерви. Було страшно і в той же час цікаво. Польські власті арештовували багато українців за те, що вони уникали мобілізації в армію. Одночасно на поїздах привозили етнічних німців із західної Польщі і ув'язнювали їх у військових бараках неподалік нашого дому. Нещасні страждали від спраги, і сусідські діти приносили їм воду у відрах. Потім одного дня в небі з'явилися німецькі літаки і скинули бомби на залізничну станцію. В один вагон влучило, це був поштовий вагон. Земля всіялася поштовими марками і маленькими пакунками. Я цікавився марками і трохи зібрав. Мимо будинку проходили польські частини, солдати скаржилися на тісне взуття і просили бинтів. Ми допомагали їм, чим могли. Десь через тиждень над містом з'явилися радянські літаки, почали скидати листівки із зверненням до українців і білорусів Польщі, сповіщаючи їх про звільнення від польської окупації. Незабаром у місто ввійшли російські війська. Якась багата польська пані говорила, що росіяни погано виглядають. Совєти ходили по польських крамницях, ринках і миттєво їх спустошували. Пам'ятаю, якось ми з друзями грались у ка-

наві, мимо їхав на коні російський комісар, він спитав, де наші домівки, деякі показали на свої маленькі хати, я вказав на триплекс. Комісар дав усім галети, крім мене, бо я жив у великому будинку, значить, був капіталістом. Згодом наша сім'я змушена була залишити будинок і переїхати до гаражного приміщення. Наш хазяїн Пєнтровський був арештований і пропав. Міхал Клочковський, що займав друге крило, був також арештований - за те, що був офіцером-резервістом польської армії, його вбили разом із 15 000 польських офіцерів у Катині. Його дружину і дочку вислали у Казахстан. У будинку розташувався штаб російської армії. Я пам'ятаю імена деяких українців, які жили тоді в Сарнах: Доброніченко, Андерсони, Попелі, Шило та інші. Польську бібліотеку також спіткала схожа доля. Під'їхала вантажівка з солдатами. Всі книги зняли з полиць, поскидали купами надворі, облили бензином і підпалили. Сусідські діти хапали книги із вогню, ховали їх у підвалі. Через два місяці бібліотеку заповнили знову – працями Леніна-Сталіна та іншою радянською пропагандою.

Наші родичі у Кам'янці, Галичина, були стурбовані нашою долею у Сарнах. І тому дядько Володимир Романів приїхав заводською вантажівкою провідати нас. На під'їзді до міста Сарни якийсь семітського вигляду тип попросив його підвезти. Дядько взяв його. Незнайомець у Сарнах подякував і пішов. Через півгодини після приїзду дядька в будинок зайшли двоє агентів КДБ. Вони сказали дядькові йти з ними до відділу КДБ. Дядька протримали 24 години і, на щастя, звільнили наступного дня. Наші сусіди почали щоночі зникати. У мами були давні знайомі, що працювали на залізничній станції. Якимось чином їй вдалося отримати дозвіл на виїзд у Галичину до її матері.

...

Ми жили там кілька місяців, очікуючи на новини зі Східного фронту, а фронт стрімко наближався, і мої батьки шукали можливості їхати далі на Захід. Німеччину бомбили літаки союзників, отже, треба було швидко виїжджати. Український Комітет у Братіславі мав вантажівку для транспортних потреб біженців. Ми дізналися, що є можливість дістати місце в поїзді для Німецького Дослідного Інституту, який вирушав зі Словаччини до Баварії через Австрію. Ми вирішили проситися, незважаючи на те, що не були німцями. Поїзд ішов дві доби, через Словаччину, Австрію і, врешті, прибув у Баварію.

Вдень і вночі по дорозі рухалися біженці на Захід. Відступали колишні союзники німців – угорські та румунські війська, навіть Російська Визвольна Армія (створена німцями). Нарешті війна закінчилася 7 травня 1945 р. Маленький ліс неподалік був встелений трупами військових, спаленими машинами, танками, автомобілями, підводами. Бігали коні. Мої батьки і дядько Романів підібрали покинуті вози й коні. Підводи треба було прилаштувати для перевезення вантажів, зробити захист від дощу та снігу. Треба було купити дрова і полотно для тенту. Американська адміністрація 17 липня 1945 р. зареєструвала всіх місцевих жителів, біженців також, і видала ID посвідчення. Щоб уникнути небезпеки і бути якнайдалі від радянського кордону, наша сім'я вирішила перебиратися в Західну Німеччину. Наступне велике місто на захід було Пассау, і в цьому напрямку ми вирушили. Їхали вдень, а вночі пасли коней у придорожніх ровах. Члени сім'ї їхали на підводах, але так як місця було небагато, то дехто мусив іти пішки. Найбільше йшов я, бо був наймолодшим. Одного разу в мене виникла проблема з американською адміністрацією. Я дуже цікавився військовими значками і колекціонував їх. У канаві я знайшов капелюх німецького гірського вояка, недовго думаючи надів його на голову і пішов за підводами, які вже ледь виднілися.

Раптом на дорозі переді мною з'явився американський солдат. Він зробив мені знак підійти і сісти поруч із німецькими військовополоненими. Я підкорився і так просидів кілька годин, не дуже розуміючи англійську мову. Мої рідні помітили, що я пропав, повернули підводи назад і спробували мене визволити. Вони побачили, що я сиджу на траві і жую гумку, яку американські солдати давали всім. Вони показали моє ID посвідчення із Вегшайда, і мене відпустили, але без гірського капелюха. Для мене це було гарним уроком, а батько про-

читав мені лекцію про небезпеку, в якій я міг опинитися.

Після Пассау ми попрямували до Страубінга, там створювався табір для біженців. Ми зареєструвалися в організації UNRRA – для розміщення в таборі і прикріплення до кухні. Ми почули, що у м. Регенсбург створювався табір саме для українських біженців, передбачалася і гімназія. Там відновилося залізничне сполучення, і іноземці могли вільно пересуватися. Наша сім'я позбулася підвід і коней – обміняли їх у німецьких фермерів на продукти. Я з українськими товаришами почали регулярно їздити поїздом до Регенсбурга. Адміністрація США почала вивільняти житловий квартал «Ganghofersiedlung», в якому раніше жили працівники Авіакомпанії Мессершмідт. Це було поруч із центром Регенсбурга, там була велика лікарня, частину якої планувалося використати під школу. Адміністратори UNRRA полковник Гільц і полковник Й. Поспішил створили адміністрацію табору і призначили старостою п. Сербина. Почала функціонувати лікарня, з німецьким та українським персоналом. Були створені українська поліція, пекарня, ремонтна майстерня та інші заклади. Почали працювати гімназія та початкова школа.

У таборі було близько 5000 чоловік, із них 60% – із Західної України. Цей табір був острівцем стабільності у зруйнованій війною країні. У таборі була також пошта з українськими марками, молодіжні організації, напр. УМСА, Пласт, СУМ та інші. Життя знову налагоджувалося. Ми отримували продуктові пакунки від Червоного Хреста, коли із Британії, коли із Америки. Група DP (Переміщені Особи) відкрили німецький бар в центрі міста, з видом на міст XV ст., на ланч подавали гарячий суп, грав український оркестр. Часто виконували мелодію «Гуцулки Ксені». Бар став дуже популярним, навіть у місцевого населення.

Українська гімназія відкрилася 15 вересня 1945 р. в приміщенні гуртожитку. Сиділи на ліжках, замість дошки використовували двері. Я здав вступні іспити: алгебру, історію України і літературу. На кожного учня був один олівець і один зошит. Підручників не було, ми писали конспекти за вчителями.

Радянська комісія з репатріації набридала нам у таборі. Вони підбивали людей вертатися додому і «насолоджуватися» життям при Совєтах, давали всілякі обіцянки. Проте всі знали, що до репатріантів поставляться як до «ворогів радянської держави», і по приїзді вони будуть вислані до Сибіру. Врешті, під час наступного візиту комісії з репатріації роздратовані біженці перекинули російське авто, а американська адміністрація поставила на воротах табору охоронця і заборонила росіянам заходити до табору. Тоді ж із США приїхала делегація, в складі якої була Е. Рузвельт, – провести опитування біженців щодо їх небажання повертатися до російської зони окупації. В усі сім'ї розіслали анкети. Після цього ми могли обирати будь-яке місце еміграції, наприклад, США, Канада, Латинська Америка тощо.

Кількість учнів у нашій гімназії досягла 300, нас зареєструвало Німецьке Міністерство Освіти. Про історію табору в Регенсбурзі були публікації – статті та документи – Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Нью-Йорку 1985 р.

Я закінчив українську гімназію 11 червня 1948 р. Проживаючи під егідою IRO (International Refuge Organization – Міжнародна Організація Біженців, складова UNRRA), можна було набути якогось ремесла. Ми з товаришами обрали навчання на муляра. Тримісячний курс проводився у Ембергу. Я закінчив його 10 листопада 1948 р. Після цього я вирішив вступити на курси англійської мови, які проводила Всесвітня Церковна Служба у Лаурі; 4-місячні курси я закінчив 3 червня 1949 р. Директором школи була українська американка п. В. Й. Кузів. Слухачі були різних національностей зі Східної Європи: українці, латвійці, литовці, естонці, поляки і навіть росіяни. Навчання було інтенсивне, єдиною вживаною мовою була англійська, більшість слухачів, крім рідної мови, знали німецьку як мову загального спілкування. Отже, навчання було швидким і дуже ефективним. Ми почали розмовляти англійською.

Усередині 1949 р. на вимогу нового німецького уряду «Ganghofersiedlung» (наш табір для переміщених осіб) мав бути переданий німецькій адміністрації. Біженців перевели до

різних таборів у американській зоні окупації. Нашу сім'ю разом з іншими направили до старовинного міста Ульм біля Донау з готичним собором XV ст. У різних частинах міста були три різні військові табори: Казарма Рейнхардт, Казарма Людендорф і Казарма Седан. Нас призначили до казарми Седан у центрі міста.

Проживання в Німеччині було важким, не було жодної перспективи. Місто було заповнене біженцями і проїжджими. Більшість людей збиралися емігрувати. Бельгія набирала шахтарів, Канада фермерів, Бразилія – іммігрантів для освоєння нових територій. США ще не займалися цим, бо конгрес ще не прийняв закон про імміграцію. Міжнародний Червоний Хрест працював над об'єднанням родин. У нас була можливість поїхати до маминих кузенів, які емігрували до США перед Другою світовою війною. Червоний Хрест допоміг нам оселитися у преподобного Фелікса Ренкаса, священика польської національної церкви – він жив у Янгстоуні, штат Огайо. Він став нашим поручителем – підписав іммігаційні папери, і ми вже могли вирушати до США. Я їхав першим. Інші члени родини повинні були виконати цілий ряд формальностей і пройти медогляд. У батька виявили туберкульоз у активній формі, його визнали непридатним до еміграції і направили для лікування до санаторію в Ембергу. Я мав звернутися до транспортного відділу IRO у Людвігсбургу за проїздними документами, а потім до Бременховена, де я з іншими біженцями сів на військове судно «SS STEWART», яке тільки що доставило американських солдат до Європи. Подорож тривала 10 днів. Корабель прибув у Нью-Йоркську гавань 11 липня 1950 р. Було дуже спекотно. Ми всі дивувалися з великої кількості автомобілів, які ми побачили ще з корабля. Мене зустрів агент, вручив кілька доларів і залізничний квиток до Янгстоуна, штат Огайо. Я купив чорного хліба і масла. Хліб був як вата і гіркий. Масло занадто солоне. Це був найгірший хліб, який я будь-коли їв. Я не міг зрозуміти, чому люди мусять їсти щось подібне у цій країні достатку. На залізничній станції в Янгстоуні мене зустрів преподобний Фелікс Ренкас, мамин кузен, з яким я до цього не був знайомий. Мені розповідали, що коли я народився, він прислав мені в подарунок 10 доларів, за які мої батьки купили 100 кг картоплі – на всю зиму. Ми розмовляли польською – мову я знав зі школи. Він приїхав на новому «Плімуті» 1948 року запитав мене, чи не куплю я його у нього (жарт). Ми приїхали у його резиденцію, поруч із дерев'яною, пофарбованою білою фарбою церквою. Він сказав, що я можу стати трунарем або розпорядником похоронів. У Європі я ніколи не чув про таку професію. Я відпочив кілька днів, познайомився з його парафіянами, відвідав церковний банкет, навіть сказав промову англійською мовою. Преподобний влаштував мене на роботу до крамниці морозива «Iselys». Мені сказали купити уніформу: білі штани й сорочки і виходити на роботу наступного дня.

Я був прибиральником – збирав і мив тарілки та підноси. Найкраще було мити великі контейнери. У них ще залишалося трохи морозива, отже, я із задоволенням ласував 18 сортами чудового морозива! Це була найприємніша частина роботи. Платня була мінімальна, лише 50 центів за годину. Мені сказали вступити до спілки молочарів, я мав щомісяця обов'язково сплачувати 20 доларів внесків. Я не був у захваті від цієї умови. Моїм начальником був Майк, із українців, він керував моєю роботою. В Янгстоуні я почувався самотнім, бо більшість моїх товаришів поїхали у Детройт, Чикаго чи Нью-Йорк. Я почав листуватися із друзями у Детройті – Миколою Думиком і Сергієм Лазуренком. Вони працювали на заводах «Шевроле», «Паккард» і «Додж». Їх платня була набагато вищою – аж 5 доларів на годину (неймовірно!). Врешті моя мама і пані Лазуренко запросили мене до себе у Детройт і зупинитися у них у Хемтремку. Я подякував преподобному Феліксу за його гостинність, купив квиток на автобус компанії «Greyhound» і поїхав у Детройт. Була зима 1951 р. Вулиці забиті автомобілями. Може, була загальна евакуація? Я не міг повірити, що кожна сім'я мала автомобіль, а то й два. Мені відвели місце для спання на підлозі двоповерхового помешкання над баром, на розі вулиць Мітчел і Коммор. Всього за квартал від Хосе Кампау, головної артерії Хемтремка. Іноді неможливо було спати через зву-

ки музичного автомата внизу, особливо під час уікендів.

Час було шукати роботу. Я одягнув новий костюм з краваткою і пішов до кадрового відділу «Шевроле», завод № 2, механічний цех на авеню Холбрук. Інспектор запитав мене про мої наміри. Я сказав, що є студентом і шукаю тимчасової роботи. Він пояснив, що компанія наймає лише постійних робітників на збиральний конвеєр, і мене не візьмуть. Я дуже засмутився через свою першу невдачу. Друзі запропонували мені одягнути джинси, теніску й піти знову. І це спрацювало. Мене прийняли. Поставили на конвеєр, як у американських фільмах. Тимчасом я дізнався, що решта членів родини приїхали до преподобного Фелікса у Янгстоун. Я радів, що вже не живу в нього. Від родичів дізнався, що мама з сестрою Лялею приїдуть у лютому 1951 р. А батько ще залишатиметься у санаторії м. Емберг у Німеччині. У Детройті я був активним членом української скаутської організації Пласт, відвідував церковні заходи, пікніки тощо. Восени 1951 р. я отримав стипендію від Стипендіального Фонду Мічигану, який оплачував моє річне навчання з Архітектури в університеті Мічигану.

Я оселився у студентському гуртожитку в Накамурі на вул. Стейт. Товаришем по кімнаті був студент старшого курсу з архітектури Берні Ходен, єврей і соціаліст із Каліфорнії. Тоді вже приїхали із Німеччини мама і сестра. Ми найняли частину будинку у Бельмонті у пенсіонера-робітника Джозефа Стокфіша. На горішньому поверсі жила його дочка Ванда, заміжня за німцем Зейфертом, якого наш хазяїн ненавидів за те, що він був німцем. Незабаром із Нью-Йорка приїхав мій майбутній швагро Костянтин Величковський, агроном, син священика. Він познайомився з моєю сестрою і мамою ще в DP таборі в Ульмі і відтоді їх супроводжував. Мама запросила його до нас у Детройт. Цілком очевидно, мама вже обрала його на свого зятя. Наш хазяїн називав його «przybraniec», що польською мовою означає «приймак». Мама, за європейською традицією, вибирала найкращого чоловіка для своєї дочки. Ляля закінчила вищу школу у Хемтремку і отримала стипендію для навчання на музичному факультеті Мічиганського Державного Університету. Однак, із певних причин, вона нею так і не скористалася. Вона любила грати на скрипці, брала уроки у відомих українських музикантів – п. Лепкого, Прусса та інших. Мій перший рік у Мічиганському університеті був також не дуже успішним. Я отримав певні знання в UTHI у Регенсбургу. Проблемою був стаж і технічна мова. В університеті вчилися й інші українці. Адміністрація сприймала нас як росіян. Ми протестували, у Міжнародному Інституті вивісили український прапор, створили український студентський клуб, брали участь у виставах і виставках. Це було великим досягненням. Більшість із нас навчалися на Курсах Офіцерів Резервістів (ROTC – Reserve Officers Training Course), пізніше це врятувало мене від військової служби у Кореї.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Спогади Богдана Неганіва про життя родини Неганових у м. Сарни Рівненської області (1930-1940) та в еміграції в Західній Європі і США (1945-1963). Переклад з англійської мови Лілії Толстухи. Рівненський краєзнавчий музей, РКМ №22349.

Єва ФІЛІПОВИЧ

Дослідження витоків Національного університету водного господарства та природокористування

(НАРИС ІСТОРИЧНОЇ РОЗВІДКИ)

Проблема дослідження витоків нашого навчального закладу – принципова. На часі з'ясувати початок його історії. У 2002 році музею історії НУВГП виділено нове приміщення. Стару експозицію зламали, оскільки вона кричуще потребувала оновлення, а матеріали фондів і запасники музею – упорядкування. Ремонт і створення нового музейного обладнання затяглися на три роки. Лише в 2005 р. після зміни завідувачів музею (Малахова В. І., Поровчук С. О.), експозиційні вітрини почали оформлюватися.

Намір об'єктивно відтворити в сучасному контексті національної ідеї вітчизняної історії зародження, становлення та розвиток НУВГП відразу ж зіткнувся з низкою проблем. Найголовніша з них – наші витоки і пошук матеріалів по архівних установах України, де можна було б знайти інформацію про дату заснування предтечі університету. Саме з цієї дати власне і починається історія нашого навчального закладу і експозиція музею історії.

Усталений стереотип про те, що історія НУВГП – це історія тільки за років радянської влади в СРСР, а те, що було до 1917 р. – лише передісторія, виявився доволі живучим через консервативні уявлення самої історії НУВГП та волюнтаризм у поглядах на неї. Згадка про заснування нашого навчального закладу у 1915 р. в м. Києві час від часу «сигналізує» про себе епізодичними з'явами в питаннях про історію походження НУВГП у ряді публікацій, статей та доповідей науковців нашого університету, однак, за офіційну не визнана з причин, які аргументуються тим, що дослідження не проводилися і потрібних доказів немає.

Перший красномовний доказ того, що навчальний заклад-предтеча був офіційною установою і знаходився у відомстві Міністерства землеробства, як Київське середнє сільсько-

Рис. 1. Квиток № 167 учня першого класу Київського середнього сільськогосподарсько-гідротехнічного училища Радченка В. Ксерокопія з оригіналу 2000 р. Сканований у квітні 2007 р.

господарсько-гідротехнічне училище, котре у 1915 році заснувала група професорів та викладачів Політехнічного інституту імператора Олександра II із Товариства по розповсюдженню технічних знань, знайшовся серед експонатів, що демонструвалися в колишньому музеї історії.

Це – квиток № 167 (рис. 1) згаданого училища учня 1-го класу Радченко В., дійсний до 15 січня 1916 р. У січні, як правило, закінчувався осінньо-зимовий триместр, і навчальні заклади з причини різдвяних свят не працювали.

На жаль, через погану збереженість та фактично згаслий текст, документ довелося законсервувати, а в експозицію помістити його копію (рис. 2).

Рис. 2. Фотокопія документа з ЦДАВОВ України ф.166, оп.2, спр.1081, стор.41.

Отже, пошуки розпочалися, і на меті вже було два завдання: встановити особу власника квитка № 167 та знайти документи «дореволюційної» доби.

У фондах Рівненського обласного державного архіву (РОДА) виявилися описи справ студентів, які закінчили Київський гідромеліоративний інститут до 1938 р. (наступник Київського інженерно-меліоративного технікуму /КІМТ/) та Київський землевпорядний технікум (у 1927 році злитий із КІМТ і реорганізований у 1928 році в Київський меліоративно-землевпорядний технікум /КМЗП/). Серед імен, що зафіксовані до 1920 р. – до остаточного встановлення Влади Рад в Українській радянській соціалістичній республіці – значаться такі особи (*мова і правопис документу збережені – прим. автора*) – див. табл.1.

З подальших архівних документів (про них – нижче) дізнаємося, що Київське середнє сільськогосподарсько-гідротехнічне училище у 1920 р. реорганізовується в меліоративне відділення Київського сільськогосподарського технікуму, при якому училище та гідротехнічна школа готують сільськогосподарських гідротехніків. Для підвищення свого фахового рівня учні школи за бажанням могли вступати в технікум, і в ньому здобувати вищу освіту. Власником квитка №167 і є Радченко В. Г. (рис. 3), котрий, закінчивши училище, поступив у сільськогосподарський технікум, а закінчував вже Київський меліоративний технікум (який виник після розформування у 1922 р. сільськогосподарського технікуму на два са-

Рис. 3. Радченко В.Г.

Таблиця 1.

				Навчався	

мостійних технікуми – Київський меліоративний і Київський землевпорядний).

Із ретельного аналізу описів студентських справ в очі кидається велике число відсіву першо- та другокурсників і довготривале перебування у статусі студента (Солоха А. Л. отримав диплом через 22 роки після вступу). Часи зародження і становлення Київського середнього сільськогосподарсько-гідротехнічного училища були, м'яко кажучи, не зовсім сприятливими для навчання. Відкриття даного навчального закладу виявилася не тільки «...актом великої громадської гуманності і відповідальності за розвиток господарства і передбачення того, що воно може розвиватися і бути стабільним залежно від стану його гідромеліоративного забезпечення» [1], а ще й використання матеріальної та наукової бази навчальних закладів для потреб війни, в яку вступила імперська Росія у 1914 році. Фронти потребували не тільки хліба, зброї, амуніції, а й фахівців для організації та обслуговування водних переправ, ремонту мостів, облаштування сухих окопів для ведення бойових дій у болотистих місцевостях.

Владу царя в лютому 1917 р. змінив Тимчасовий Уряд, а в Києві, як і повсюди на просторах Російської імперії, з весни 1917 р. встановилося двовладдя. На місцях паралельно створювалися та діяли різноманітні ради і органи державного самоврядування. В Києві офіційно утвердилася Центральна Рада М.Грушевського, котра на федеративній основі підтримувала дипломатичні зносини з Петроградом, де засідав уряд Керенського.

В уряді Грушевського розуміли, що в непрості часи аграрна Україна безповоротно ступила на шлях великого капіталістичного будівництва із застосуванням складних машин не тільки на промислових об'єктах, а й у сільському господарстві. Піднесення в промисловості перед Першою світовою війною повною мірою вплинуло на збільшення вивозу з України за кордон сільськогосподарської продукції. Центральна Рада намагалася повести за собою країну до національного відродження, наукового та культурного поступу. З приватної ініціативи ряду агрономів Генерального Секретаріату із земельних справ Центральної Ради, в Києві між 24 і 26 жовтня

Рис. 4. Сухомел Г.Й.

1917 року був скликаний Перший Всеукраїнський агрономічно-економічний з'їзд. Із низки поставлених перед з'їздом завдань першочерговими були: розробка демократичної аграрної реформи та організація заходів боротьби із сільськогосподарською розрухою в країні.

Після загальних засідань з'їзд працював секційно.

«Чисельні постанови запропонувала з'їздові Секція сільськогосподарської освіти. Тут наведемо характеристику тільки окремих з них. Так, згідно доповіді П. Тушкана «Загальні завдання сільськогосподарської освіти на Україні» було визнано за необхідне реформувати середні сільськогосподарські училища на вищі курси різних галузей сільського господарства. Згідно з умовами часу необхідно звернути головну увагу на сільськогосподарську освіту дорослого населення...» [2]. Далі в доповіді зазначалося про схему формування середніх сільськогосподарських шкіл та необхідність збільшення числа вищих сільськогосподарських шкіл.

Пізно вночі 26 жовтня з'їзд завершив свою роботу, а в той же час у Петрограді на іншому з'їзді після більшовицького перевороту проголошувалися перші декрети Леніна. Світ вступив в епоху новітньої історії.

Протистояння більшовицькій навалі на Київ у січні 1918 р. вилилося під Крутами у нерівному бою київських студентів та школярів із військами Муравйова. Про студентів Київської гідротехнічної школи згадано у книзі Зе-

нона Стефаніва, який описав склад Українських збройних сил 1917-21 рр. [3].

«Помічний Курінь Студентів Січових Стрільців, що сформувався зі студентів Українського народного університету, Університету св.Володимира, учнів Кирило-Методіївської гімназії й інших гімназій, Гідротехнічної та Військової лікарської школи...» Цей Курінь і поліг під Крутами. (Вивчення даної сторінки історії – завдання майбутнього, адже активна життєва позиція студентської молоді неодмінно накладала відбиток на «дух» і «ауру» того чи іншого навчального закладу).

Отже, виявлені в архівних фондах РОДА студенти представляють той навчальний заклад, який їх і навчав. Є установа, котра із цих студентів готувала фахівців. Є і згадки про дату часу існування навчального закладу. Та щоб бути переконливим у своїх доказах, простежимо інші свідчення про ті часи:

Автограф дійсного члена АН УРСР академіка Г.Сухомела (рис. 4), датований 31 липня 1962 р. «О возникновении Украинского института инженеров водного хозяйства»:

«... Училище начало работать в 1915 году; оно сначала помещалось в нескольких жилых квартирах во дворе дома № 59 по ул. Саксаганского.

Училище было организовано как среднее учебное заведение, однако преподавали в нем преимущественно преподаватели Киевского политехнического института, в частности по специальным дисциплинам. Последнее обстоятельство имело очень большое значение при преобразовании училища в высшее учебное заведение – Киевский мелиоративный техникум (сноска: «В этот период в УССР техникумы являлись высшими учебными заведениями»). Это преобразование было принято после Великой Октябрьской социалистической революции, что было признано совершенно необходимым снабжать сельское хозяйство специалистами с высшим образованием...» [4, 32-33].

Автограф випускника КМЗП 1928 р., декана факультету ГЕС КІІВГ С.Н. Кудіна (рис. 5), датований 1962 р.:

«... Еще в 1917 году (*дата підкреслена, над цифрою «17» написано «15» – прим. автора*) группой профессоров и преподавателей Ки-

Рис. 5. С.Н. Кудін.

евского Политехнического Института (Сухомел Г.И., Цеслинский, Леонтович, Красницкий С.Е., Крамаренко и т.д.) было организовано гидротехническое училище (ул. Саксаганского № 59) с четырехлетним обучением и с выпуском гидротехников, специалистов, главным образом, в области сельскохозяйственных мелиораций.

В 1920 году состоялся новый и последний выпуск гидротехников, т. к. в конце 1920 года (*цифру «0» закреслено і виправлено над нею цифрою «2» – прим. автора*) это училище было реорганизовано в Киевский гидромелиоративный техникум, при котором в 1921 году была организована гидромелиоративная профшкола, готовящая для поступления в Техникум...» [4, 100-101].

Автограф к. т. н. А. П. Чекурди (рис. 6.), випускника КМЗП 1927 р., старшого науково-

Рис. 6. А.П. Чекурда

го співробітника та керівника лабораторії водного господарства Всесоюзного Центрального НДІ цукрової промисловості «ЦИНС», датований 6.VII 1962 р:

«... В 1918 г. демобилизовался (*служив рядовим Вінницького 15-го запасного полку, приймав участь у боях на австрійському фронті – прим. автора*) и поступил в Киевское среднее сельскохозяйственное училище, реформированное затем в Мелиоративный техникум. По окончанию училища, я в 1922 г. поступил в Киевский инженерно-мелиоративный институт на инженерно-мелиоративный факультет. Окончил институт в 1925 г., дипломную работу защитил в мае месяце 1927 г. и получил квалификацию инженера-мелиоратора...

... Первыми, защитившими дипломную работу в мае 1927 г. были я, Панадиади, Розенталь К., Радченко Иван...»

Стосовно свого навчання в училищі та технікумі, Анатолій Пилипович Чекурда згадує так:

«... Киевский инженерно-мелиоративный институт организован на базе бывшего Киевского среднего сельскохозяйственного гидротехнического училища. До Октябрьской революции это было частное учебное заведение, организованное обществом преподавателей Киевского политехнического института.

В Киевское среднее сельскохозяйственное гидротехническое училище я поступил в 1918 году. К этому времени училище было укомплектовано высококвалифицированным преподавательским персоналом и выпускало хорошо подготовленных техников широкого профиля по специальностям: осушение, орошение и обводнение сельскохозяйственных угодий, водоснабжения, канализации, регулирования рек и комплексных технических изысканий.

Специальные предметы в гидротехническом училище преподавали профессора Политехнического института: гидравлику – Сухомел Г.И., теоретическую и прикладную механику Крамаренко, химию неорганическую Нерехский В., органическую – Орлов, почвоведение Левченко Ф.И., болотоведение и луговодство Черный, геодезию Леонтович и др. Кроме профессуры КПИ в гидротехническом училище преподавали следующие известные специалисты: водоснабжение Красницкий, сопротивление материалов Цислинский, строительное искусство – Жуков, архитектуру – Фальберг, дорожное дело – Плетцер, буровое дело – Лоташевский, гидрологию – Максимович Н.И., затем – Комарницкий С., периодически проф.Опоков Е.В., мелиорацию оврагов и песков – Голов И.Д., техническое черчение – Шапошников и др.

В 1921-22 гг. на базе среднего сельскохозяйственного гидротехнического училища организованы Мелиоративная профшкола и Гидромелиоративный техникум.

В то время на Украине в системе высшего образования было два типа высших учебных заведений: техникум и институт. В РСФСР техникум считался средним учебным заведением. Это создавало большую неразбериху и неудовольствие. Студенческие организации техникумов организовано и в отдельности вели большую борьбу за унификацию системы высшего образования в СССР и за преобразование техникума в институт. Мне, как председателю студкома, затем профкома и члену Совета техникума, пришлось быть во главе этой борьбы.

Большим препятствием к развитию института была необеспеченность его соответствующим учебным зданием. Первоначально техникум (институт) помещался в доме по ул. Саксаганского (бывшая Марьинская) № 59. Это был 4-х этажный жилой дом, неудачно приспособленный для учебного заведения.

В 1923-24 гг. (точно не помню) директором института стал бывший губернский инженер-мелиоратор Ветров (рис. 7). Этот человек обладал большими организационными способностями и он мно... сделал для развития института. Ему удалось получить для техникума (института) большое великолепное здание на Вознесенском спуске (бывшая духовная семинария).

Студенты техникума и профшколы с энтузиазмом перебрались и начали устраиваться в новом здании. На руках перенесли библиотечные книги, приборы, и др. учебные принадлежности. До этого здание пустовало и находилось в большом запустении. Система водопровода и отопления была разрушена. В

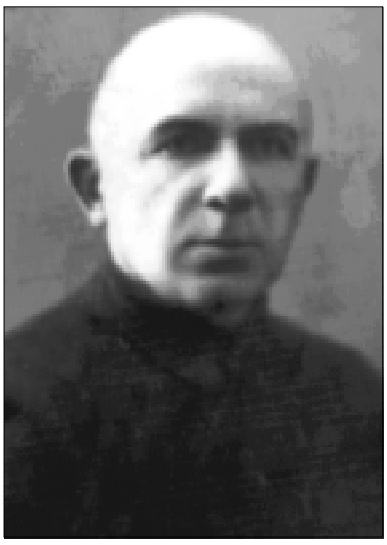

Рис. 7. Ветров.

многих аудиториях окна были выбиты, штукатурка осыпалась, полы местами разобраны. Студентам пришлось своими силами восстанавливать аудитории для занятий. Но все же освоить все здание институт не мог и не имел средств. Его отдали более мощному архитектурному институту; мелиоративный институт перевели на Рейтерскую ул., а профшколу – на ул. Революции (Жертв Революції – прим. автора).

В 1925 г. (точно не помню) была принята единая система высшего образования для всех республик СССР и мелиоративный техникум получил название Инженерно-мелиоративного института...» (*мова і стилістика оригіналу збережені – прим. автора*) [4, 61-65].

Як бачимо, мемуарні свідчення осіб, котрим довелося жити в ті часи, не зовсім надійне джерело для встановлення об'єктивної істини. Кожний із цитованих авторів спогадів по-своєму сприймав дійсність, у кожного своя правда. Однак, відомості про початок з 1915 р. підтверджуються. Опосередкованим шляхом і тут нам вдалося дещо з'ясувати. В цілому спогади озброїли нас іншою цікавою інформацією, про яку не так вже й багато відомо – це поіменний, хоча й не повний, склад викладачів, перші адреси закладу, штрихом подані умови і дух епохи, перші випускники інженери-меліоратори за радянської влади та ін. То ж у подальшому є від чого відштовхнутися аби зорієнтуватися у майбутніх дослідженнях.

Під час переведення Київського інституту інженерів водного господарства з Києва до

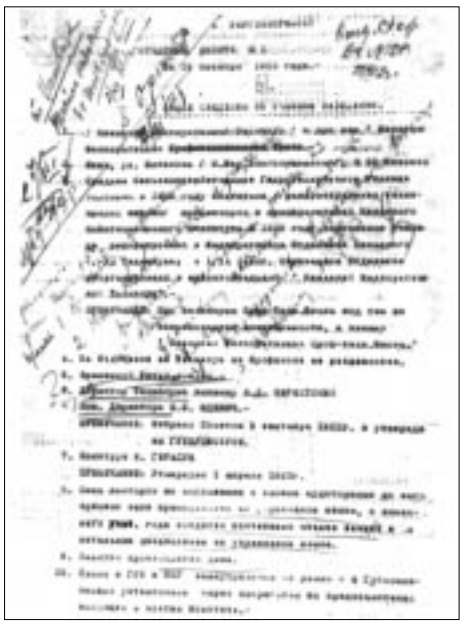

Рис. 8. Фрагмент фотокопії документу з ЦДАВОВ України ф.166, оп.2, спр.1081, стор.1.

Рівного у 1959 р., на жаль, були передані не всі архівні матеріали. У 1930 р. в системі вищої освіти СРСР з'явився самостійний вищий навчальний заклад – Київський інженерно-меліоративний інститут. Отже, за «інститут» і отримали свою долю архівних документів та й ту, з тих чи інших «відомчих потреб», вилучали з РОДА цілими описами, а не окремими справами. Таким чином, наша історична спадщина розпорошилася по надрах різноманітних відомчих архівів. Теперішні архівні працівники нічим не змогли допомогти, бо актів передачі документів немає. Їх зовсім не існує!

Деякі документи, і, на щастя ті, що потрібні для вирішення поставленого завдання, відшукалися у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (м.Київ) (ЦДАВОВ України) [5, 41]. У хронологічному порядку відслідкуємо в них згадку про точку відліку літочислення віку нашого навчального закладу:

- фотокопія документу (рис. 8).

У своїй записці до УКРГОЛОВПРОФОСу від 20 листопада 1922 року директор Меліоративного технікуму м.Києва В.Д.Нерехтецький зазначає: «Киевское среднее сельскохозяйственное училище, организованное группой профессоров и преподавателей Киевского Политехникума, возникло в 1915 г., как прямое следствие острой нужды в техниках по

Рис. 9. Фрагмент фотокопії документа.

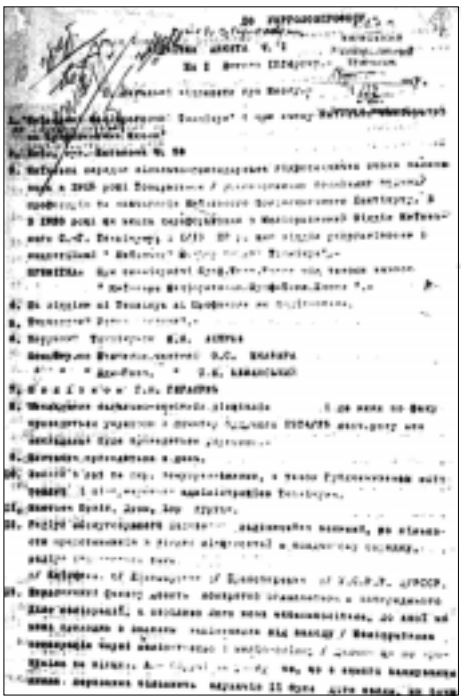

Рис. 10. Фрагмент фотокопії документа з ЦДАВОВ України ф.166, оп.2, спр.1081, стор.80.

мелиорации земельных угодий и полного отсутствия таких работников, которые соединили бы гидротехнические познания с агрономическими и могли бы быть созидательными исполнителями работ, тесно связывающих гидротехнику с агрономическими мелиорациями».

- фрагмент фотокопії документу (рис. 9).

У пункті 3 звітної анкети до УКРГОЛОВПРОФОСу, станом на 16 жовтня 1923 р. зазначено: «Среднее Сельскохозяйственное Гидротехническое училище основано в 1915 г. Обществом распространения технических знаний профессоров и преподавателей Киевского Политехнического Института. В 1920 г. означенное училище реформировано в мелиоративное отделение Киевского С.-Х.. Техникума; с I / IX 1922 г. означенное отделение реорганизовано в самостоятельный «Киевский Мелиоративный Техникум».

Примечание: При Техникуме Проф-Техн. Школа под тем же наименованием специальности, а именно «Киевская Мелиоративная Проф-техн.Школа».

- фрагмент з фотокопії документу мовою оригіналу (рис. 10).

«ДО УКРГОЛОВПРОФОМу, - ВІДЧИТНА АНКЕТА Ч.1 На 1 лютого 1924 року.

I. Загальні відомості про Школу.

... 3. Київська середня сільськогосподарська гідротехнічна школа заснована в 1915 році Товариством (розповсюдження технічних знань) професорів та навчателів Київського Політехнічного Інституту. В 1920 році ця школа переформована в Меліоративний Відділ Київського С.-Г. Технікуму; з I / IX 1922 р. цей відділ реорганізований в самостійний Київський Меліоративний Технікум».

Примітка: При Технікумі Проф. Техн. Школа під такою ж назвою «Київська Меліоративна Проф.-Техн. Школа».

Дані документи завірені підписами керівників організацій та штампами і печатками ввіреного їм під керівництво навчального закладу. Тож інформація, яку директори Технікуму подавали до вищестоящих організацій управління державної влади, вважалася достовірним і офіційним фактом з визнаною датою свого започаткування.

Згадка у документах про 1915 р. повторюється впродовж усього часу існування даного навчального закладу. Однак, офіційною датою утворення НУВГП, а саме його предтечі – КІМІ – в 30-их роках XX ст. вважається дата з моменту опублікування Постанови Колегії Губпрофосу від 15 липня 1922 р., протокол № 28. Згадку про дану Постанову можна побачити в додатку № 2 у другому абзаці доку-

менту. Самої Постанови, на жаль, відшукати поки що не вдалося.

Не знайдені і матеріали про діяльність згаданого Товариства (по розповсюдженню технічних знань) професорів та викладачів КПІ. Будемо сподіватися, що пошуки відомостей про «дореволюційний період» існування заснованого Товариством училища також будуть знайдені. Це важливо тому, що, образно кажучи (на тему, близьку «воднику»), по великому рахунку, ріка не вважається річкою тільки з того місця, де починається судноплавство. І в реєстрі географічних об'єктів довжина річки обчислюється відстанню від витоку до гирла. Та й Дніпро – це не тільки той Дніпро, що протікає Україною. Ще не зустрічалися (звичайно, якщо знають географію в межах шкільної програми) ті, що не визнають витоку Дніпра із джерельця на Валдайській височині в центрі Росії. Так що, за наведеною аналогією, абсурдно й далі керуватися в літочисленні віку НУВГП датою 1922 р. Доказів більше, ніж достатньо, щоб переглянути дату утворення нашого навчального закладу із «зорі» радянської влади, не враховуючи сім непростих років боротьби за існування у вихорі хаосу на переломі історичних епох «дитини» Товариства (по розповсюдженню технічних знань) професорів та викладачів КПІ.

Так, дане Товариство було громадською організацією. Як свідчить історія – йому подібних в ті часи виникало без числа і ліку. Однак, справа членів Товариства виявилася набагато живучішою, ніж спілка її фундаторів. Вдячні нащадки мають гідно оцінити це, оскільки науково-освітні процеси тієї доби для нашого сьогодення стали знаковими. Розвиток науки та наукової думки тоді визначав спрямування освіти впродовж XX ст., а державотворча робота без цих досягнень сьогодні просто, напевно би, вплинула в майбутньому на еволюційний розвиток суспільства на території сучасної України зовсім не на користь українській нації та її народно-господарського комплексу.

Без духовного спадку та знань власної історії наше майбутнє буде іншим і зовсім вже «не нашим». Завтра зі стін «Альма матер» вийде покоління студентів, якому так і не довелося ознайомитися з історією НУВГП. Вчора і позавчора по всьому світу доля розкидала випускників-«водників», котрі виховувалися, як еліта суспільства, на версифікованій історії та міфологемах ідеологічної машини радянської та пострадянської доби. А міфи живучі, особливо у свідомості.

Ми живемо у державі, яка прагне євроінтеграції. Коли будемо щирі самі перед собою – нам будуть вірити. Коли ж прощання із усталеними стереотипами від «совка» затягуватиметься, то синдром подвійних стандартів психології не викликатиме довіри у партнерів по співпраці будь у чому. Пора слідувати вибору, який зробили українці у 1991 році.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Бабич Є.М., Войтюк Л.А.. Українська державна академія водного господарства: Наукова діяльність. До 75 річчя від дня заснування. - Рівне: УДАВГ, 1997. - С.3.

2. Вергунов В.А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. - К.: «Аграрна наука», 2006. - С.62-63.

3. Зенон Стефанів. Українські збройні сили 1917-21 рр. Ч.1. Доба Центральної Ради й Гетьманату (друге справлене видання). - СУВ, 1947. - С.34.

4. Рівненський обласний державний архів:

-ф.Р-1188, оп.1-л, спр.38, стор.12;

-ф.Р-1188, оп.1-л, спр.41, стор.12, 14, 15, 24, 27, 28, 32;

-ф.Р-1188, оп.8, спр.267, стор.32-33, 61-65, 100-101;

5. Центральний державний архів вищих органів влади України:

-ф.Р-166, оп.2, спр.1081, стор.1, 41, 80.

Оксана ХОДАКОВА

Образ Рівного у творчості художників

(З ФОНДОВОЇ ЗБІРКИ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

У фондовій збірці Рівненського краєзнавчого музею на сьогоднішній день зберігається близько 1565 предметів образотворчого мистецтва, серед них твори живопису: портрети XVIII-XIX ст., картини сучасних авторів (Чичеланова, Куреньова, Колосова, Звягінцева, Ємельянова, Романченко та інших). Так як постійної експозиції для мистецьких творів не має, то до цього часу вони залишаються до кінця не дослідженими. У збірці є серія картин які можуть дати нам уявлення про архітектурний образ нашого міста у 50-70-ті роки минулого століття.

У Рівному творче життя зростало з відбудовою міста, яке в повоєнні роки відроджувалось майже заново. У 50-х роках XX ст. на Рівненщині професійних митців ще не було. Ядром творчої групи стали випускники з художніх інститутів Києва, Харкова та інших міст. Ритм життя міста програмував творчу діяльність. У повоєнні роки в місті організувалась артіль художників-оформлювачів, які в 1951 р. об'єдналися в товариство «Укоопхудожник». Першим його головою був Василь Григорович Ємельянов, а засновниками Іван Чичеланов, Василь Колосов та інші. На базі «Укоопхудожника» згодом були створені Рівненські художньо-виробничі майстерні Художнього фонду України, у 1993 р. – художньо-виробничий комбінат Художнього фонду Спілки художників України. Відтоді сюди почали прибувати випускники мистецьких інститутів та училищ Харкова, Києва, Санкт-Петербурга, Ужгорода, Дніпропетровська [4, 98].

Поступово мистецько-художнє життя в місті набирало більших обертів. Для багатьох художників які приїздили до міста, Рівне стало рідною домівкою. Так і молодий художник-початківець Валентин Колосов, народився в с. Новий Чулим Здвинського району Новосибірської області [5, 67-68], у 1951 р. приїхав у Рівне тимчасово, а залишився назавжди. Саме тут він почав професійно займатися живописом. Життя Валентина Осиповича було нелегким, адже юнацькі роки припали на період війни. З дитинства прагнув стати художником, та вибір професії продиктував час. У 1944 р. навчався у Харківському військовому авіаційному училищі штурманів, але пов'язати життя з авіацією не судилося [6, 4].

Нелегко було міняти життєве спрямування – у 1947 р. Валентин Колосов вступив до художньої студії і з того часу з мистецтвом не розлучався. Художник прагнув відтворити на своїх полотнах неповторну чарівність тихих куточків рідного краю, відобразити краєвиди рідного вже йому міста. За своє творче життя Колосов написав кілька тисяч картин. Він був знаним і поважним художником не лише в Рівному, але й на Україні та за кордоном. Брав участь у всеукраїнських, зональних, обласних виставках, був призером багатьох конкурсів [3, 4].

У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею зберігаються декілька робіт ху-

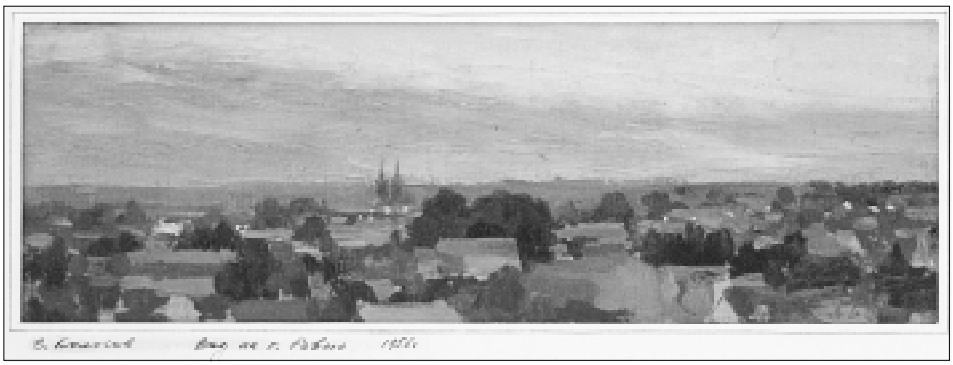

Колосов В.О. «Вид на м. Рівне». 1956 р. Полотно. картон. олія.

Кузнецов І.С. «Рівне будується». - 1955 р. Полотно, олія.

дожника, які вимальовують образ нашого міста у 50-х роках XX ст.

Роботи «Вид на м. Рівне» та «Околиці Рівного» розкривають перед нами панорамне зображення міста у 1956 р. На першому плані в обох картинах зображене поле. У той час місто лише починали перебудовувати і ми можемо бачити вдалині одноповерхові невеликі будівлі за якими видніються шпилі католицького костелу які, на жаль, не збереглися до нашого часу.

Дають уявлення про розбудову Рівного роботи іншого художника – Ємельянова Василя Григоровича. У музейних фондах є двадцять п'ять робіт художника під загальною назвою «Будівництво Рівного».

Народився Василь Григорович 25 січня 1915 р. в селі Заболоття Тверської губернії. Живописець. У 1935-1938 рр. навчався в художній студії під керівництвом Орешнікова та театральній студії під керівництвом Мічуріної-Самойлової у Санкт-Петербурзі [3, 5]. З 1946 р. – художник Рівненської артілі художників. Учасник обласних, зональних та республіканських художніх виставок. Помер у Рівному 22 лютого 1995 р. [5, 57], [2, 5].

Роботи художника виконані переважно олійними фарбами. На їхньому прикладі ми можемо бачити яким було наше місто у 50-60-ті роки минулого століття. Художник змальовує і центральну частину міста, і забудову міських вулиць, і перебудову старої частини Рівного («Центральна частина міста», «Куточок старого міста», «Новобудови», «Будується нова вулиця» та інші). Більшість робіт Ємельянова – це зображення міста взимку

Підпис Кузнецова І.С. на звороті картини «Рівне будується»: И. Кузнецов - 1955 г., г.Ровно «Ровно строится» - земляные работы на площадке будущего драмтеатра – этюд писан с 3-го этажа строящейся гостинницы «Ровно».

(«Зимовий етюд», «Зимовий краєвид», «Вид з майстерні»). На п'яти роботах зображено Свято-Воскресенський собор («Воскресенський собор». «Міська панорама», «Вид на місто», «Воскресенський собор», «Зимовий краєвид»). Собор зображений з різних сторін і під різними кутами. Картини невеликих розмірів, написані широкими мазками, завдяки чому зображення виходить узагальненим, але реалістичним.

В роботах іншого митця Кузнєцова Івана Степановича відображено будівництво сучасної театральної площі по вулиці Соборній у 1955 р. На жаль про самого майстра відомостей не має, але за його роботами можемо зробити висновок про досить високу майстерність художника. Музей має три картини Кузнєцова, які дають нам уявлення про вигляд нашого міста в ті роки – це дві роботи «Рівне будується» і третя робота «Тут буде житловий будинок». Картини виконані олійними фарбами на полотні. Манера написання реалістична, для робіт художника притаманна деталізація. На однойменних полотнах «Рівне будується» зафіксоване будівництво драматичного театру, але будівельний майданчик зображено з різних сторін. На звороті однієї з робіт рукою художника зроблено напис: «Ровно

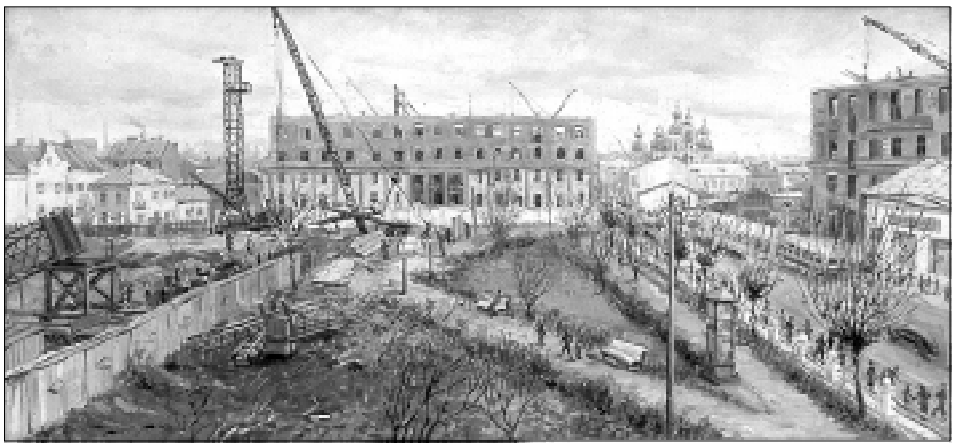

Кузнецов І.С. «Рівне будується». - 1955 р. Полотно, олія.

строится – земляные работы на площадке будущего драмтеатра – этюд писан с 3-го этажа строящейся гостинницы «Ровно»» – тож можемо сказати, що роботи виконувались на планері. Особливий інтерес становлять зображення споруд другого плану. На одній картині видно Воскресенський собор і дзвінницю, яка, на жаль, до наших днів не збереглась, а на іншій добре видно шпилі католицького костелу, що також не вціліли. Саме через ці подробиці картини викликають особливий інтерес.

У фондах РОКМ зберігаються картини відомого в Рівному художника Романченка Олександра Миновича (1924-1970) – за фахом архітектора. Працював викладачем декоративного оформлення Дубенського культосвітнього технікуму, у 1958 році відбулася персональна виставка його робіт. У період з 1959 по 1967 роки він був директором першої Рівненської дитячої художньої школи [1], [5, 95 - 96].

Роботи Романченко виконував аквареллю на папері. На картинах художник зафіксував вулиці Рівного у 60-ті роки. Цікавою є картина художника на якій зображено будівництво залізничного мосту в Рівному у 1973 році.

Розглянуті вище роботи є своєрідним літописом нашого міста, адже про Рівне у повоєнні роки майже не має ніякої візуальної інформації, а завдяки цим роботам перед нами постає його архітектурний образ. Усім художникам рівняни мають бути вдячні за увіковічнення історії рідного краю і краси нашого довкілля.

КАТАЛОГ ХУДОЖНІХ РОБІТ З ФОНДІВ РОКМ

Ємельянов Василь Григорович (1915-1995)

Старий млин
60-70-ті рр. Картон, олія. 33х48,5.
1994 р. дружина художника – Євгенія Василівна передала твір Рівненському палацу молоді. У музей передали з Палацу молоді у 1994р. Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв.№ 1855/1

Алея у парку
60-ті рр. Картон, олія. 35х50,5.
В музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв.№ 1855/2

Віз з сіном
70-ті рр. Картон, олія. 22х33.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв.№ 1855/3

Літні мотиви
поч.60-х рр. Картон, олія. 23х34.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994 р.
Інв.№ 1855/4

Старий місток
поч.50-х рр. Картон, олія. 32х46.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/5

Вид з майстерні
50-60-ті рр. Картон, олія. 42х69,5.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/6

Куточок старого міста
50-60-ті рр. Картон, олія. 18х27.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/7

Зимовий етюд
Картон, олія. 39,7х28.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв.№ 1855/8

Воскресенський собор
60-ті рр. Картон, олія. 35х23.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв.№ 1855/9

Старе місто
50-ті рр. Картон, олія. 35х50.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв.№ 1855/10

Центральна вулиця
50-ті рр. Картон, олія. 33,5х23,5.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв.№ 1855/11

Передмістя
50-ті рр. Картон, олія. 20х34,2.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/12

Вид на поля за містом
Картон, гуаш. 18х30,2. 1994р.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/13

Міська панорама
50-ті рр. Картон, акварель. 22х30.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/14

Новобудови
60-70-ті рр. Картон, олія. 15х22.
В музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/15

Старий млин
60-ті рр. Картон, олія. 15х26.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/16

Дахи
60-ті рр. Картон, олія. 34х48.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/17

Зимовий краєвид
50-60-ті рр. Картон, олія. 34х47.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/18

Перший автобус
50-ті рр. Картон, олія. 35х50,5.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв.№ 1855/19

Свято-Воскресенський собор
Картон, олія. 50х35,5.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/20.

Річка Устя взимку
60-70-ті рр. Картон, олія. 36х50.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/21

Зима-етюд
50-60-ті рр. Картон, олія. 34,5х47,5
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/22

Центральна частина міста
60-ті рр. Картон, олія. 35х49.
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/23

Будується нова вулиця
50-60-ті рр. Картон, олія. 49,8х35
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/24

Вид на місто
50-ті рр. Картон, акварель. 18,5х30
У музей передали з Палацу молоді у 1994р.
Акт № 5761/136 від 10.11.1994.
Інв. № 1855/25

Колосов Валентин Осипович (1928-2005)

Околиці м. Рівне
1956 р. Полотно на картоні, олія. 23х36.
Внизу підпис автора олівцем «В.Колосов».
Куплено у автора.
Акт закупки № 4305/67 від 1.04.1986.
Інв. № 16340/1806

Вид на м. Рівне
1956 р. Полотно на картоні, олія. 13х36.
Внизу підпис автора олівцем «В.Колосов».
Куплено у автора.
Акт закупки № 4305/67 від 1.04.1986.
Інв. № 16341/1807

Околиці Рівного
1956 р. Полотно на картоні, олія. 23х36.
Внизу підпис автора олівцем «В.Колосов. Окрестности г. Ровно». Куплено у автора.
Акт закупки № 4305/67 від 1.04.1986.
Інв. № 16339/1810

Кузнєцов Іван Степанович

Рівне будується
1955 р. Полотно, олія. 55х97.
Куплено у автора в 1965 р.
Інв. № 2000/1249

Тут буде житловий будинок
1955 р. Полотно, олія. 45х79.
На звороті картини підпис автора И.Кузнецов – 1955 «Здесь будет жилой дом. (ул.Сталина дом №5)».
Куплено у автора в 1965р.
Інв. № 4126/1259

Рівне будується
1955 р. Полотно, олія. 46х96.
На звороті картини підпис автора И.Кузнецов – 1955 «Ровно строится – земляные работы на площадке будущего драм. театра – этюд писан с 3-го этажа строящейся гостинницы «Ровно»».
Куплено у автора в 1965 р.
Інв.№ 4149/1281

Романченко Олександр Минович (1924-1970)

м.Рівне, вул. Радянська
1960 р. Папір, акварель. 34х31,5.
9.06.1994 р. передала дружина Романченко Тамара Олександрівна.
Акт № 5775/50 від 9.06.1994.
Інв. № 20503/10/1853/10

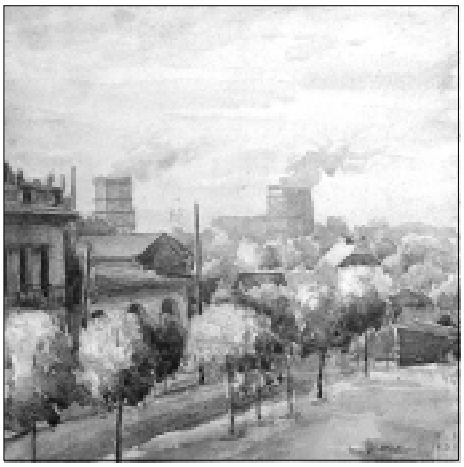

Романченко О.М. «м.Рівне, вул Радянська» – 1966 р. Папір, акварель.

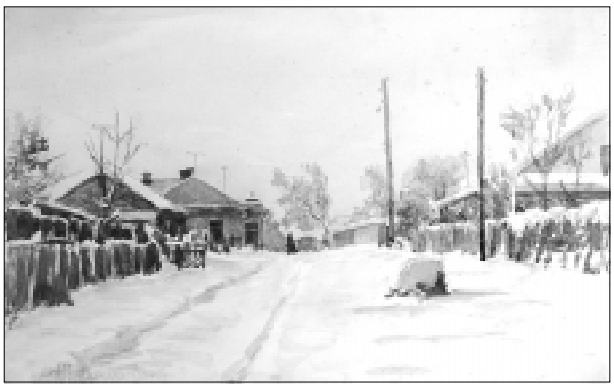

Романченко О.М. «Рівне взимку». – 1966 р. Папір, акварель.

Будівництво залізничного мосту в м.Рівне

1973 р. Папір, акварель. 38,2х55,2

9.06.1994 р. передала дружина Романченко Тамара Олександрівна. Акт № 5775/50 від 9.06.1994. Інв. № 20503/11/1853/11

вул. Радянська, м. Рівне

1960 р. Папір, акварель. 34х40.

9.06.1994 р. передала дружина Романченко Тамара Олександрівна. Акт № 5775/50 від 9.06.1994. Інв.№ 13915/20/1703

Рівне взимку

1966 р. Папір, акварель. 29х42.

9.06.1994 р. передала дружина Романченко Тамара Олександрівна.

Акт № 5775/50 від 9.06.1994.

Інв. № 13915/19/1702

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Войтюк К. Вчитель – художник. // Дубнівська правда. - 1958. - 14 травня.

2. Місто воїн – місто трудівник. Каталог обласної художньої виставки. - Рівне. - 1979. - С.5.

3. Проніна Г. І зупиняється мить // Червоний прапор. - 1973. - 31 січня.

4. Столярчук Б. Барви Погоринння // Столярчук Б. Пам'ятні імена: Статті і дослідження. - Рівне, 2003 - С.97-100.

5. Столярчук Б. Митці Рівненщини. - Рівне: Ліста. - 1997. - 365 с.

6. Шморгун Є. Художній літопис краю // Червоний прапор. - 1985. - 15 вересня.

Тетяна ЯЦЕЧКО

Музей археології Волинського державного університету імені Лесі Українки: історія, сучасність

Останні роки були позначені пробудженням історичної самосвідомості українського народу, значним інтересом до свого минулого, культурних надбань. Актуальною стала проблема збереження археологічної спадщини давнього населення України. Пам'ятки археології найглибше втілюють у собі особливості суспільно-історичного та культурного розвитку народу. Вони залишені нам у спадок культурами минулих епох, становлять вагому частину багатої культурної спадщини України. Прикро, що на сьогодні стан збереженості цього скарбу викликає занепокоєння з боку науковців та музейних працівників. Питання охорони музеями археологічних пам'яток України повинно стати одним із найактуальніших питань сьогодення [1; 5; 7; 8, 9; 12; 13; 14]. Ось уже протягом тридцяти років Музей археології Волинського державного університету імені Лесі Українки (ВДУ) в Луцьку є одним із центрів охорони і збереження археологічної спадщини на Волині. Системно ніхто до сьогодні не займався написанням та дослідженням історії музею археології, який

став осередком культури на історичному факультеті ВДУ, не рахуючи окремих публікацій, які стосувались поодиноких напрямів роботи музею [3; 11; 15; 16].

У системі музеїв України особливе місце займають подібні установи вищих навчальних закладів. Одним із найбільших вузівських музеїв Західного регіону України є археологічний музей ВДУ, що відомий як в Україні, так і далеко за її межами. Зібрані у ньому матеріали мають істотне значення не лише для наукового вивчення давньої історії Західної України, але й для етнокультурних процесів, що відбувалися на сусідніх територіях Центральної та Південно-Східної Європи.

Історія створення музею археології Волинського державного університету імені Лесі Українки, розпочалася зі службового подання науковця, археолога Михайла Кучинка від 17 березня 1975 р. до проректора із навчальної роботи Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки. Музей археології повинен був стати навчально-виховним закладом, де проводилися б екскурсії, читались лекції з археології та краєзнавства [11, 47].

9 березня 1977 р. була виділена кімната, на другому поверсі теперішньої Луцької чоловічої семінарії (колишній корпус педінституту), для створення музею. Почалось комплектування матеріалів, які до того зберігались просто в ящиках. У 1979 р. експозиція музею була перенесена в центральний корпус педінституту, який знаходився по вулиці Радянській. По ескізах художників були замовлені нові вітрини і стенди, макети давньоруського городища із житловими та господарськими спорудами, поховання залізного віку з натуральними справжніми прикрасами, діорама «Стоянка первісних мисливців» [14, 38]. Коли вже музей був створений, його колекція постійно поповнювалась матеріалами, здобутими під час археологічних експедицій педінституту [10, 210-211].

Зі створенням у 1994 р. Волинського державного університету ім. Лесі Українки експозиція музею разом із історичним факультетом була перенесена до нового приміщення на вулицю Шопена. Була створена кафедра археології та джерелознавства, на чолі якої стає доцент М. Кучинко, що приклав чимало зусиль для відновлення та повноцінного функціонування музею археології.

30 березня 2005 р. музей отримав свідоцтво і паспорт, зареєстровані Міністерством освіти та науки України. Це, в свою чергу, забезпечило закладу право на подальший розвиток, створило сприятливі умови для відвідування його працівниками університету, студентами, вчителями, учнями та ін. [15].

За останні п'ять років музей археології очолювали кандидати історичних наук Г. В. Охріменко, В. В. Петрович, випускниця історичного факультету Т. В. Яцечко. Незмінним науковим консультантом музею до сьогодні залишається доктор історичних наук, завідувач кафедри М. Кучинко [2, 164].

Експозиції музею присвячені археології Волині різних періодів, починаючи від кам'яного віку і до нового часу. Матеріали з експедицій істотно доповнюють фонди музею археології ВДУ, допомагають з'ясувати чимало питань давньої історії населення Волині. На їх основі вдалося визначити характер жител і господарських споруд, типи знарядь праці, посуду та прикрас.

Добре оформленою є експозиція археологічного музею Волинського державного університету імені Лесі Українки, основу якої становлять 13 тематичних розділів. Експозиція побудована відповідно до навчальної програми з археології, що дає змогу більш ефективно використовувати археологічні матеріали музею під час навчального процесу [6, 88].

В експозиції кам'яного віку показані палеолітичні знаряддя праці з кременю – від примітивних, грубо оббитих каменів і ручних рубил до досконало оброблених крем'яних знарядь. Зокрема, рубила, скребла, виявлені були в селах Голишів, Гірка Полонка, Луцького р-ну, мікролітичні знаряддя доби мезоліту із сіл Шепель Луцького, Люб'язь Любешівського, Криничне Маневицького районів, знаряддя праці неолітичної доби з сіл Квасова Горохівського, Тростянця Ківерцівського, Чарукова.

Енеоліт, представлений посудом та предметами озброєння, а це вістря списа, сокири із сіл Самари Ратнівського, Майдан-Липненський, Колки Маневицького, Зимне Володимир-

Волинського районів. Цінним доповненням є експозиція «Тваринний світ стародавньої Волині», де виставлені бивні, зуби і кістки мамонта. Досить гарно ілюструє життя людей палеоліту діорама «Стоянка первісних людей» [3, 250].

Періоди міді і бронзи, представленні знаряддями з каменю і кістками, знайденими в селах Війниця Локачинського, Красноволя, Нічогівка, Майдан-Липненський Маневицького, Самари Ратнівського, Любитів Ковельського, Торчин Луцького, Нові Червища Камінь-Каширського районів. Інтерес для відвідувачів представляє велика зернотерка з розтирачем з м. Луцьк. В експозиції ранньозалізного віку показані крем'яні серпи з смт Любешова, с. Гораймівки Маневицького району, глиняні горщики з сіл Зимне Володимир-Волинського, Боратин, Городок, Луцького районів, скіфські бронзові вістря стріл, глиняні пряслиці.

Ранньослов'янський період репрезентують керамічні матеріали з сіл Зимне Володимир-Волинського, бронзові і залізні фібули з могильника в селах Баїв Луцького і Перемиль Горохівського, вістря стріл і списів із Зимного Володимир-Волинського районів [11, 48]. Давньоруський період є одним з найбагатших в експозиції. Він представлений знаряддями праці і предметами побуту: залізними окуттями лопат, ножами, серпами, частинами замків, ножицями та кресалами, перснями, пряжками до пояса, сокирами, наконечниками стріл, кістяними проколками і ковзанами. Козацький період представлений виробами з кераміки та металу. В експозиції знаходиться археологічний матеріал, який був знайдений в таких містах як Луцьк та Берестечко. Серед предметів козацького побуту найбільше місця у музеї займають козацькі люльки, які через призму часу збереглися найкраще [16, 38-39].

Знахідки пізньосередньовічного періоду представлені посудом, столовими приборами, знаряддями праці, зброєю, предметами побуту. Цікавими є печатки і товарні пломби виявлені в м. Устилуг.

Увагу відвідувачів привертають фотографії з археологічних експедицій, які починаючи з 70-х рр. очолював М. Кучинко [4, 210-211]. Так, в 1983 р. у городищі X-XI ст. біля с. Городища-2 Луцького району був знайдений срібний скарб, фотографії якого прикрашають музей археології [2, 144-145].

Матеріали експозиції доповнюються ілюстраціями. У верхньому ярусі експозиції «Методика археологічних досліджень» розміщено портрети видатних археологів: Л. Нідерле, Г. Мортільє, А. Спіцина, В. Фармаковського, М. Рудинського, Т. Пассек, П. Єфименко, Д. Яворницького. Станом на 2006 р. у фондах музею археології нараховується близько 800 одиниць збереження. Пам'ятки музейного збереження становлять джерельну базу історії, вони є основою досліджень у галузі археології та більшості етнологічних тем, пов'язаних з матеріальною культурою народів, цінним джерелом до історичного краєзнавства [11, 48].

Отже, музей археології Волинського державного університету ім. Лесі Українки зі своїми традиціями покликаний позитивно впливати на підвищення освітнього і культурного рівня студентської та учнівської молоді, сприяти залученню її до суспільно-корисної діяльності, викликати глибокі почуття поваги до культурної спадщини, заохочувати до вивчення та збереження історико-культурних пам'ятників та традицій українського народу.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Бажал А. Спадщина без прописки: варіант ч/б // Дзеркало тижня. - 2003. – 1 березня.

2. Бондаренко Г.В. Історичне краєзнавство Волині: Монографія. Кн. 1. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. - 238 с.

3. Кучинко М.М., Шкоропад В.В. Пам'ятки археологічного музею Луцького педінституту ім. Лесі Українки // II Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства 19-21 жовтня 1982 р. м. Вінниця (Тези доповідей). - К., 1988. - С. 249-251.

4. Кучинко М.М. Археологія Волині. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, Луцьк, 2005. - 211 с.

5. Логвин Н. Реставраційний «вибір» і марнотратство злидаря // Пам'ятки України. - № 5, листопад 1991.

6. Луцький педагогічний інститут ім. Лесі Українки (Нарис історії). - Львів: Світ, 1992. - 88с.

7. Мельник О. Крадії та покровителі // Універсам. - 2006. - 10 лютого.

8. Метьолкін М. Археологія «чорна» чи «біла» // Дзеркало тижня. - 2002. - 22 червня.

9. Петрашенко В.О. Актуальні проблеми сучасного дослідження і збереження археологічної

спадщини // Восточноевропейский археологический журнал. – 2002. - 18 сентября.

10. Петрович В.В. Михайло Кучинко – видатний дослідник давньоруської Волині. // Науковий збірник конференції Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині Випуск 1, Острог. - 2006. - 272 с. - С. 207-213.

11. Петрович В.В., Яцечко Т.В., Кучинко З.М. Роль музею археології Волинського державного університету імені Лесі Українки у збереженні історичної пам'яті. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневиччини та Полісся: Наук. зб.: Випуск 19: Матеріали XIX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 21-22 вересня 2000 р. - Луцьк, 2006. - 69 с. - С.47-49.

12. Півоваров С. Археологія чимось схожа на криміналістику, ось лише детективи по знайденим решткам відтворюють картину злочину, а археологи - минуле людства // Львівська газета. - 2004. - 29 липня.

13. Толочко П.П. Пристрасті навколо проекту закону «Про охорону археологічної спадщини» // Дзеркало тижня. - 2003. - 13 травня.

14. Юрій Олійник. Не стріляйте в археологів // Дзеркало тижня. - 2003. - 27 вересня.

15. Яцечко Т.В. Музей археології ВДУ: минуле, сучасне, майбутнє. // Луцьк Молодий. - 2005. - 27 жовтня.

16. Яцечко Т.В. Пам'ятки козацької доби в музеї археології Волинського державного університету імені Лесі Українки // Збірник тез наукової конференції «Берестецька битва в історії України». - Рівне. - 2006. - 91с. - С. 38-40.

Відомості про авторів

БІЛИК Вікторія Андріївна – старший науковий співробітник відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею (м. Луцьк).

БРУХЛІЙ Ніла Олексіївна – директор Корецького районного історичного музею (м. Корець).

БУЛИГА Олександр Степанович – директор Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

БУХАЛО Гурій Васильович – кандидат історичних наук, в.о. професора кафедри українознавства Рівненського інституту слов'янознавства Київського Славістичного Університету (м. Рівне).

ГАВРИЛЕНКО Ольга Мефодіївна – завідувачка відділу науково-освітньої роботи Державного історико-культурного заповідника м. Дубно (м. Дубно).

ГАВРИЛОВА Інна Володимирівна – старший науковий співробітник відділу етнографії Миколаївського обласного краєзнавчого музею (м. Миколаїв).

ГАВРИШ Наталія Мирославівна – завідувачка сектору новітньої історії відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ГАТАЛЬСЬКА Наталія Григорівна – завідувачка відділу етнографії Волинського краєзнавчого музею (м. Луцьк).

ГРИВ'ЮК Світлана Валеріївна – молодший науковий співробітник відділу «Літературний музей Уласа Самчука» Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ГУДИМА Юрій Володимирович – директор Музею історії Львівського національного університету ім. І. Франка (м. Львів).

ДОРОШЕНКО Валентина Іванівна – старший науковий співробітник музею «Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.» (м. Миколаїв).

ДУБЕНКО Катерина Іванівна – заступник директора з наукової роботи Миколаївського обласного краєзнавчого музею (м. Миколаїв).

КОЖУШКО Наталія Іллівна – завідувачка відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

КОРЧАК Андрій Михайлович – викладач філософії, історії, завідувач музею Бродівської гімназії ім. І. Труша (м. Броди).

МАРЧУК Ігор Володимирович – завідувач відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

МАСЯЄВА Аліна Миколаївна – магістр культурології, молодший науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

МИХАЛЬЧУК Роман Юрійович – студент IV курсу історико-соціологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).

МОХНЮК Степан Данилович – молодший науковий співробітник відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

НАГОРНА Інна Євгенівна – завідувачка відділом «Літературний музей Уласа Самчука» Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

НАУМОВ Дмитро Віталійович – старший науковий співробітник відділу природи Рівненського обласного краєзнавчого музею, член Українського товариства охорони птахів, член Західноукраїнського орнітологічного товариства (м. Рівне).

ПАЩУК Іван Григорович – голова Рівненського обласного краєзнавчого товариства Всеукраїнської спілки краєзнавців, керівник редакційно-видавничого відділу Рівненського факультету Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Рівне).

РАЗИГАЄВ Олег Володимирович – магістр історії, аспірант кафедри новітньої історії України Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).

РОЖКО Володимир Евтухович – архівіст І категорії Державного архіву Волинської області (м. Луцьк).

РОМАНЧУК Олег Степанович – заступник директора з наукової роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, член Спілки дизайнерів України (м. Рівне).

САМСОНЮК Тетяна Миколаївна – провідний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Рівненської області (м. Рівне).

ТАЛАШАЙ Людмила Борисівна – завідувачка музею «Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.» (м. Миколаїв).

ТКАЧ Віталій Вікторович – краєзнавець, керівник гуртка туристів та секції археології Малої академії наук Дубенського будинку дітей та молоді, член Всеукраїнської спілки краєзнавців (м. Дубно).

ТОЛСТУХА Лілія Василівна - старший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

УЛЬЯНОВ Володимир Федорович – доглядач Бродовського історико-краєзнавчого музею (м. Броди).

ФІЛІПОВИЧ Єва Олександрівна – завідувачка музею історії Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне).

ХИЗНИЧЕНКО Катерина Григорівна – старший науковий співробітник музею «Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.» (м. Миколаїв).

ХОДАКОВА Оксана Федорівна – бакалавр мистецтвознавства, молодший науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ЯЦЕЧКО Тетяна Володимирівна – завідувачка Музею археології Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).

Науково-краєзнавче видання

Управління культури і туризму Рівненської обласної державної адміністрації
Рівненський обласний краєзнавчий музей

Наукові записки. Випуск V

науковий збірник

Головний редактор
БУЛИГА
Олександр Степанович

Заступник головного редактора
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Літературний редактор
КРАВЧУК
Дмитро Володимирович

Дизайн
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Технічний редактор
БОРИЛЮК
Олег Михайлович

Відповідальний за випуск
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Здано до набору 29.04.2007.
Підписано до друку 21.06.2007.
Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний.
Друк офсетний.
Гарнітура AvantGarde.
Умовн. друк. арк. 16,28.
Тираж 100 прим.
Зам. 287.

Видавничі роботи: Зень О.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції: серія РВ №26 від 6 квітня 2004р.
33022, м. Рівне, пр. Кн.Романа 9/24; тел.: 8-0362-24-45-09

Віддруковано у друкарні ПП Олейника В.А.
33000, м. Рівне, вул. Вербова, 38/154
тел. 8-0362-23-17-09